

КА
ШЕВЧЕНКА.

2/1-6

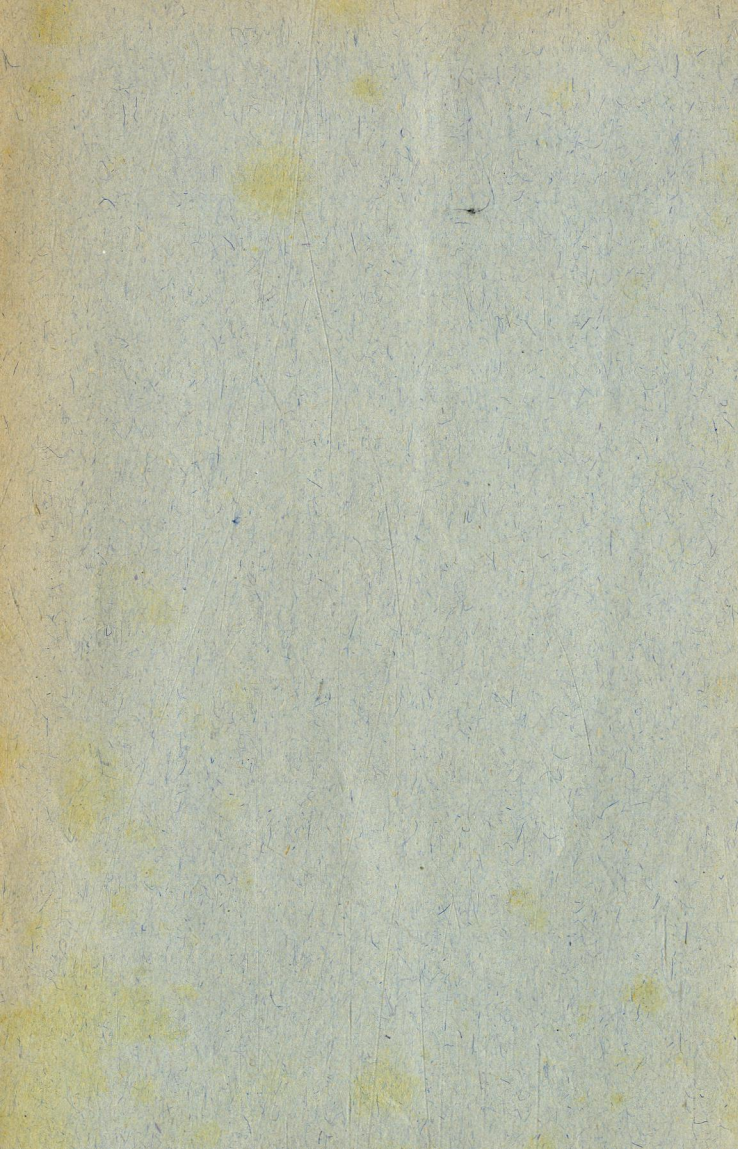

З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ~~17092~~/1-6.

60. 24
~~17092~~/1-6.

БОГДАН ЛЕПКИЙ.

НАЧЕРК

ІСТОРІЇ УКРАЇНСКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

КНИЖКА I.

(до нападів Татар).

Галицька Накладня

Якова Оренштайна в Коломиї.

Томик Карт. коштує К. 2.— в полотно опр. К. 2.

**Галицка Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.**

**Видала також
Народний Декляматор.**

Одинока книжка того рода в рускій мові.
Має 320 сторін а містить прегарні декля-
мациї пригожі до всякої okazji.

Поезії, які є в сій книжці — се вибір
найкращих поезий найліпших руских
письменників.

Оправлений в полотно коштує 1 К 20 с.,
з поштовою пересилкою 1 К 40 с.

 Хто купує 10 книжок, той платить
всього лиш 12 корон, а пошту оплачує
накладня.

**Видавнича книгарня
Якова Оренштайна в Коломиї**
зістала на головний склад і поручає:

РУСКО-НІМЕЦКИЙ СЛОВАР

проф. Омеляна Поповича,
ціна в полотно оправленого примірника 5 кор.
з пересилкою 5 кор. 40 сот.

Весняні вечери,
новелі Леся Гринюка, ціна брошурованого прим.
1 кор. 20 сот.

10 17032 / 1-6.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

13.157

Начерк ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. ❀ ❀

НАПИСАВ
БОГДАН ЛЕПКИЙ.

КОЛОМИЯ
Галицька Накладня
Якова Оренштайна.

Москва : Іван Соломчак.

WS(2-P)3-3+

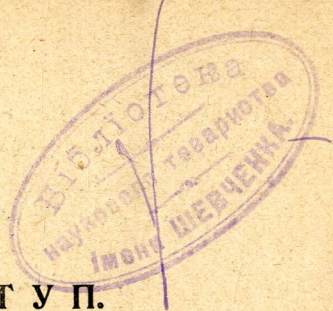
WS(2-Yu)4-3

Львівська державна
наукова бібліотека

№

3463

З друкарні А. В. Кисілевського і Ски в Коломиї.

В С Т У П.

Історія літератури се одна з наймолодших наук. Чоловік зразу дивив ся довкола себе, по землі і по небі, а що йно тоді зазирає у душу. Хроніки також зпершу помічували всілякі явища природи, бурі, комети, повені, всілякі свари, війни, довогори а що йно відтак заговорили про духове життя народів.

Перші історії літератури, се прямо спис книжок та їх авторів, не багато більше як дають нині бібліографії, або навіть цінники книгарські. І ціль їх бувала далеко-далеко не літературна; приміром такий Старовольський, автор першої польської літератури, хотів прямо показати сьвітови, що і в його вітчизні є люди, які пишуть книжки, а наші перші списи книжок, се індекси дозволених і заказаних творів. Значить ся у Старовольського амбіція патріотична, у нас дбалість про спасення душі лягла завязком історії літератури.

Кінець XVIII. століття, боротьба з псевдокласицизмом, приносить критику естетичну; естетика стає предметом дослідів філософських, література перестає бути „розривкою милою а хосенною“. Романтизм підносить її ще вище. Історія літератури, се вже історія того, що зовемо поезією артистичного відблиску життя і душі чоловіка.

З тої пори обсяг літератури розширюється значно. Гердер і Грімм вводять до ньї творчість широких народніх мас, те що ми нині зовемо „устною словесністю“. Але показується, що, аби пізнати творчість народу, треба знати його життя, його звичаї, світогляд, мітольоґію і т. д.— значить ся, треба бути істориком, етнографом, теологом, фольклористом, граматиком, а навіть музиком, бо народні пісні призначені переважно до співу, часто густо ще й при супроводі якогось інструменту, або під танець. Значить ся перед істориком літератури відчиняли ся такі широкі виднокруги, яких він не годен був навіть оком охопити, а не то пройти та розглянути докладно. Хоч не хоч мусів він завдати собі питання: щож се таке література, що історія літератури, які її границі, яке завдання? На питання ті всілякі всіляко відповідали, але ніхто не поклав дефініції трівкої, тимто й остало ся воно не порішеним.

Одні зачислявали літературу до історії, як докази фізичного та духового життя народу, другі до фільольогії, одні казали, що історія літератури є історією ідей, другі, що народньої психольогії і т. д. Так само не рішено, з яким научним апаратом підходити до ньої, як її укладати, ділити. Чи по періодам історичного життя народу, з яким вона всеж таки остаєть ся в тісній злуці, чи по родам літературних творів, чи по авторам.

Великий крок вперед зробив французький учений Тен. Він переніс до літературних дослідів науковий метод, кажучи, що внутрішній силі відповідає в літературі раса т. є. одідичена й вроджена вдача, давленню з внї „milieu“ т. є. природа і люди, серед котрих живуть і творять письменники, набутій скорости історичний момент. З тої точки виходили тепер критики та історики літератури, приглядаючи ся, як тоті три сили ділали на письменників, як впливали на них, пособлювали або спинювали їх працю творчу. Таким способом в літературі шукали вони історії психольогічного життя одиниць і народів.

Ще дальше пішов Брінет'є (Brunetière), котрий до розвитку літератури прибував примінити загальні закони еволюції та при їх помочи пояснити всілякі появи і переміни напрямів літературних,

Але останні літа XIX. століття, піднімаючи протест проти виключному володінню позитивізму, запротестували також проти такій аналізі літератури. На місце досліду й обсервації поставлено тепер інтуїцію, замість клича „відтворюймо дійсність“ залунало гасло „добуваймо правди загальні“, а місце плястичного рисунку заняв настрій. Почало ся нехтовання пожиточности літератури (утилітаризму), а всю вагу кладено на її значіння естетичне, на штуку для штуки, на се, щоб вона розвивала вроджену чоловікови охоту стреміти щораз дальше до вічного і безконечного ідеалу краси і добра, до якого рветь ся наш дух в неясних прічуттях і в невисказаній тузі.

Великі духи ломлять закони, прикросні для пересічних людей, вони випереджують не раз на цілі століття сучасний настрій і життя, до них не підійдеш ні з теорією Тена, ні з законом загальної еволюції (так було в Англії з Шелїм, так в Польщі зі Словацким), для них нема шабљону. Таким чином історія літератури опинила ся знов на роздорожу, а її історики остало ся одно, нотувати явища літературні та подавати свої власні вражіння. І воно справді може вистарчити, коли предмет є обмежений на часи найновійші, або на поодинокі постати літе-

ратурні, але що зробити приміром з історією тисячлітнього літературного розвитку?

Перед таким питанням стає кождий, що хоче писати історію літератури. А коли відповідь на се питання є взагалі не легка, то при історії української літератури вона у двоє трудніша.

Перші натяки на історію літератури стрічаємо на Русі доволі давно, бо від збірника Сьвятослава починаючи, отже від 1073 року. В „Пчолі“ (кодекс з XIV. ст.) маємо поруч отців церкви імена старинних письменників, котрих давні наші автори прібовали деколи наводити, хоть і не все щасливо (подібно, як приміром Рей у Поляків). Такою „ніби літературою“ є стаття „О книгах істинних і ложних“, де вичислено книжки, які побожному Русинові, дбаючому про спасення душі, годить ся читати і яких читати не вільно. (Се ніби катальог староруського письменства). І в Четиях-Мінеян, в котрих розкладено життя сьвятих і твори отців церкви по місяцям і дням року, можна добачувати своєрідну енциклопедию староруського письменства. І каталоги бібліотек були також завязком історії літератури, тільки весь той материял, якже він далекий від того, що ми нині зовемо історією літератури! Який широкий рів ділить одно від другого! І коли

ми взагалі називаємо історію літератури одною з молодших наук, то про нашу, українську*) мусимо хіба сказати, що вона таки дуже молоденька. І нічо дивного. Тоді, коли Німці, Французи, а навіть Росіяне забирали ся до критичного опрацьовання доволі вже багатого літературного жнива, у нас що йно починала свитати гадка про справді народне, бо з духом народу тісно звязане письменьство, у нас що йно витворювала ся свідомість, що й ми маємо дещо від себе і з себе, своєю мовою і своїм способом сказати.

Я не кажу, щоб на XVIII. століттю прірвалась нитка нашої літературної творчости, але думаю, що була вона тоді слабонька, а до того й сильно поплутана, так що не легко прийшло ся її розмотати і звязати в клубок, з якого опісля і виткала ся українська відроджена література. Передівсім треба було ратувати, те що було, то є літе-

---

*) Слово „Україна, український“ являєть ся вперве в Іпатській літописі під роком 1187. Так називали тоді пограничні землі. А коли на тих землях пізнійше появило ся козацтво, так воно тую назву переняло і розширило її. З тої козацької України пішло і наше обновлене письменьство з Котляревським, Квіткою, Шевченком і тая назва звільна переходить на цілий народ, що перше звав ся руським, а пізнійше, завдяки Грекам, малоруським. Тепер „русскими“ звать себе Москалі.

ратуру устну. Тож рівночасно почала ся оживлена праця в двох напрямках — збирано і розсліджувано народне письменство і творено нове книжне. Між обома була тісна злука. (Часто ті самі люди працюють ту і там). Те, що видали давні віки, лежало якийсь час відлогом. Трудили ся над ним чужі, Росіяни й Нїмці, а нашим почало ся здавати, що воно не наше. Був час, коли з того боку панувала непевність, яку слїдно навіть у виднїйших письменників (приміром у Метлинського). Нитка свідомости літературної поплутала ся і було єї тяжко розмотати....

Праця над устною літературою почалась у нас доволі рано, бо з кінцем XVIII. ст. і вела ся пильно. Вже в 1777 р. видає Калиновский в Петербурзі опис українських весільних звичаїв. В 1790 р. виходить там само „Молодикъ съ молодкою на гуляньѣ“. В 1794 в Москві „На бережку у ставка“, в 1805 р. в „Nowym Pamiętniku Warszawskim“, „Swactwa, wesela i urodziny ludu ruskiego na Rusi Czerwonej“ а в 1819 р. Князя Цертелева „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней“, від котрого й починають звичайно українську етнографію. Та се не зовсім слушно, бо першим, що пильно а щиро трудив ся на тім полі був Адам Чарноцкий, Сей

посвятив ціле життя дослідам над людовою літературою і кількістю матеріалів переписав усіх етнографів, крім Бодянського. Далі йдуть збірники Максимовича (1827 і 1834), Срезневського „Запорожская Старина“ (1833 і 1834), Лукашевича „Малороссійскія и червоно-русскія народныя думы и пѣсни“ (Птрбг 1836), Вацлава з Олеська „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego“, (Львів 1833), Лозинського „Ruskoje wesilje“ (1835), Корсуна „Украинскій повѣря“ (Харків 1839), „Pieśni ludu ruskiego, zebrał Żegota Pauli“, (Львів 1839—1840), Славна „Русалка Дністровая“, „Народныя южнорусскія пѣсни“ Метлинського (Київ 1854), Куліша „Записки о южной Руси“ (Птрбг 1856 і 57), Головацького „Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси“ (в „Чтеніях“ Осипа Бодянського 1863—65), Номиса „Украинскій приказки, прислѣвья и таке инше“ (Птрбг 1864), Закревськоко „Старосвѣтскій Бандуриста“ (Москва 1860—61), Рудченка „Народныя южно-русскія сказки“ (Київ 1869) і величаві „Труды этнографическо-статистической экспедиціи“ під редакцією П. Чубинського (1872—1878, сім спорих томів). Та на отсім монументальнім виданню не спинила ся українська етнографія. Вона працює дальше, по обох боках кордону, збираючи та зберігаючи пильно й запопадливо твори народньої устної літе-

ратури. В 1873 і 75 виходять в Києві „Историческія пѣсни малорусского народа съ объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова“. В 1881. „Нові українські пісні про громадські справи“ а в 1883 і 85 „Політичні пісні українського народу XVIII.—XIXI. ст. з увагами М. Драгоманова“. В останніх літах найбільш заслужив ся коло нашої етнографії на російській Україні Борис Грінченко, а у нас Франко, Гнатюк, Браття Колесси, Роздольський і другі, що гуртують ся в тов. ім. Шевченка у Львові.

Вже в найдавніших збірках нашої устної літератури стрічаємо всілякі вступи та пояснення, в яких збирачі та видавники висказували свої гадки про значіння та вартність народніх творів.

Зразу багато в них дилетантства, спорослів, котрі більше характеризують запал та любов збирачів до зібраного материялу, чим самий материял, але всеж таки вони цінні для нас, як перші проби літературної критики.

Таку літературну розвідку стрічаємо вже у князя Цертелева, котрий в наших народних піснях добачав „щасливі відгуки перших часів поезії“, а в їх мові видить „нарічіє, що колись було окремим язиком, пануючим в південній Руси“. Більш науковий спосіб впроваджує в тії досліди Михайло Максимович. Він застановлює ся над генезою людових творів, над їх

злукою з життям і характером люду, говорить про їх поділ, про різницю між російськими, а українськими піснями, про їх ритміку та мову. Він перевищив усьо, що на тому полі зроблено було досі, тому то й назвав його Драгоманів „історично-фільольогічним інститутом київської Руси“.

Рівночасно з досліддами над людовою поезією йшли дослідди над її мовою, зразу хиткі і нерішми, (немов се „мова для домашнього тільки обіходу“), відтак певнійші та суцільнійші, поки не витворила ся гадка, що се одинокий орган, для всього народу, в усіх проявах його життя.

Дуже багато винні ми Драгоманову. Він поширив погляди наших істориків людової літератури, вказуючи на її злуку з літературою всесвітньою, значить ся казав часто шукати первісних жерел поза границями краю.

Порівнюючо-історичним методом дійшов він до висновку, що більша частина нашої прози належить до історій міжнародних (*Wandernde Geschichten*), натомість майже всі наші пісні (крім 20—30 тем) се наше власне добро.

Пісні, в яких виявляють ся погляди Українців на природу й віру, на життя в добі княжій, на гнет і неволю під ворожою владою — знають по всій Україні, а се свідчить, що на рід наш мимо кордонів по-

чуває себе осібним тілом, з однаковими звичаями, споминами, симпатіями та антипатіями.

Таким чином Драгоманів заложив трівкі основи під тую величаву будівлю, до якої матеріяли зібрали наші етнографи та письменники перед ним і збирають по ній, а яка зоветься Українською словесністю.*)

Досліди над книжною письменністю почалися дещо пізнійше. Один з перших виступив на тому полі Ізмаїл Срезневський, який в „Запорожській Старині“ (1833) займався Українськими літописями. Про „галицько-руську“ літературу написав першу розвідку Плятон Лукашевич (Малор. а червон. нар. думи 1736) поприкаючи письменників в роді Йосифа Левицького за те, що „не знижилися до простої мови червоноруського наріччя, в котрім зберігається чистота Київсько-руського наріччя“. Те саме заявив і Максимович в статті „О стихотвореніяхъ червонорускихъ“ (Київлянинъ 1841) тільки з більшим знанням річі та більш науковим способом. Він займався й пізнійше пильно нашою старою літературою, особливо „Словом о полку“, та полишив з того обсягу цілий ряд праць, як: „Исторія древней русской словесности“, „Книжная старина южнорусская“ і т. д. Не менше

---

*) Гляди: Литература украинского фольклора 1777—1900. Составилъ Б. Д. Гринченко, Черниговъ 1901.

заслужив ся також Осип Бодянський, котрий в своїх „Чтенія-х“ (від 1846) опрацював багато матеріялів історично-літературних (особливо літописних).

Науковою стійністю визначають ся також розвідки історично-літературні Миколи Костомарова. Та найбільше критично-артистичного дару виказав Куліш, котрий в „Хаті“ (Птрбг 1860) випечатав „Поглядь на українську словесность“ і обговорив у ній твори перших письменників обновленої укр. літ. від Котляревського до Марка Вовчка. Колиж в 1861 р. став Білозерський видавати літературно-науковий місячник „Основу“, Куліш засипав його статтями, як: „Чого стоїть Шевченко яко поет народній?“, „Климентій“, „Котляревский“, „Артемовский - Гулак“, „Гоголь“ і т. д.

Куліш не все умів безсторонно і спокійно дивити ся на літературні явища (прим. його погляд на Котляревського) та мимо того дав він Українцям зразок питомої літературно-артистичної критики, а деякі з його писань (як „Григорій Квітка і його повісти“) й до нині не втратили ваги. Літературні студії поширив знова Михайло Драгоманів. В статях „Литература російська, великоруська, Українська и галицька“ (Правда 1873 і 74) — „Про галицько-руське письменство“ (Київ 1876) —

„Малороссія въ єя словесности“ („Вѣст. Евр. 1870) а також в „La literature ukraïnienn“ (Genève 1878) та „Ukraino. Il movimento letterario“ (Firenze 1873) обхоплює він своїм критичним зором широкі виднокруги, уміє викрити загальні прикмети літер. укр. (демократизм та реалізм) а деякими, зовсім новими поглядами викликає живіший рух і полеміку літературну. Крім того листуєть ся з багатьома молодшими письменниками (прим. з Франком), на котрих має безперечний вплив.

В Галичині літературно-історичну критику почав Яков Головацький (Три вступительніі предподаванія, Иванъ Котляревскій. О митрополитѣ Руси Иляріонѣ і т. д.) та незабаром кинув працю на рідній ниві і з кличем „да живеть многомилліоновый русскій народъ!“ переступив кордон. Старою літературою займався також Вагилевич (Нестор, Слово о полку, Хроніка південної Руси), але був се більше фільольог та етнограф, чим історик літератури.

Живіший рух почав ся тут в шістьдесятих роках, коли появили ся „Вечерницѣ“ (1862 і 63) а по них „Мета“ (1863 і 64) „Нива“ (1865) і „Правда“, що перетривала тяжкі переслідування української мови та літератури в Росії, згуртувала нетільки галицьких письменників — народовців, але й закордонних і дала перший трівкий почин до того почуття

єдности, яке нині панує. З галицьких в тім часі визначали ся: Заревич, Згарський, братя Барвінські, Вахнянин, Володимир Навроцький, Климкович і другі. З Українців (крім Куліша) часто бував у Галичині Кониський (1865, 84, 5, 7, 8, 9), та закрівав тутешніх Українців до народного діла й до літературної праці. В галицьких часописах друкував він цілий ряд „відчитів з історії русько-укр. письменства ХІХ. столітя“ а пізнійше пильно працював над своїм найбільшим твором, над життєписио Тараса Шевченка. Єще живійше цікавить ся Галичина літературою від коли основано часопись „Діло“ під редакцією Володимира Барвіньського, котрий не поминув жадної української книжки й книжечки, щоб не заговорити про неї. (Сам Барвінський написав до „Діла“ кількасот всіляких статей).

В 1867. основано у Львові „Просьвіту“ а в 1873 „Товариство імени Шевченка“, яке пустило в рух власну друкарню, зібрало богату бібліотеку і повело наукову працю майже у всіх напрямх, видаючи жерела та опрацьовуючи їх в студиях.

Ту видано двічи твори Шевченка і його життєпись, у перве випечатано критично твори Федьковича, ту опубліковано матеріали і розвідки про полемічну літературу (проф. Студинський), численні праці Франка (Варлаам

і Йоасаф, легенди о Клименті, Вишенський і т. д.) В. Шурата (Заточник), Павлика (Гаватович), Житецького (Острожська трагедия), О. Колесси („Шевченко і Міцкевич“), Маковея („Куліш“), Копача (Сон), Доманицького (Марко, Вовчок) і багато, багато других. Вісімдесять томів Записок тов. ім. Шевченка, се справжній архів української літератури. Другим таким цінним жерелом, без якого годі нині обійти ся є „Кіевская старина“. Виходить вона в Києві від 1881 до 1905 року і гуртує коло себе майже всі лучші научні сили України. Поруч історії, археології та етнографії, поруч численних творів літературних Левицького, Мирного, Коцюбинського, Винниченка, Старицького і других, стрічаємо ту множество всіляких розвідок та причинків до історії української літератури. Крім того що раз численніші часописи подають в своїх фейлетонах звістки та розбори сучасних літературних творів. Бібліографію ведуть : М. Комарів та И. Левицький.

Молодіж підготовлюється до літературної праці вже на шкільній лавці (підручники Барвінського), продовжує на університетах (дві катедри у Львові, по одній в Чернівцях і Кракові) а в університетських семінарах здобуває собі науковий метод. З кожним днем стає праця більш інтензивна.

Львівська державна
наукова бібліотека

3463

Львів. Бібліотека
АН УРСР

13.157.

2

Та се переважно досліди над поодинокими частями і питаннями з історії нашої літератури. Більш синтетичне значінне мають: Головацького „Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская“ (Відень 1854) і лучша від неї „Хрестоматія“ Омеляна Огоновського, від договорів Руси з Греками до Климентія Зіновєва.

Першим повним курсом є праця Пипіна в „Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ“ (Пипін и Спасович 1865, друге вид. 1879, по німецьки в Липску 1880.) Ту на 200 сторонах друку подає Пипін огляд укр. літ. на цілім просторі укр. народу. В 1884. році друкує в Києві Н. И. Петров „Очерки исторіи укр. лит. XIX. стол.“ Єсть се обємиста книжка (457. ст.) в котрій автор прибував звести до купи всьо, що до його часів сказано про відроджену літ. укр. Знамениту критику тої книжки зладив пр. Дашкевич п. з. „Отзывъ о сочиненіи Петрова: „Очерки ист. укр. лит. XIX. ст.“ Обі тії праці творять до нині поважну підставу наукову для дальших дослідів над історією нашої нової літератури.

Короткий огляд обновленої укр. руської літ. зладив проф. Ол. Колесса. Західно-укр. літ. XVII. XVIII. віка опрацював Др. І. Франко (Карпато-руська літ. Записки т. 37—38) а про галицько-руське письменство 1848-1865 р. на-

писав недокінчену працю Др. Остап Терлецький. Та найбільшим трудом на тому полі є „Исторія литературы руской“ проф. Омеляна Огоновского, друкована первісно у Львівській „Зорі“ а опісля осібно в шести спорих томах (Львів 1887-1893) Перший том обнімає старе письменство від XI.—XVIII. і в порівнянню з дальшими є надто побіжний і неповний, тому стрінув ся з неприхильною критикою, від якої тїнь впала також і на дальші книги сего поважного твору. Але не зівсім слушно, бо праця Огоновського попри свої хиби (брак дару орієнтаційного, несмільість гадки, слабе почуття естетичне) має також трівкі добрі прикмети, передовсім совісність в збираню бібліо- та біографічного матеріялу, замилуванне до праці, пієтизм і патріотичне чуття, котрі єще на довгі часи робитимуть її цінною підставною книжкою.

На повійших дослідах опер проф. Олександр Барвінський свої шкільні підручники (від Котляревського в двох томах для гімназий, а від хрещення Руси в одній книжці для учительських семінарів) а богатим апаратом науковим осмотрив свій огляд літератури проф. Михайло Грушевський в знаменитій історії України. Коротеньким, але дуже добрим, ясним і прозорим поглядом на нашу літературу є статя Івана Франка в „Інциклопед.

Словарів Брокгавза т. ХІ. п. з. Южнорусская література.

Отсе приблизний образ дотеперішних змагань над розслідом української літератури і над її історією. Не можуть вони рівнати ся з тим, що зробили другі народи, але, як взяти під увагу наші сумні національно - культуральні відносини, то й перед тими трудами треба голову схилити. Не знаю, чи є другий нарід, що будувавби свою народну сьвятиню з таким трудом та з такими перепонами, як наш. Розбитий між чужі держави, переслідуваний чужими і своїми, він мусів нераз доказувати те, на що властиво доказів не треба, (гігіміром окремішність народу і язика), мусів творити науку і письменство не тоді, коли творять другі т. є серед мира, лиш серед бою о народне життя і його достоїнство. Те що державні народи дістають з державних фондів (бібліотеки, музеї і т. д.) Українці мусіли збирати заходами та жертвами одиниць, а за що у других платить ся хлібом, (наукові й публіцистичні становища та гонорарі) у нас платило ся каменем. (Клевети й напасти). Звідси у щасливійших народів більш фаховости, у нас більш дилетантизму, більше жертв штуки й літератури, більше змарнованих сил та заведених надій. Алеж сума того всього сьвідчить як раз про

велику життєвість українського народу, а його літературі надає якогось особного характеру. Від неї чути більше кровю, слізми, смутком, в загалі життєм, а менше папером. Отсе й тягне до неї своїх і чужих, хоть вона й біднійша від других літератур, отсе й принаджує до неї історика літератури.

Алеж у тім всім знаходить він велику трудність.

Брак видань (особливо старої літератури), брак скомплетованих бібліотек, неповна бібліографія, безпляновість роботи підготовлюючої — се колоди, крізь котрі нелегко перебрати ся. У других народів майже нема письменника, хотьби й зовсім собі підрядного, котрий не мавби монографії, у нас навіть Шевченко жде поки що на таку працю. І так у всім. Ті перешкоди лякають кожного, що хоче писати історію української літератури, навіть в такім короткім підручнику, як я отсе задумав, алеж з другого боку повинні про них памятати також читачі тай рецензенти і до праці серед особливо тяжких умовин прикладати особливу міру.

Якоїж провідної гадки держати ся мені в отсій роботі? Признаюсь, що найбільше промовлялоби мені до серця завдання, розслідити, як почуття естетичне обявляло ся у нас в творах словесних, (говорених і писа-

них), як розвивало ся у них чуттє та як росла уява, значить ся безумовним постулятом літератури покласти красу, до котрої рветь ся дух людський, а котрої докази дав і наш нарід в своїх прекрасних піснях. Алеж тоді я мусївби відкинути не тільки „Правду руську“, але й літописи (з виїмком деяких частин) і „Паломник“ і чимало полемічних творів — словом багато з того, що до тепер належало до літератури і чого певно неоден шукавби в моїй книжці. Натомість мусївби я висунути на чоло літератури аж до Шевченка „Слово о полку Ігоревім“ та розширити літературу устну — значить ся написавби не підручник для загалу, тільки книжку для тих, що годяться з моїм поглядом. Тай чи булоби воно справедливо? Думаю, що нї. Бо коли ми маємо приміром до 100 кодексів такого „Паломника“ так значить ся, що був він книжкою дуже розповсюдненою, що його радо читали і мали таке вдоволення, як ми нинї, з найкрасших творів літературних.

Так само полемічна література мусїла захоплювати людей, а навіть літописи, писані способом невченим, промовляли мабуть не тільки до розуму, а й до чуття і уяви тодішних читачів. Значить ся були се твори літературні. Так, але літератури висшої, просвіченої верстви, а не цілого народу. І то

правда, алеж будьмо справедливими і скажім, чи здавна писана література обхопила всі верстви, та чи обхопила їх всеціло?

Значить ся про літературу всенародну і мови бути не може, вона належить до будучности, а в минувшині ми можемо дати тільки дуже неповний, бо приблизний образ того, що люди на Україні переказували собі, що сьпівали, писали й читали. Чим далше в глук віків тим більшою мракою той образ вкритий а прояснити його перед тими, для яких він зовсім темний, се наше завдання. Хто хоче, най іде за нами. Поведемо, як вміємо.

Розумієть ся, що кожної книжки не станемо обговорювати (не пишемо історії книжок), тільки виберемо те, що на нашу гадку важнійше та ціннійше. При виборі старих памятників вважати мемо, о ськільки се можливо, щоб мали вони прекмети південнього письменства, значить ся, щоб і по мові і по духови були українськими. З тої причини вилучимо також з нової літератури твори тих письменників, що намагали ся писати на чужий лад і для чужих людей. Хоть історія політична не все творить літературу (вона часто розвиваєть в часах найгіршого занепаду політики), алеж все таки між поодинокими проявами життя істнує якась злука, тож і лі-

тературу спрібуємо звязати з загальним життям народу. І життєписий авторів не поминемо, бо добачаємо між їх життям а творами тісну злуку, алеж виберемо з них тільки те, що має справжню вагу для зрозуміння письменників і їх творів. Анекдотичну частину поминемо.

При важнійших появах літературних знайде читач короткі змісти, а часом виїмки для пригадки твору та для віднови вражіння.

Натомість нехай не глядить він в отсій книжці за науковим апаратом, бо се підручник, призначений для загального вжитку, а не научна книжка. Автор не хоче робити нових дослідів і подавати всюди свою гадку, тільки радби пособити тим, що хочуть в головних нарисах пізнати розвій української літератури. Особливо радби він молодіжи показати, що в тій літературі гарного, нового і свого, як вона мимо тяжких перепон росла й розвивала ся, як плекали почуття краси та волі, як близькою була душам терплячим а добрим і як відвертала ся від всього, що гидке і нелюдяне; як росла в сонцю, а ниділа в тьмі, як любила поступ, а борола ся з заскорозлустю і отупінням. Коли йому вдасть ся хоть в якійсь малій части отсе завдання сповнити, то думає, що праця його, мимо похибок і недостач, не була зівсім марною.

Глава І.

Край, нарід і держава. Устрій суспільний і його розвиток. Культура. Обряди та ігри. Сьпіви. Відгуки передхристиянської поезії. Письмо та його перші сліди.*)

Український нарід займав здавна гарні та плодючі землі по обом берегам Дніпра. (Далеко, на півночі, над Волгою та в басейні Оки жили предки нинішніх Москалів).

Про життя — буття Українців перед VI. століттям не можемо нічо певного сказати. Мабуть родина була основною формою їх суспільної організації.

Богацтво землі та легкість прожитку не виробила в них сильного стремління до організації, до єдності і до спільної праці. Навпаки, по словам Прокопія сиділи вони відокремленими оселями, далеко оден від другого. З осель творили ся дворища, а дальше й села, звязані почуттям спільної крові. Але кождий рід — дворище був одиницею самостійною і стояв під управою старшого в роді,

---

*) Гляди: М. Грушівський, Історія України-Руси. Том I. і III. Очерки історії Українського народа.

„старця“. Спільними справами села — громади порядкує рада — віче старців.... На тім мабуть і кінчить ся родова організація, а дальшим поверхом нашої суспільної будівлі стає — город, оселя обгороджена парканом та обкопана ровами, щоб в небезпечну пору мож було себе і майно своє захистити. Такі городи ставили собі сусідні села, або й поодинокі сильніші роди, щоб боронити себе перед ворогами, чужими і своїми. Удержання города в час миру та оборона його на випадок війни витворили дальшу, територіяльну організацію. Деякі з тих городів є більші й сильніші, так вони згодом й набирають значіння старших городів, коло котрих збирають ся пригородки, від них і йде назва для населення, котре до такого города тягнуло.

Дуже можливо, що в городах зразу була організація десятинна, з тисяцким на чолі, котрий правив і обороняв землю, що до города признавала ся. З городів вибив ся на перше місце Київ. Лежав він над найбільшою рікою і то там, де перетинали ся важні торговельні шляхи в Грецію, Польщу, в Чехію і т. д.

Він і підбив під свій вплив багато сусідних городів і злучив їх в одну воєнну та адміністраційну цілість. Могло се стати ся

на початку VIII. століття. Перед тим в VI. та VII. ст. мусіло вже значно розвинути ся рільництво, промисл і торгівля, як дальший період тої культурної праці, що почала ся еще перед мандрівкою Славян. Але праця тая не могла бути зовсім спокійна; наш предок одною рукою держав тоді за чепиги плуга, а другою за меч.

Полудневі полоси нашої вітчизни т. є широкі та рівні простори між лісисто-гористими околицями Києва, а між Чорним морем, були шляхом, яким від прастарих часів, аж до XVIII. століття, від Скитів до Калмуків перепливали дикі струї азійських народів. З ними то мусіли Українці, як прирожденні сторожі Європи, раз-враз бороти ся, теряючи на тії борби чимало сил та часу, тоді як сусідні народи за їх плечами організували ся та розвивали, щоб колись своїм оборонцям відплатити кнутом та неволею.

Мабуть вже з кінцем VIII. століття повстає в Києві, а дальше й по иньших городах спеціальне військо — дружина, котрої головним завданням і ремеслом — війна. Дружини стоять під власттю князів, котрі уживають їх до захисту торгівлі, до оборони своїх земель, а дальше, коли виробила ся свідомість власної сили, до підбоїв. З початком IX. століття „Русь“ нападає на Малу Азію,

а византийські історики називають Русинів „народом, як звісно, войовничим та жостоким“. (Прим. патріярх Фотій коло 850 року). Тоді вже володіють в Києві сильні „королі“, що посилають послів до Византиї, виломлюють ся з зависимости від Хазарів та споружають далекі походи на схід та на землі Византийської держави. В 860 році Русь, як каже Фотій, „підбивши сусідів і згордівши“ підняла ся і на двох стах кораблів та рушила на Царгород. Византийським цісарям не оставало ся нічо иньшого як піти на переговори, котрі в кінци доводять до близших культуральних взаїмен між обома державами.

В руських княжих дружинах служать тоді наємні ватаги скандинавських Варягів; деякі з них доходять до більшого значіння, фігурують як княжі послы, надають дещо скандинавської закраски Києву а звідти й береть ся легенда про покликання Варягів з за моря, про варяське походження наших князїв і мало що не про варяський початок всеї Руси. (Такою легендою легко було витолкувати трудне питання, як повстала київська держава, тому й чіпили ся єї наші хроніки та держали ся так довго). На всякий спосіб княжі дружини з ватагами Варяг відіграли на Руси доволї важну ролю. Вони піднесли значіння князя дуже високо, як

начального вождя, адміністратора і судії, а давний демократичний устрій, з вічем, як найвисшою інституцією, став ся формою без змісту.

Одним з перших київських князів мав бути Аскольд. Імовірно, що то він ходив 860 року на Византию, а опісля, помиривши ся з ньою, прийняв 866 християнство. Його наслідником бувби тоді: Дир, (коло 880 року) про котрого каже Масууї (940 р.) що він є перший між словднськими королями, що має великі міста, людні землі та що до його столиці (Києва) приходять музулманські купці. Тоді в руках київських князів були вже землі над Дніпром і його притоками. За Ігоря вже й далекий Новгород належить до київської держави; ту сидить малолітний син Ігоря, Святослав. В X. століттю київські князі володіють вже над великими просторами від Оки до Чорного моря і на схід до Дону.

По більших, торговельних містах сидять їх племінники-князі, або намістники, менш важні мають самоуправу і платять дань. Деколи вони бунтують ся, тоді висилаєть ся військо, воно приборкує бунтівників і князь накладає на них замість легкої тяжку дань. На війнах і походах сходить володіння народньою поезією пристроєного „віщого Олега“, на схід та на Византию ходить також

Ігор, що гине збираючи дань між Деревлянами. За малолітнього Святослава володіє мудра Ольга. Вона їде в дипломатичній місії до Царгороду (957), шле послів до цїсаря Оттона (959) і приймає християнство. Се вже постать цілком виразьна, європейська.

Єї син Святослав, се князь дружинник, лицар і герой. Він ходить на Оку й Волгу, на Хозарів, на Кавказ і покорює Вятичів.

З півночи звертаєть ся на південь, до Болгарів. Се вершок героїчної, блискучої слави київського оружя, котре довелоб було може до сотворення якоїсь величезної, світової держави, колиб не зрада хитрих Греків, які в рішаючу хвилю опустили Святослава і злучили ся з його ворогами. Святослав згинув вертаючи з походу на Болгар (972 р.)

Його син, Володимир, усунувши з дороги свого брата Ярополка, бере в сильні руки велику, але неустроєну державу.

Розширює границі на заході, обєдинює численні землі, садовить у важнійших городах своїх синів, а зрозумівши, що такому величезному володарству треба дати щось, щоб його кріпко вязало, приняв християнство по восточному обрядови. З християнством впровадив також здобутків культурально-політичних, византийського придбання.

На тім і кінчить ся перший період нашого народного життя. Се доба сильної праці, щоб витворити народний організм і забезпечити йому існування; се хвилі великого розгону по широким просторам землі та моря, цікаве зазирання в далекі краї, між чужі народи, якесь неуговкане бажання землі, майна і слави. Словом перша доба юнацького героїства, приборкана кріпкою рукою князя Володимира, геніяльного володаря і адміністратора.

Та се тільки одна половина праці, друга йде в напрямі культуральнім, щоб зробити життя гарнійшим і лучшим.*) Первісні форми степового хижацтва не вдовольняють наших предків. Загал кохав ся в рільництві, сїяв пшеницю, жито, ячмінь просо мак і лен, садив ярину, збирав сїно для худоби і плекав

---

*) Погляди вчених розходять ся на тій точці. Костомарів каже в своїй „Історії в життєписях“, що за Руриковичів було повне варварство. Князі організували шайку розбишак, яких називали дружиною і з ними підблвали та рабували сусід ради добичі і данини. Кільки можна було здерти, тільки й дерли, а за те нічо не давали. Натомість Аксаков, Забелин і Грушевський признають нашим поганським предкам доволі високу культуру, з якої тільки й був можливий перехід до християнства без сильніших протестів та катаклізмів, як се стало ся у иньших, меньше культурних народів.

бжолі. Мід мабуть здавна був на Руси на-
питком щоденним, бо вже Володимир
Великий каже його роздавати бідним разом
з хлібом насущним.

Домашний промисл стояв також доволі
високо; розвивало ся гончарство, ткацтво,
столярство і ковальство, робили ся всілякі
прибори та прикраси з желіза, міді, срібла
і золота, а деякі з тих предметів, добуті
в могилах, ще й нині дивують нас своєю
красотою.

Богатійші люди вбирали ся в парчі
й паволоки та підбивали плащі дорогими
скірами, біднійші ходили в свитах. Їли хліб,
ярину, рибу, варене й жарене мясо з товару
та з дробу. Мешкали в дерев'яних, поверхових
домах. Селянин був свободним власником
землі, якоому добре жило ся, хто зна, чи не
лучше як в пізнійших часах. Не диво що
й витворила ся вдача весела, що тодішний
Русин, рад був і випити й забавити ся, а про
те, що буде по смерті, може й не дуже
журился. Релігія виступає у його як культ
природи в доволі первісний формі. Прокопій
говорить, що предки наші вірили в одного
бога, владику світа, котрий обявляє себе
в громах, блискавицях, дощах і бурях а крім
того почитали всілякі надприродні сили.
Вірили і в безсмертність душі, а духи

предків вважали своїми опікунами. Богам клали ідоли (вудол)* в гаях, над ріками та над озерами. Про сьвятинї не маємо звісток. Так само не є певним, чи були тоді у нас осібні поганські сьвященники. Постати богів, а тим паче богинь, не мають виразних облич, не знати який був обсяг їх власти, як вони між собою були споріднені та в яких умовах жили. Видно, що думка народня не турбувала ся тим так дуже і що більше від ньої працювала поетична уява, залюднюючи весь сьвіт всілякими таємними силами.**)

По середині між воєнним ділом, а між культуральною працею стояло давне купецтво. Воно розвивало ся вздовж Дніпра і його приток (Київ, Чернігів, Новгород), звідти йшло на Чорне Море, яке тоді називало ся Руським, та пускало ся дальше, по морі середземнім

---

*) В купальній пісні сьпіваєть ся :

Коло мого вудола купала,
Грати-ме сонечко на Йвана.

**) Проф. Грушевський в своїй історії каже: Релігійний сьвітогляд нашого народу в перед-християнські часи мав у своїй основі культ природи в досить примітивній, слабо виробленій формі; русько-словянська мітольоґія взагалі досить бідна, не ясна, і се не тільки через бідність наших відомостей, але й через свою власну слабість: судячи по всьому, словянське плем'я не мало особливого нахилу до релігійної творчости. (І. ст. 195).

на захід і на всхід. З договорів Руси з Греками бачимо, до якої сили дійшло було руське купецтво і які воно високі вимоги клало. Маємо також з Х. віка византийський опис київської купецької каравани. Мешканці лісів тешуть зимою човна, які продають купцям. Купці з усіх сторін з'їжджають ся весною до Києва: Ту відбувається ся великий ярмарок. В червні з'організована купецька каравана пускається ся далше, на полудне. Чорноморські степи були з давна залиті всілякими азіятами (прим. Печеніги), з ними треба було нераз бороти ся і що йно перебоєм проходити в Чорне море*). Вже в Х. віці бачимо в Византиї сотки наших купців а тамошний уряд нормує їх побут всілякими законами. Тоді також згадують про поїздки руських торговельників в наддунайські міста і до Праги (ібн-Якуб). Та ще старша може давнійша мабуть є торгівля з орієнтом.

---

*) З того боку давне наше купецтво скидується на пізнійше українське чумацтво, подібно як давна дружина зі своїми походами на Византию нагадує наше козацтво. Навіть Салавійов добачує „невоїнственність“ північної Руси. — Лицарський дух перейшов з Олега й Сьвятолава на Байду й Морозенка. Старий Сьвятослав зі своїм чубом та з вдачою степового їйовника нагадує нам справді живо не московського великороса, а козака-українця, як „Слово о полку Ігоревім“ нагадує думи, а не пісні надволжанських розбійників.

Ібн-Хордадберг (в першій половині IX. віка) говорить, що Русини їздять по Каспійському морі і торгують в прибережних городах, або на верблюдах везуть набір в Багдад.

В орієнтальнім торговельнім місті Ітилю був цілий квартал заселений Русинами*).

Серцем цілого торгового руху був Київ, одно зі старших культурних огнищ Європи. Ту сходили ся торгові артерії з Византиї, з Орієнту, з Польщі (изъ Ляховъ), з Чех, Угор, з півночи і з дальшого заходу. Ту, як каже проф. Грушевський, був нервовий центр великої східно-європейської рівнини. Ту і підняла ся наша культура найскорше та найвисше так, що вже перший наш літописець глядить на племена подальше Києва та Дніпра як на людей півдиких, що живуть без культурних звичаїв та обичаїв**).

---

*) Розумієть ся, що такі зносини з всілякими народами зі сходу та заходу не могли остати ся без впливів. Ми і бачимо тії впливи в нашій літературі, приміром Ілія Муромець та іранський Рустем в билинах. Так само і захід оставляв у нас свої сліди. В билинах стрічаємо згадку про Дітріха з Берн а в житю Бориса і Гліба кажеть ся, що князь Борис читав чеське жите св. Вячеслава — значить ся навіть книжки переходили з давна до нас.

**) И Радимичи и Вятичи и Сѣверъ одинъ обичай имяхоу: живяхоу въ лѣсѣ, якоже всякій звѣрь, ядоуще все нечисто, срамословье въ нихъ предъ отцы и предъ снохами; браци же не бывахоу въ нихъ, но игрища межю селы.

Годі думати, щоб нарід на такому ступені розвою обходив ся без письма та письменства, щоб він не творив того, що нині зовемо літературою. Прецінь при зносінах купецьких не можна було обходити ся без записів та без рахунків. І само додавання не могло ту вистарчити. Треба було множити й ділити, треба було знати також дроби. А й з географії мусіли тоді на Руси рівнож дещо знати, інакше годі було пускати ся в такі далекі сторони. І про життя далеких народів над Дунаєм, над Вислою, Велтавою і т. д. істнували мабуть якісь певніші вісти, інакше не навязувавби тодішний Русин таких широких зносин. Додаймо до того, що й віра Христова на багато літ перед офіціяльним прийняттям ширила ся в київській землі*), а прий-

---

*) В Києві та иньших більш торговельних городах витворив ся патрицият, багаті міщани торговельники, котрі, як се всюди бувало, привозили з чужини всілякі культуральні здобутки, між ними й нову віру. Християнство йшло туди мабуть не тільки з Византиї, але й з заходу. Тільки взаїмени з Византиєю стали згодом живійші, чим з иньшими державами, і звідти прийнято офіціяльно віру Христову. Стало ся се з кінцем X. століття. Але вже в половині IX. бачимо в Києві місію християнську з єпископом, котра багато людей охрестила. Мабуть й тодішний князь Аскольд був християнином. З початком X. ст. є згадка про церкву св. Ілії в Києві, а бабка Володимира, княгиня Ольга, се вже свідомо поклонниця Христа.

демо до висновку, що й книжки і письмо були там з давна звісні. На те вказують договори Руси з Греками, паннонське життя сьв. Кирила, на те натякають також жерела арабські.

Чи були се якісь словянські руни, тії черти та різи, про які говорить монах Храбр, чи грецька азбука, чи єврейська*), того поки що годі знати, а може й ніколи рішучо не зможемо сказати, але що письмо було — се певне. Тількиж було се письмо поганської Руси, тому, коли прийшла віра нова, Христова, а з ньою нове письмо, старословянське й нові книжки, так отся поганська старовина мусіла новині, що йшла на Русь під охороною княжої влади, вступити ся з дороги. Зараз на початку нової ери ми бачимо рішучу боротьбу зі старим сьвітом, з його піснями, музикою, з його віруваннями, зі способом життя. В тій борбі мабуть і загибло старе письмо, як загибло багато иньших прикмет передхристиянського нашого побуту. Перші пам'ятники

---

*) Легенда о хрещенню Руси говорить про заходи Жидів, щоб Володимир прийняв закон Мойсея. Пішло воно звідти, що Русини оставали в зносінах з Хазарами, між котрими ширила ся віра жидівська. Впливи жидівські остали ся у нас в легендах, апокрифах (Соломон і Китоврас), притчах, а навіть в деяких догматичних ремінісценціях, (прим. у Кирила Турівського). Тому то й повстала пізнійше така жива протижидівська полеміка, (Палея Толковая).

письма на Руси се написі на доволі численних монетах Володимира, битих з золота і срібла*). Далше йдуть монети Сьвятополка і Ярослава Мудрого та напись на тьмутороканській камені біля Керчі, на якому князь Гліб казав зазначити вимір ширини керченського проливу. Першаж книжка, з деякими українськими прикметами се Збірник великого князя Сьвятослава з 1073. Але се вже письмо так зване кириличне і мова церковно-славянська, крізь котру тільки проглядають прикмети живого київського язика — значить ся твори слідуючої доби, християнської.

Деж діла ся література**) дохристиянська? Вона загибла в борбі з новою вірою,

---

*) Вламир на столѣ а се е злато (або : сребро) т. є. Владимир на столі а се его золото (або : срібло).

**) Література складаєть ся з двох частин, з творчости народу й з творів образованих одиниць. Народня творчість передаєть ся з уст до уст, живими словами, тому будемо єї звати словесністю, образовані одиниці списують свої твори, тому назвемо їх письменством. Обі отсі частини розвивають ся поруч себе та впливають на себе в більшій або меншій мірі. Українська література визначаєть ся тим, що письменство зі словесністю оставало в доволі тісній злуці. Тільки в перших початках бачимо між ними велику ворожнечу, як між двома сьвітами. Пізнійше ріжницї вирівнують ся а початок ХІХ. століття (романтизм) мирить їх до решти та підносить словесність на дуже високий педестал.

як загибло письмо. Маємо на се чимало доказів. Церковне письменство, воюючи з народньою, поганською поезією, часто-густо характеризує її. В половині XI. віка писав митрополит Іван, родом Грек, до монаха Якова про „греческое благовѣрное житіє“ та про „благообразну вѣру“. Велів він відвертати людей від чарів, від жертв бісам і болотам, від пирів, на котрих розвеселяють ся люди „играніємъ, пласаніємъ и гудѣніємъ“, позваляючи монахам бувати тільки на таких забавах, де нема „бѣсовского пѣнія и блудного глумленія“. Він каже виклинати таких, що вінчають ся без церковного благословлення а весілля відбувають з піснями, танцями і „плесканіємъ“.

В „слові о карах божих“ *) кажесть ся, що Господь Бог зсилає на Русь кари, голод, помір та набіги поганців за те, що нарід живе по поганськи, що вірить в стрічу, **) що ходить на ігрища, де буває багато людей, де одні об других отирають ся та заманені чортівськими трубами, гусями і русалями сповняють чортом задумане діло. „Слово Христолюбця“ ***) виступає прямо проти

---

*) Приписують його Теодозію Печерському.

**) Коли хто стріне монаха, монахиню, лисого коня, або свиню, то відвертаєть ся — хібаж се не поганьство? — питаєть ся автор „Слова о карах“.

***) Рукопись з XIV. віка.

„пісень мірських“ — значить ся пісні тії не тільки були, але й було їх дуже багато, вони були сильно розповсюднені і так загально люблені, що треба було виступати проти них цілою силою всіляких фанатичних погроз. Видно, що навіть деякі духовники, не переняті духом грецьким, піддавали ся чарови тих пісень і звичаїв, бо й проти них виступають грецькі єрархи а маємо також докази на те, що й князі любовали ся піснями, грою на гуслях, органах, замарах, і танцями а веліли їм замовкати під тую пору, як який поважаний духовник-аскет переступав княжі пороги.

Таким чином відкриваєть ся перед нами, як якийсь старий, сильно полинялий образ, цілий світ дохристиянської поезії, де забава, штука, релігія і життя зливали ся в одну цілість, де Дажбогові внуки зі сьпівами на устах йшли зустрічати весну, де молодіж збирала ся між селами на весільні ігри, де покійників славлено піснею на тризнах, а вірна жінка-любовниця з жалю за мужем відбирала собі життя, вірючи в дальший спільний побут поза гробом. Тільки се якийсь величавий старий мозайковий образ, котрий творці нової штуки розбили, розмітуючи поодинокі камінчики по всім усяодам так, що теперішньому дослідникови, котрий радби його назад

зложити, не легко тії дрібні частини позбирати. Деякі з них впали між стрічки пожовклих хронік, иньші полетіли з проклонами черця-аскета, а ще иньші вплели ся між вічно зелені листки того невянучого нашого вінка, що зветь ся народньою поезією і цвітуть там і обновлюють ся з кожною весною народньої обнови, змінюючи дещо з своєї первісної краски і зі свого давнього аромату.

Висше навели ми докази тої поезії, вибрані з акції, яку проти ньої вели грецькі духовники, прислухаймо ся тепер до деяких єї відгуків, які відзивають ся з наших хронік. Возьмім приміром такого „віщого“ Олега, того князя, що вбив ся в тямку народу своїм щасливим походом на Византию та здобутками для київської торгівлі. Особливо похід до Византиї, тодішнього Парижа, блискучої антично-орієнтальним блеском штуки, вигід і розкоші життя, незвичайно вражав народню уяву. Провідника того походу прибрано вельми стрійно, багато й фантастично... Він шиє своїм суднам шовкові вітрила, ставить їх на колеса, підїжджає під стїни Царгорода і на брамі прибиває золотого щита — на те, щоб опісля згинуту від порохнавого черепу свого любимого коня, бо такий кінець звістив йому віщун. Се безперечно постать, яку уявив собі нарід, в своїй розбудженій поетичній уяві,

Або тая Ольга, що так хитро й суворо мстила ся за свого мужа на Деревлянах, що підпала при помочи голубів Ікоростень, що самого імператора Константина Порфіро-родного вивела в поле — се також твір народньої поезії. Навіть рівно-апостольного князя Володимира доторкнула ся народня творчість змальовуючи його криваві свати з Рогнідою-Гориславою, його бій з братом ізза дівчини, та пімсту за обиду чести. Поезія переказала нам також про його недобре життя з нелюбачою, а опісля й нелюбою жінкою. Когож з нас нині еще не зворушує отся сильно драматичня картина... Горислава, не могучи довше вижити з нелюбом Володимиром, хоче його у сні зарізати. Але Володимир прокидаєть ся і хапає її за руку. „Вбери ся — каже — во всю тварь цесаркую і дожидай мене в ліжницї“. Жінка слухає, вбираєть ся, приходить, але в обороні її стає малий синок. „Батьку. Думаєш, що ти ту сам?“ говорить дитина до вітця, що прийшов карати матір і дрібними руками має острого меч.

„І від тоді Рогволожі внуки підіймають меч на вників Ярослава“ — заключає пізнійший хроніст, переказуючи нам сухою прозою те, що колись певно далеко живійше та гарнійше сьпівала народня муза.

Взагалі Володимир Великий в народнім переказі — се не той історичний князь, організатор одної з найбільших європейських держав, а якийсь сказочний володар — добродітель, що сидить при заставленім багатю їдою столі, серед своїх богатирів-паллядинів, пє з ними з золотих чарок, їсть срібними ложками, гостить тисячі народу і дбає, щоб нігде не було ні сліз ні біди, лиш всюда гаразд і добро по цілій великій, могутній державі. Навіть хрест Володимира і його шлюб з сестрою імператора в такій формі, як подає нам літопись, се твір літературний, зложений на основі ріжних старих народніх переказів. Володимир се один з героїв народньої поезії передхристиянських часів.

О силі тої поезії, о єї розповсюдненню сьвідчить се, що літописець, який стояв твердо на християнськім ґрунті і гордував як дикостю усїм, що тхнуло поганською стариною, не міг прецінь обійти ся без поетичної традиції і прикрасив ньою листки своєї літописі.

Годі нам не згадати ту про билини. Зберегли ся вони вправді далеко на півночі, в олонецькій та біломорській землі, але їх чути ароматом степів. Се в своїй основі безперечно твори української поезії, що залетіли далеко на північ, втікаючи перед забуттям,

яке грозило їм на вітчизні посеред безнастанних борб, що видвигали раз-враз то нових героїв і нові про них пісні. Там, під холодним небом півночі, вони переховали ся, безпечно а хоть може приблїдли і полиняли дещо, то всеж таки від них заносить Києвом, Дніпром, широким, вільним простором, по котрому гуляє велика богатирська душа. Дорогу загороджують богатырям велити, чудовища та всіляке страхіття, загрожуючи матери українських міст Києвови. З ними вони й борються по лицарськи. Сей мотив, се нічо иньше як осьпівування тої боротьби, яку вели Українці з всілякими азіятами, Печенїгами, Половцями, а опісля Татарами.

Уміло реконструована билина подалаби однурукукозацьким думам, а другою сягнулаб гень-гень далеко в передхристиянську поезию.

Та найпишнійшою квіткою старої поезії, яку нам виїмково завидлива минувшина переховала, обірвавши тільки деякі листки та поторощивши віття—є знамените „Слово о полку Ігоревім“, чудова сполука двох сьвітів, з одного боку княжого побуту в XII. віці і поганського сьвітогляду може з якого IX. століття, а з другої сторони відгуків народньої поезії помішаних з продуктом високої літературної школи,

Мимохіть насуваєть ся уважному читачеві того цінного твору питання, длячого автор, безперечно оден з сьвітлійших членів української суспільности XII. століття, вивів перед нами всіляких Дажбогів, Стрибогів та Дивів і приділив їм таку власть і значіння, яке належало б ся в тодішній наскрізь християнській літературі християнським сьвятим. І мимохіть приходить нам на гадку відповідь, що маємо перед собою як раз виїмковий твір з давньої сьвітської поезії, котра не зривала з народньою традицією і на *старій словесній поезії* будувала *нову, письменницьку*. В ній остали ся і готські дїви і стрибогові внуки і Троянові часи, подібно як приміром в польській поезії золотого віку були всілякі Йовіші та Аполліни, а пізнійше Дафни та Зефіри. Значить ся „Слово о полку“ се оден зі щасливих останків тої давньої поезії, котра мусіла мати за собою кілька віків минувшини заки дійшла до такої артистичної висоти, нїм виробила таку знамениту форму й такий певний, різкий, а багатий стиль.

Є там і натяки на поняття давного поета-сьпівака (Боян), є й стара віра в силу слова (Плач Ярославни), є чимало таких зворотів, що приходять в старих літописах і таких, що до нині живуть в поезії народній. (Приміром порівнання побоевища з рілею).

Та мабуть найбільше відгуків нашої найдавнішої поезії зберегло ся в народних обрядових піснях. Вони до нині сьпівають ся на цілому просторі України, а деякі, як прим. колядки особливою силою виступають на галицькому Підгір'ю.

З них так і віє на нас подихом давно — давно минулих часів, коли Сварог, як який господар-князь засідав у величавому дворі за золотими ворітьми, при срібному столі та ждав на гостей*). Перед ним срібні сьвічі, золота посуда, колачі з ярої пшениці — чи се не відгуки княжих, особливо володимирівських пирів? Агровик, що сидить у шовковім шатрі на золотім стільці, або на чорнім коні з срібними підківками, та аж іскри з камення чеше, — чи се не малюнок воїна з якоїсь давньої пісні? На дружинний вік натякають ті численні колядки, що говорять про якісь далекі походи, здобування городів, про плавбу на золотих човнах, як приміром :

Ішли молодці рано з церковці,
Гей дай Боже!

Ішли молодці рано з церковці
Гей дай Боже!

---

*) У сього хазяїна весь двір на помості,
Радуй ся, ой радуй ся, Боже!
Ворота с під злота, стовпи золотії,
Стовпи золотії, сьвітлиці новії.

(Грінченко. Материяли, Том III.)

Стали вони си раду радити.
Радять радоньку невеличеньку :
„Скиньмо сї, братї, по золотому,
По золотому, по червоному,
Та купимо си золотий човен,
Золотий човен, срібне весельце,
Та пустимо сї краєм Дунаєм ;
Там ми чуємо доброго пана,
Доброго пана, славного цара,
Там ми будемо вірне служити,
А він нам буде добре платити :
Що по рокови — по коникови,
По ясні(й) стрівці, хороші(й) дівці“.
Бувайже здоров, білий молодче !*)

Або подібна колядка на ту саму тему :

Ой ходїмож ми до ковальчика
До ковальчика, до золотника,
Покуймож собі мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла,
Ой пустимож ся на тихий Дунай
Долїв Дунаєм — під Царегород :
Ой чуємо там доброго пана,
Що платить добре за служеньку —
Ой дає на рік по сто червоних,
По коникови, тай по шабельці,
По парі сукон, тай по шапочці,
Тай по шапочці, тай по панночці... **)

Се зовсім виразний спомин морських походів на далекі землі з деякими подробицями дружиннього життя (плата дружинника).

*) І. Колесса : Етногр. Збірник XI.

**) Антонович и Драгомановъ : Историч. пѣсни малор. народа. (1).

На добування княжих городів може на-
тякати отся цікава колядка :

Михайло, коника сїдлає
Його батенько хороше питає :
Синочку! Нащо коня сїдлаєш,
— Таточку! Осїдлаю я коня
Сам поїду до царя
Добувати царства.
Я хоч царства не добюсь,
Так хоч ума наберусь,
Таточку!

(Грінч. Мат. III.)

Домашній побут осьпіваний в колядці :

У пана хазяїна на його дворі, —
Дай йому Боже щастя — здорове в його дому
Та стоїть явор тонкий, високий,
На тім яворі три користоньки :
Перва користонька — яра пшениченька,
Друга користонька — яра пчілочка,
А третя користонька — куни да бобри.
Яра пшениця — годовальниця,
Яра пчілочка — боговгодниця,
Куниж да бобри — на шуби добрі.
Вечір добрий!

Весь наш весільний обхід перенятий
з одного боку ліричним настроєм жалю за
молодістю а з другого досить еще сильними
споминами князївсько-дружинних часів.

Заграно, забубняно — а в княжім дому рано :
А збірайте ся, а зїзжайте ся, бо ми поїдемо, та
[поїдемо —

Бо ми поїдемо та поїдемо та до славного міста!
Ой вибемо та вишебемо камяну стінку,
А візьмемо та привеземо та Івасеви жінку.
Не гнівай ся, тестю! не у мнозі зять їде, не
[богато бояр везе
Да сто коний верхових, та сімсот возових!...
(Труды. IV.)

На давні форми заключування подружя
(продажа дівчини, пірвання) натякають :

Братчику ремислеку,
Сядь собі на крисlecky,
Січи, рубай, рубай,
Сестри не дай,
Бо сестра родима,
За столом як калина

або отся :

Татарин, братіку, татарин:
Продавись сестрицю за таляр,
А косу росу за шостак,
А румняне личенько буде й так.

На поривання жінки натякає також отся
щедрівка :

Там лежали снігові намети,
А в тих наметах золотее крісло,
На тому кріслі сидить пан Іван,
На правій руці голубая лента,
Тонкою тросткою підпираєть ся,
Голубою лентою украшаєть ся,
Золотим яблучком підкидаєть ся.
Перед нимже його вірні слуги
Його вірні слуги, його вірно просять :
„Ой пане, пане, пане копітане!

Ой та пустиж нас на мирову землю!
Миж тую землю копєм з'оремо,
Копєм з'оремо, пшеницю насіємо,
Грабельками заволочемо,
Слізоньками тай примочемо.
Виберемо паню, паню лимерянку,
Паню лимерянку, Настю панянку:
Тобі молодому тай на погуляння.

(Грінч. Матер.)

То тільки деякі виїмки з нашої пребогатої словесности. Вслухуючи ся в тії обрядові пісні переносимо ся думкою в часи, коли не одна з тих пісень була може свіжою ілюстрацією до якоїсь славної події, до якогось блискучого подвигу, а що йно згодом прилипла до котрогось зі свят. Нарід, розумієть ся; не знає їх значіння, не розуміє ані імен, ані подій і по неволі змінєє їх та чим раз більше ретушує, загладжуючи первісні риси. Тимто й відреставрувати їх не легко. Деякі з них мають і по тисячу літ — а се великий час. Але навіть такі, як є, вони свідчать, що була у нас в передхристиянській добі поезія, і то високо артистична, з виробленими формами, прикрасами, фігурами, зі своєрідним складом, яка й нині, хоть так дуже змінена й ушкоджена, чарує нас своєю прегарною формою і своїм богатим змістом.

Глава II.

Володимир Великий. Його заходи коло устрою держави. Ідея Володимира. Дві силі та борба між ними. Чужі впливи. Византийство. Причини слабого розвитку византийської літератури на Україні. Старословянщина. Позички: Релігійна література, початки історичного письменства, географія, збірники їх розповсюдження та замилювання до них. Література красна.

Зібравши та сьак-так уладивши велику державу забажав Володимир піднести блеск своєї влади імператорськими інсигніями*), а рівночасно об'єдинити численні свої землі одною вірою та збагатити їх придбаннями византийської культури.

Нагода скоро навинула ся під руку. Договір з 945. року вкладав на Русь і на Византию обов'язок взаємної помочи в припадку наглої потреби. Тож коли в Византиї вибухло повстання, імператор зажадав у Володимира війська. Володимир післав йому шеститисячний відділ, який причинив ся значно до здавлення

---

*) Значіння Риму і Византиї, як держави всесвітної, удержувало ся номінально дуже довго і хоть на ділі вони над сьвітом не володіли, то мимо того володарі нових держав старали ся всякими способами свою власть від них випровадити і їх інсигніями прикрасити та скріпити.

бунту й остав ся при імператорі як його гвардия. За те зажадав Володимир сестри імператора за жінку, а коли Порфірородні не заявляли ніякої охоти сватати ся з володарем великої, але на їх погляд, всеж таки варварської держави, Володимир заняв Корсунь (Херсонес) і віддав його що йно тоді, коли імператор вислав туди свою сестру Анну. З ньою то повінчав ся Володимир, принявши єще перед тим Христову віру.

Рік 988 став хвилею переломовою, моментом справді історичним. З новою вірою прийшло на Україну численне духовенство, вироблені форми єрархічні, письменство, штука, а княжа власть діставала в духовниках сильну підпору, дорадників а деколи й помічників. Володимир заняв ся ревно ширенням нової віри. Великих перепон не стрічав тому, бо народ з природи не визначав ся фанатизмом релігійним, а нову віру знав не від нині, особливо по більших містах, де жили багаті купці, що здавна вели торгівлю з християнськими народами. Він оснував митрополію і кілька єпископських катедр, збудував кілька величавих церков (Десятинна), привіз до Києва деякі різьби грецькі, спроваджував учених та

артистів і велів забирати від достойних родин дітей на „книжнє ученіє“. Таким чином є сей святий князь не тільки основателем нової держави, апостолом віри христової та ширителем культури, але також в письменстві стає постаттю важною, батьком літератури книжної.

По його смерті (1015) починаєть ся новий процес, борба двох сил: доосередньої і відосередньої. Доосередню представляють тоті князі зі своїми дружинами та приклонними собі духовниками, що йшли слідами Володимира і хотіли вдержати єдність великої його держави, поділеної на поодинокі адміністраційні округи-княжества, а об'єднені тою повагою, яку мав Київ, як матір городів руських, а київський князь як князь великий.

Від'осередну силу творили невдоволені претенденти до київської корони, всілякі князі ізгої та авантюристи, яких між наслідниками Володимира було немало. Вічною причиною незгоди стало непорішене питання, чи дідити має син по батьку, чи старший в роді. В межиусобицях приходило ся не раз князям запобігати ласки в своїх підданих, котрі хіснучи ся ослабленням княжої влади дбали про піднесення свого значіння. Поодинокі землі приходять тодіšov до голосу, скріплюють автономний принцип (віча) і збільшають рух

центрифугальний. Дідичі Володимирової ідеї мусять отже бороти ся не тільки з князями, котрі множать ся і дрібнять ся незвичайно скоро, а яких не годить ся теревити насильними способами ножем та скритовбийством, бо віра Христова на се не позволяє, але й з населенням, з землями, котрі хочуть мати також своє осібне слово. Нігде славянський анархізм, тая вроджена ненависть до всякої влади, що обмежує свободу одиниці, не розвинув ся так сильно, як на широких просторах українських земель медом і молоком текучих а з безладдя звісних, нігде заходи поодиноких людей, щоб збудувати і вдержати сильну державу не стрічали ся з таким протестом як тутки, де нарід волів йти „Татарам на пшеницю й просо орати“, ніж в поті й крові трудити ся над порішенням внутрішньої борби та над здвигненням сильної політичної будівлі.

Процес трівав віками й тріває до нинішньої днини і нікому з дідичів володимирівської ідеї не вдало ся його покінчити. Велика держава першого великого князя, як розпала ся по його смерті так зрости ся до нині не може. Живий організм остав поділеним на части, які й дальше дріжать тими двома противними собі рухами.

Найблизше до ідеалу Володимира підій-

шов був його син Ярослав, Мудрим званий, котрий так само одною рукою відбивався від азійської дичі і боронив західних земель а другого будував церкви, закладав бібліотеки, творив культуру. По його смерті (1054) держава, мало що менша від Володимирівської, ділиться на шість частин, а з дітий Ярослава творить ся п'ять династій. Один з його синів, Всеволод, дідичить енергію батька і передає її своєму синові, Володимирови Мономанови, котрий вславився хоробрістю в борбах з князями бунтарями та з Половцями, у яких вони стали помічі шукати, а не менше наукою та мудрою управою держави, котру передав, як багату спадщину, своєму синові Мстиславови (1125—1132). Був се останній, справді великий київський князь, який умів держати кріпкою рукою не тільки своє насліддя, але й інших князів. Не дорівняв йому його брат Ярополк (1132—1139), за якого почала ся борба о Київ, що тягнула ся літ сорок і винищила київську землю та підтягла її силу раз на все. В борбі брали участь північні князі суздальські, що провадили з собою полчища половецьких ханів та разом з ними нищили багатства матери городів руських, його культуру, його значіння політичне без милосердя, а навіть з завзяттям ворога-супірного. В 1169 році військо князя Андрея

Юрєвича¹⁾ нарочно збурило Київ, щоб з його рук перенести власть і славу далеко на північ, де творили ся нові політичні центра, що дали почин нинішній Росії. Звичайно всю вину упадку Києва спихаєть ся на Татар. Їх напади й справді доконали остаточньої руїни київської держави, але не меншу заслугу в тім ділі заглади мають також наші північні сусіди, що почали руїну єще перед Татарами і вели єї після їх, коли український народ перебував відбудувати свою прежню власну хату на інших основах.

Як рівноважник до нової держави, що творила ся на півночі, за руїнами золотoverхого Києва, почала енергія народу українського скріпляти на західних окраїнах Галицько-Волинські княжества.

На Волині, в прастарих містах, як Володимир, Луцьк, Червень, Белз в XII. століттю витворюєть ся богате міщанство і боярство, з сильно аристократичними стремліннями та з увагою зверненою більше на захід і південь, до Польщі й Угор, чим на схід.

Сусідня Галичина під управою енергічних Ростиславичів також довела до значного розвитку своїх сил й придбала собі доволі високе значіння в справах європейської політики. Єї енергія звертала ся головню на оборону західних границь та на охорону перед Уграми.

1) Богданівський

Галицькі землі, з'єдинені Володимирком, оставали ся довгий час неділеними, а не знаючи таких внутрішних борб, як київські, розцвили ся та розбагатіли. В численних містах, як Галич, Перемишль, Звенигород, Теремовля розростаєть ся сильне і щораз більше бутне боярство, з котрим князі не легко дають собі раду.

Туди то перенесла ся на якийсь час по упадку Києва головна вага української держави. Ту появили ся спадкоємці ідеї Володимира Великого.

В 1199. по смерті останнього з Володаровичів, дістаєть ся галицьке князівство в руки володимирського князя Романа, людини талановитої і вельми енергічної, одного з дальших збирачів рідньої землі, яких ми бачили давнійше у Володимирі Великим та Ярославі Мудрім. Він то звів завзяту боротьбу з могутним боярством, що представляло в галицькій землі не гіршу відосередну силу, як в землях київських князі коромолники, з'єднав собі симпатію народу, став героєм широких мас, а коли заняв Київ, то можна було сподівати ся, що як раз йому й поведеть ся довершити обнови колишньої нашої могутности та слави. Та на жаль згинув він нагло в поході на Польщу 1205 р. лишаючи наслідником і спадкоємцем своїх ідей трилітнього сінка Данила,

Сей справді, дійшовши до літ, показав ся гідним свого батька. Разом з братом Васильком, сполучені небувалою між нашими князями згодою, відбивають свої землі від внутрішніх та зовнішніх ворогів, порядкують їх та починають дивити ся далше на схід до Києва, куди особливо Данилови вказував дорогу його політичний високий ум.

Та як раз тоді, на дорозі до Києва, та на шляху до відродження й оновлення колишньої Володимирової держави, стають Данилови нові, страшні вороги, Татари. Український народ, знеможений внутрішньою боротьбою, нищений суперником північним, загрожений від заходу Польщею а з полудня Уграми, знемогаєть ся.

По періоді величезної енергії, експанзії сил, по життю буйнім та бурливим приходять літа утоми та занепаду, настає нова, сумнійша від попередньої доба.

Велика княжа держава була механічним твором, який держав ся завдяки заходам і талановитости поодиноких князів-володарів. Не була вона ділом цілого народу, що довго й тяжко працює над своєю державною формою, а опісля тим пильнійше береже її, до-

рожить ньою, бо вона, та його держава, йому надівсе люба й вигідна, бо в жадній иньшій не жилоб ся йому так добре як у ній.

Над нашою княжою державою працювали князі та верхні, висші верстви супільности, дружина, духовники, бояри. Діяло ся се з поневоленням давнього вічевсго устрою, з за-напашуванням свободи чоловічої*), тому народ ставав нераз по стороні всіляких бунтарів — протестантів, скріпляючи відосередну силу й немов працюючи для власної шкоди. Така робота була шкідливою для українства, як держави, але народови давала вона спромогу до руху (повстання 1113 р.) до оживлення, до розвитку гадки, до того, що наш простий народ не став ся масою бездушною, та безвольною, а розвинув у собі тую рухливість та живість, тую приступність для поступу, для нових кличів і сьвіжих думок, що так корисно визначають його в порівнанні приміром з мужиком російським,

Навіть ті безнастанні борби домашні, навіть віками цілими триваючі війни з азійськи-

---

*) З розростом дружинників — бояр, купців — патриційів і церковної власности земельної росло чисельно також холопство-невільництво. Острі прикмети неволі лагідніють під впливом християнізації суспільности, але верства селян, що хіснувала ся повними правами горожанськими, маліла. Натомість ріс пролетарият, люди безземельні, готові на всьо.

ми наїздниками не остали без добрих наслідків.

Нарід перебував в безнастаннім хвилюванні, в вічному припливі та відпливі широких народніх хвиль, через що величезний його організм не розпався на осібні, замкнені в собі і свою окремішність відчуваючі частини, лиш чув заєдно і чує до нині, що від Дону до Сяну він оден, той самий, з тою самою мовою, з тими самими піснями, звичаями, нахилами душі — український народ. Свідомість тую окуплено величезними жертвами, але вона є найтривкішою основою під будівлю дальшого народнього життя.

Дотеперішні проби могли бути схибленими, але нарід що перебув тільки всіляких невзгод, виявив тільки життєвої енергії, тільки охоти до життя, дає запоруку, що в будучности він трафить на свій, власний, властивий шлях, яким попрямує до гаразду і слави.

Те почуття єдності, яке проймає нас такою цілющою надією, ми завдячуємо в значній мірі нашому дотатарському періодови княжому. Не був він таким мертвим „византийським“, як у нас собі люди думали та писали. Навпаки виявив він, як се ми висше вказали, доволі багато руху широких народніх мас, чого навіть по иньших державах ми не бачимо, Нарід не тільки ставав по стороні

князів — ізгоїв, але уряджував революції в поодиноких містах і землях; добивався автономічного устрою, не тільки вмів утікати перед Татарами, але й організувався і боровивсь завзято. І в обсягу творчості духової заявив він вже давно значну діяльність. Величава наша словесність народня, коріннами своїми сягає в ті давні, передхристиянські й княжі часи. В билинах, в піснях обрядових, в приповідках, пізнійше в апокрифах, ми бачимо, що думка народня не дрімала, як той Ілля Муромець, що сидів сиднем трийцятьліт, поки йому перехожі-каліки не казали випити чарі в півтора ведра меду житного та не влили в нього надзвичайної богатирської сили, видимо, що навпаки нарід наш об'являв себе і словом і ділом вже в найдавнійших часах. Тай тії верхні осьвічені верстви не мусіли бути надто тоненькі, вони мабуть раз-враз поновлювалися сьвіжими силами з люду. Таке множество князів, і то, що раз більше, а при кождім численна дружина так многі церкви й монастирі*), такі тисячі а тисячі монахів — звідкиж

---

*) Ярослав Мудрий держить при своїм дворі на Берестові „попы многы“ а бояри посилають на науку рабів, щоб з них пізнійше мати своїх сьвящеників. (Грамота патріярха Германа до київського митрополита Кирила). З початком XII. віку є в Києві сотки церков (пізнійший висказ „сорок сороков церков“) а монахів і монахинь набралося вже з кінцем XI. століття яких кілька тисяч. Сам Печерський монастир числив їх, як каже Патерик, 180 люда.

то всьо набирало ся, як не з люду, розумієть ся по при той чужий, захожий елемент, який також, хоч не хоч, всякав у люд. Ми вказували вже на численні елементи народньої поезії в „Слові о полку Ігоревім“ та в літописях, додаймо до того народній український дух, який проявляєть ся і в усіх других часом народови здавалоб ся дуже далеких, прим. теологічних творах, згадаймо про те, що деякі з пам'ятників наших переховали ся мимо всіляких лихоліть в сотках примірників, а переконаємо ся, що життя культуральне княжої доби не було виключною власністю висших верстов, лиш що раз ширше й глибше розливалось на цілий народ.

До того сфільованого моря вливали ся струї з чужих країв та народів — так звані впливи. Нарід наш, завдяки своїм безнастанним рухам, розвинув у собі не якусь замкненість китайську, не московську тривогу „*перед гнилим западом*“ а навпаки прихильність, можнаб сказати гостинність для чужини й цікавість до того, що дієть ся в других краях та народах.

Через те він скоро переймав усякі здобутки культури та ширив їх у себе залюбки, а з другого боку численні одиниці легко перекидали ся в чужу шкуру, як ми се пізніше бачити мемо.

Найдавнішою з тих струй була орієнтальна.

Вже в XI. століттю бачимо на Україні орієнтальні мотиви сильно змодифіковані та примінені до народньої культури й штуки, значить ся вони мусіли прийти значно скорше. Вони й до нині слідні особливо в нашій народній орнаментиці (килими). В літературі також видно їх сліди в билинах і в казках, та в останках хазарсько-гебрайських творів. Слабші були течії скандинавські, що полишили деякий осуг північний в нашім словництві, в іменах а може і в войовничости, (особливо на морі) наших дружинників і пізнійшого козацтва. Дещо йшло також з заходу від Чехів, Поляків і Німців, чого доказом полеміки наших духовників проти Латинян, яких часто Франками прозивають. (Польські впливи літературні сильнійше зарисовують ся що йно в XV. і XVI. століттю).

Та найсильнішою струєю плине до нас чужина з Византиї та з південної славянщини. На ній ми й мусимо довше спинити ся.

Вже в т. з. Несторовій літописи читаємо, що до Володимира приходили Болгаре, Німці, Жидове й Греки вихвалюючи кождий свою

віру й намовлюючи його, щоб він її прийняв,*) що він до них вислав послів, щоб роздивилися, котра віра краща і що повіривши тим послам, які захопили ся вірою грецькою, прийняв закон Христовий від Греків, т. є з Византиї. Єсть се, розумієть ся, легенда, але як багато легенд скриває вона дещо правди. Вказує передовсім на те, що в X. віці поганьство на Україні ставало анахронізмом, що предки наші вже тоді відчували потребу нової, в єдиного Бога віри.

Бачимо дальше, якими шляхами йшли ті нові віри т. є. Христова і Мойсеїв закон і якими прикметами Греки полонили для себе Українців X. століття; зовнішнім блеском і перспективою на невмирущість людини.

Звичайно на тому місці нарікало ся**) на византийщину, що мовляв була вона мерт-

---

*) Въ лѣто 6495 (987) Созва Володимеръ боляры своя и старци градьскыѣ, и рече'имъ: „Се приходиша ко мнѣ Болгаре. рькоуще: приими законъ нашъ! по семь же приходиша Нѣмци, и ти хваляхоу законъ свой; по сихъ придоша Жидове. Се же послѣже придоша Греци, хоулящи вси закони, свой же хваляще, и много глаголиша сказающе отъ начала мироу, о бытѣи всего мира; соутъ же хытро сказающе, и чюдно слышати ихъ, любо комоуждо слоушати ихъ, и другый свѣтъ повѣдають быти: да аще кто, дѣеть, въ нашу вѣроу стоупить, то паки, оумерь, станеть, и не оумрети емоу вѣ вѣкы.

**) За приводом Гіббона, який під словом „византийщина“ розумів упадок і звиріднення.

веччиною і нічо живого не могла нам з собою принести, а тим самим немов докоряло ся Володимирови Великому за його нещасливий вибір. Докори не оправдані, а на всякий спосіб такі, що можна їх оспорювати. Лишаємо на боці політичні мотиви, які могли спонукати Володимира до прийому віри від Греків (стремління до Царгороду, до володіння над Чорним морем і сходом, охоту переняти спадок східно-римської імперії) а спинимо ся на причинах культуральних. Отже на основі новітших дослідів можемо впевнитися, що византийська культура*) кінця X. століття не була анї такою мертвою, анї низкою, як дехто собі думає. *Єї головна заслуга в тім, що переховала грецьку культуру, (хоть в змінній формі) і передала єї вікам гуманізму.* Вправді шкільництво не стояло тоді в Византиї високо, але всеж таки існували там школи при катедрах і монастирях, учили всілякі майстри та дідашки а в половині XI. століття відновлено також державну академію.

Навіть по приютах для сиріт була організована збірна наука. Поруч догматики й апольогетики викладали вчителі твори давних грецьких письменників і як раз се змі-

---

*) Византийським називаєть ся період від Юстиніана до упадку Византиї (526—1453).

шання двох світів, класичного-поганського й нового, християнського творить характеристичну прикмету византийського письменства.

Та сумішка видна і в мові. Поруч старогреччини розвивається сучасна грецька мова і в XI. ст. доходить до повного розвою. Вправді не у всіх напрямках виказали тодішні письменники новість гадок і оригінальність форми, але ж годі за се кидати каменем на цілу літературу, прозиваючи її *византийською мертвеччиною*. Є вона дещо односторонна, бо звертає більше уваги на питання релігійні, ніж на річи світські, (тую спадщину передасть своїм ученицям, а між ними й нашій літературі), але не забуваймо, що сей релігійний дух панував тоді всюди і що навіть твори багатого пізнішого Данта будуть ще ним обвіяні. Попри теологів і таких талановитих релігійних поетів як Киріакос, Софроніос а передівсім Романос, стрічаємо цілий ряд значної міри хроністів, та істориків, що взорують ся на Геродоті, Полібію, Тукидиді, користають зі старших жерел а до сучасних подій відносять ся доволі безсторонно. Вправді бракує їм строгого критицизму, але за те традиційний материял, яким вони не гордують, додає їм великого оживлення. З істориків згадаймо тільки такого Дзозіму, або Прокопія з Кезареї, котрим наука признає не тільки

безсторонність та правдолюбіє, але й оригінальність думки і своєрідний спосіб писання.*)

Такого Константина Порфірородного,**) що поруч історичного дає нам багато етнографічного материялу, таку Анну Комнену,***) котрої „Алексия“ є дуже важним жерелом до пізнання часів першого походу хрестоносного, дальше її мужа Нікефора Брієннія¹⁾ а в кінці І. Кіннамоса, що допровадив історію Комнів до року 1176,

*) Прокопіюс з Палестини, товариш походів Белизарія (від 527 р.) історик Юстиніяна І. високий двірський достойник. Коло 555 скінчив історію війн Юстиніяна з Перзами, Вандалами й Готами. Крім того написав „Ктісмата“ т. є. про будівлі, які здвигнено за того цїсаря і „Анекдота“, в яких критикує деспотичні вчинки Юстиніяна й Теодори (Krumbacher. Geschichte der byzant. Lit. München 1891.)

**) К. Порфірогеннета (*905 †959) син Льва VI., володїв зразу, як малолїтний, під проводом свого дядька, дальше матери, потім в купі з тестем а від 944—959 сам. Був володарем мирним. Написав „Життя Василя“, „О зарядї держави“, „О війску“ та „О дворі й церемонїях двірських“ (видане в „Corpus historicorum byzant.“ Bonn 1829—1840).

***) Комнени сидїли на визант. престолах від 1081—1185, а в Трапезунті від 1204—1462. Анна Комнена донька цїсаря Алексїоса І. жінка Брієнніоса, по смерті мужа постригла ся в черниці. Написала історію лїт 1069—1118 п. з. „Алексия“ т. є. історія часів Алексїоса І. (видання Reifferscheida Липск 1884.)

¹⁾ Нікефорос Брієнніос, муж Анни Комнени написав історію роду Комн. від 1070—1079.

Часи знаменитого Юстиніяна, воєнні походи та подвиги його великих вождів Белизарія і Нарза, високо розвите політичне й літературне життя двірське за Комненів, дипломатичні інтриги та внутрішні конфлікти давали історикам багатий і живий матеріял та підсували їм нагоду розвинути також беллетристичний хист.

З хроністів згадаймо Івана Малалу*), Теофанеса,**) Монаха Георгіоса,***) Дзонараса¹⁾, Михайла Глікаса ²⁾ і знаменитого автора хронік пасхальних Георгіоса Синкелльоса.

*) Іван Малала (початок 7 ст.) написав хроніку світа, що задержала ся в одинокій рукописі. Довів її до року 563. по Хр. Був взірцем для византийських анналістів, а на літописи славянські впливав також дуже сильно (видав Dindorf, Bonn 1831).

**) Теофанес Конфессор, родив ся 758 в Визант., умер на прогнанню в 817. на Самотраке. Продовжав Хронографа, початого Г. Синкелльосом (видав De Boor, Липськ 1885).

***) Георгіос Монахос Гамартольос зладив у половині 9. ст. хроніку від Адама до 842. Була вона вельми почитна (видана в Петербурзі 1859).

¹⁾ І. Дзонарас, високий достойник двірський за Комненів (1 половина XII. ст.) Опісля постриг ся в черці й зложив літопись від початку світа до 1118, важну витягами з затраченої історії Діо Кассія. Продовжав її Нікетас Акомінатос (видав Dindorf. Липськ 1875).

²⁾ Михайло Глікас написав в половині XII. ст. хроніку світа (видана в Corpus script. hist. Byz.) Писав також похвальні вірші в честь Комненів.

Хроністи писали популярно й здобули собі приступ між широкими верствами менш образованої суспільности, серед котрої ширили любов до давнини.

З поміж иньших учених византийських виріжнюють ся : Косма Індокоплав*), автор топографії християнської, історик церкви Еуагріос (VI. ст.)**), Граматик Плянудес¹⁾ і філософ Михайло Пселльос²⁾ не говорячи про знаменитого Івана Дамаскина, автора „Жерела пізнання“, котрого твори ще й нині мають перворядне значіння, особливо для східної церкви, (родив ся коло р.700, в 730 вступив

---

*) Kosmas Indicopleustes, купець Александрійський, що їздив до Індій, опісля пішов у черці і в половині VI. ст. написав Христ. топогр. грецькою мовою. Подає важні звістки, але в розріз з Птольомейом хоче географію на біблії оперти.

**) Еуагріос з Сирії. Умер коло року 600. Написав історію церкви від 431—594. Продовжав Евсевія, (Eusebios). (Видано в „Patrologia graeca“ Par. 1860).

1) Максим Плянудес, учений Монах в Византиї. Жив в XIII. ст. Один з предтеч гуманізму. Перекладав латинських авторів на грецьке і видав Антольогію. (Гляди: Krumbacher).

2) Михайло Пселльос византийський достойник і учений, за Константина Мономаха, т. є. в половині XI. ст. оден з найвизначніших людей. Писав про Плятона й Арістотеля, всілякі праці з обсягу філософії, теології, астрономії, права (віршом), полишив бесіди, листи й історію літ 976—1077 (Krumbacher, Münch 1891),

до монастиря сьв. Сави, умер 754). На особливу вдяку заслужили собі византийські фільольоги, як прим. гомерист Еустатіос*) що невтомимо працювали в цісарській бібліотеці, пояснювали та робили витяги з всіляких авторів, і в той спосіб по збуренню Византиї передали нам останки тих неоцінених скарбів, які збирала Александрия, а Византия зберігала.

Крім того розвиваєть ся софістика, археольогія, лексикографія, а реторика вважаєть ся конечною прикметою ученого чоловіка. Образцем такого загального тодішнього образования є патриарх Фотий.**)

---

*) Еустатіос, зразу диякон і вчитель реторики, опісля архієпископ в Солуні, умер 1194. Написав знаменитий, на старих жерелах опертий коментар до Гомера, в яким виявив велике образования. Пояснював також Піндара й писав листи та теольогічні письма. (видано в *Patrologia graeca*, в *Jahrbücher für klass. Philolog.* 1893).

**) Фотіос родив ся 820. Зразу начальник сторожі імператорської, опісля секретар цісарський, в кінці (857) в шістьох днях перейшов усі чини духовні та став патриархом. Умер в монастирі арменським 891. Написав Миробібліон, в яким передав нам виїмки з 280 поганських й християнських переважно загибших творів. Його „Номоканон“ є підставою грецького церковного права; крім того написав „Анфілохії“ т. є. відповіді на 300 питань теольогічних, „Лексикон“, пояснення сьвятого письма, листи й полеміки (видані в „*Patrologia graeca*“).

І белетристика не лежала таким пустим перелогом, як думали приклонники поглядів Бернадіого. Вони роздивлювалися тільки у всіляких віршованих дидактичних й наукових творах (навіть права списувано віршом) і доходили до висновків, що правдивої поезії тоді не було. Забували однак про зовсім нову її галузь, про вірші релігійного змісту, які в гимнах Романоса доходять до верхів щирої, високої поезії, стільки в них чуття і гадок, така плястика знаменита, така ядерна мова й вироблена техніка.*)

З творів його, а також і других релігійних поетів, як Киріякос, Анастазіос, Софроніос, розцвіла ся пізнійша поезія про терпіння Христа й Матери Божої, про страшний суд і т. д., яка майже у всіх європейських літературах має свою сторінку, а в деяких, як приміром у Поляків, удержувала ся на передовому місці ще в XVI. та XVII. століттю.

Не бракувало також сьвітських поетів. Згадаю цїсаря Романоса II. (Монодії на смерть жінки, X. ст.), цїсаря Теофільоса (Епіграми) і Христофора з Мілету (XI. ст.) Крім того в XI. і XII. століттю маємо повний розцвіт

---

*) Романос родив ся з кінцем V. ст. в Емезї. За Анастазія I. прийшов, як диякон, до Византиї, де гимнами релігійними здобув собі славу найбільшого поета. (Krumbacher op. cit.)

людової византийської літератури (перерібки епосу, казки, легенди) маємо поезії і поеми любовні,*) оповідання з життя звірят і рослин а в кінці літературу апокрифічну. Осібну, дуже поважну галузь поетичної продукції творять поеми героїчні, відгуки гомеричні, як пісні про Белізарія, як романтичне оповідання на старогрецьких мотивах про троянську війну, як Александрія, а передусім найоригінальнійший з тих творів, поема про **Дігенеса Акрітеса**, грецька національна епопея, з X. ст. на тлі борби Византиї з Сараценами, з сильно підчеркненим любовним елементом.

З того бачимо, що о мертвеччині византийської культури навіть говорити не можна, навпаки вона була авторітетом навіть для захода в справах літератури й штуки, а для Володимирової держави могла дуже добре послужити, як нове, багате жерело інтелектуального розвою. Чи однак послужила? Не зівсім.

---

*) Немов продовження традиції Геліодора, грецького еротика з Емези в Сирії, що написав „Етіопські повісти“ (Aethiopica) в яких представлені любовні пригоди Теагенеса й Харіклеї. Тільки Греки дивились на любов як на пристрасть, а Византийці представляють більше пасивних амантів, зависимих від снів, прочуття й ворожби. По бурливих пригодах влюблена пара побираєть ся звичайно. (Порівнаймо історію нового роману).

Дальше побачимо, що передала вона своїй новій учениці і сусідці, яка в імені христовім хотіла до ньої зблизити ся, лиш дещо зі своїх духових скарбів, дещо зі своїх богатих здобутків культури. Чому? Головно для того, бо не дбала о місію культуральну, а обмежувала ся заходами, щоб удержати церковну зависимість нових країв від грецького патріярхату і щоб зберегти їх як мога перед впливами західними. Як раз тоді ворожнеча між Византиєю а „латинянами“ розгоріла ся на добре і той конкуренційний мотив висунено перед всі інші, більш цивілізаційні. Щоб література византийська а з ньою й осьвіта могли скоро й успішно ширити ся, на те требаб було доброї школи, а шкільництво византийське не могло для нас послужити таким знаменитим взірцем, бо було воно передівсім аристократичне, доступне для висших слоїв суспільних, а наш народ, як ми се виділи, мав більш демократичні змагання. Тільки добра школа, в котрій училиби грецької мови, могла була відчинити широкий і легкий доступ до грецького письменства. Тимчасом до нас приходили переклади з грецького на старословянське, або складали ся перерібки в тій мові.*). Таким чином

*) Мова старославянська, чи там церковно-славянська, се мабуть мова макидонських словян з 2. по-

старословянщина з одного боку відповідала дещо демократичньому духови нашого народу, бо була мовою далеко більше доступною, як приміром латина в Польщі і не творила якогось образом тільки верствам зрозумілого языка, але з другої сторони не сповняла завдання такої доброї посередниці між новим життям, а старим світом, як на заході сповнив язык латинський. Має вона за собою ще й той великий гріх, що вздержала живу народню мову в її природнім розвитку, виробила собі повагу і значіння мови своєї,*) тільки сьвяточної, якої, як раз, в письменстві

ловини IX. століття, якою сьвяті славянські апостоли Кирило й Методий списали богослужебні книжки. Так повсталася славянська літургія, що об'єдинити мала численні племена славянські. Проф. Brückner називає вчинок Кирила й Методія одним з найгеніяльнійших тягів на шахівниці історії всесвітньої. Якийсь час справді зближувала вона до себе літератури південних словян та України й Росії, але мовою всеславянською не стала. Ті самі апостоли, а головню Кирило, ученик знаменитого Фотія, чоловік філософічно й лінгвістично вельми образований, зложив також осібну славянську азбуку, бо грецька не надавала ся до списання всіх звуків славянських. Новійші вчені думають, що була се глаголиця і що оден з учеників Кирила зреформував її і таким чином склала ся пізнійша, так названа кирилиця, котра прийшла й до нас разом з християнством.

*) „А словѣнескъ языкъ и рускый одинъ“ — каже наш перший літописець і тії слова довго лунали глухим відгомонам поміж нашим народом.

вживати годить ся і тою повагою піддержувала своє довге, неприродне істновання.

На заході латина була чужою мовою. Там треба було закладати й розвивати школи, щоб виховувати духовників та письменників. У нас язык церковнославянський був доволі зрозумілий, його легко було сьак-так вивчити ся, тим паче, що читало ся церковнославянщину з українська, а переписувало ся книжки зі змінами язовими, отже відпала тая головна і перша понука до плекання шкільництва. Осьвіта, так пильно почата Володимиром й Ярославом, не розвивала ся систематично і хоть нарід радо до ньої горнув ся не видала таких овочів, як там, де школа була інституцією публичною, одною з конечностей державних.*)

---

*) Маємо в нашій літописі ось такі звістки про школи :

988 р. Володимир віддає діти „нарочитой чади“ на „книжное ученіє“.

1030 р. Ярослав „собра въ Новгородѣ отъ старость и поповыхъ дѣтей 300 учити книгамъ“.

Під тим самим роком Г. Новгородська літопись каже, що помер „Єфрем, котрий був нашим учителем“.

1037 р. „Ярославъ церкви ставляше по градомъ и по мѣстомъ, поставляя попы и дая имъ отъ имѣнья своего урокъ, веля имъ учити люди, понеже тѣмъ естъ поручено Богомъ“.

Житіє Теодозия каже, що сей сьвятий просив родичів, щоб дали його на науку до місцевої школи

Бачимо отже, що церковнославянський язик мав для нас попри свої добрі прикмети також і доволі лихі наслідки.

Але мабуть, чи не головною причиною, що византийська культура не розвинула ся так гарно на нашій землі, як того можна було сподівати ся, була різниця між суспільністю византийською, а нашою, Се були два иньші сьвіти.

Византия стара, велика державою, з цісарем на чолі, в котрого руках лежала найвисша власть, котрий розпоряджував двістатисячною, переважно наємною армією, надавав закони і провадив заграничну політику. Зберігаючи традиції римських імператорів цісарі византийські не тільки відібрали народови останні сліди права розпоряджувати собою, але хотіли також і духовну власть імити в свої руки. Та часи змінили ся. Нова віра додала духовникам нової сили і вони через 1000 літ видержували борбу з цісарями й довели до того, що для самих цісарів не було нічо грізнійшого, як закид

(в Курску) і що він там вскорі „изучи ся всему божественному писанію“. Анна Всеволодівна й Еуфрозинія Полоцька учили ся письма й навчали опісля дівчат та монахинь.

неправовірности. Релігійний мотив став важ-
 нійшою причиною борб, чим політичний,
 повсталала ціла армія бюрократична, заволодів
 страшенний консерватизм зі своїми віковічни-
 ми гріхами, поневоленням людини, перекуп-
 ством урядників, деморалізацією висших
 верстов. Дрібну власність здавлено цілковито,
 цілі округи були в руках поодиноких родів,
 що доносами, підхлібством та інтригами по-
 борювали себе і таким способом доходили
 до найвисших гідностей, навіть до престолу,
 В 867 році починає Василь I. нову Македон-
 ську династію, яка удержала ся до 1057 р.
 і внесла старому державному організмови
 багато сьвіжої енергії.

Василь II. (976—1025) був найенергічніш-
 им з цїсарів того роду. Суворий аскет і зна-
 менитий вожд, вічно зайнятий справами дер-
 жави — мрів про володіння, коли не над
 цілим сьвітом, то над його східньою полови-
 ною, гень аж по Евфрат. Страшними подат-
 ками збогатив скарб державний, зібрав ве-
 лике військо і воював безнастанно, особливо
 з Болгарами. До якого одичіння довели ті
 війни сьвідчить осліплення 15.000 Болгарів.
 Але штуку військову піднесоно тоді до не-
 бувалих границь і відновлено славу старого,
 римського оружя. Іслям, Болгари, Русь, захід,
 що починав будити ся до життя, — словом

зі всіх сторін наступали вороги, а прецінь Византия давала собі раду. Самаж столиця була найкрасшим містом в сьвітї, тодішнім Вавилоном, богатим і блискучим, як в якій орієнтальній казці — красшим від самого Багдаду, про який чуда оповідали собі люди. Численні дорогоцінні сьвятині, блискучі палати, множество творів штуки, на кождім кроці памятник — нічо подібного не було нігде в сьвітї. Туди мандрували дорогі північні шуби і жемчуги Індії і кадила Арабські і тканини китайські, щоб покорити ся місцевим продуктам штуки й промислу, виробам з золота, різьбам з дорогоцінного камення, емальї, особливож материям шовковим, узористим, найпишнішим в сьвітї.

Ту стрічала ся Александрия з Солунем і Херсонесом, ту сходили ся всі купецькі шляхи, котрими напливали Генуенці й Русини, Мадяри й Скандинавці, Венецияни і Жиди. Ту відбували ся сходи арабського і християнського сьвіта, ту богатий купець веселив ся видом цирку та всіляких радощів, якими манила його византийська Содом. В тім вічнім ярмарку сьвіта заглухли до решти відгуки горожанських чеснот Римлянина і зниділа любов чоловічої волї давнього Грека. Нікому й на гадку не приходило лізти на каміннь на широкій площі і палкими сло-

вами будити приспані почуття людського достоїнства серед широких мас. Церков була одинокою трибуною публичної гадки, туди йшли люди з вродженою охотою протестувати. Спори о природу Христа, і о почитання образів святих розвинули пристрасть гадок, синоди заступили борби парляментарні, в монастирях розвинула ~~ся~~ негация світського життя, погорда й ненависть до житейського мира. Звідси вона почала звільна розливати ся й на иньші верстви. Цісарі, втомлені товквітнею двірською і достойники, яким наскучили інтриги та забіги, щоб удержати ся при влади, йшли в монастир, монахи ставали учителями молодіжи, бичі, пости й „умертвлення“ йшли на стрічу розкошам житейським . . . . .

В таку хвилю в близші зносини з Византиєю увійшла Русь, держава молода, нарід сильний, здоровий, зі спорим засобом оригінальності, зі значними задатками свого власного, питомого життя. Якже вони могли як слід розуміти ся на полі культури? Нині видно, які непорозуміння викликають нові напрями в штуці та літературі, щож доперва тоді!

До тогож, як сказано було, Византия не журила ся дуже новою ученицею, їй хотіло ся ворога політичного перетворити в союзника і при помочи віри христової

вдержати в тім характері — отже пустила туди духовників. Ті йшли зі своєю погордою для сьвіта, для життя, для радості, з візванням до „самоумертвлення“, з ненавистю до всього, що хоть трохи пахло чужою вірою, иньшим сьвітоглядом.

Україна княжих часів захоплювала ся двома сонцями Византиї — церквою і двором.

З пам'ятників наших бачимо, що київський княжий двір став незабаром відблиском византийського, а за київським і другі князі вбирають ся в грецькі золототкані кафтани, обшиті кружевами золотими, в чоботи золотом вишивані, їх коні прикриті капами багряними, дружина в паволоках, отроки з бобровими сагайдаками, у вовчих шапках.

Збруя княжа з золота, дорогим каменем цяткована, княжі жінки в дорогих диядемах, в блискучих нашійниках, з великими ковтками. Їх столи заставлені багатою срібною та золотою посудою, кухарі потом обливають ся, жарючи тетереви, гуси, лебеді, рябці, та олені, прислуга наливає в чарки вино та меди коріннями приправлені, иньші на пальцях бігають з срібними та золотими блюдами, ще иньші держать умивальницї, або пишними віялами навівають прохолоду на гарячі лиця

достойних гостей. А засипляють тії „верхи суспільности“ на ліжках, прибраних слоневою костию, на шовкових простиралах узористих, під звук струментів, або під вражінням казок.

Золото, срібло, дороге каміння — се вже не поетичні прикраси, а дійсні прикмети багатого та розкішного життя висших верств в тодішній Україні.*)

Розумієть ся, що не тільки княжі двори, але й мешкання княжих дружинників обслуговувала велика сила всіляких урядників, рабів і прислужників, здирства урядничі вже тоді починали мабуть ширити ся, бо навіть так дуже льюальні духовники картають за те князів. Доля служби бувала мабуть також деколи невиносною, бо таке прим. Слово о митарствах говорить про випадки, що раби в воду кидали ся, або власними руками завдавали собі смерть, втікаючи перед насильством.

Ми бачимо навіть проби заціплення на українськiм ґрунті такої чічки, як византийська ідея про божественний початок княжої влади.

Вже Ізборник Сьвятослава (1076 р.) казав бояти ся всею силою свого князя та почитати владу, бо не почитати її — се гріх. „Не годить ся казати, що князі, то зви-

---

*) Слово про богача тя Лазаря. Анонімний автор життя Бориса і Гліба, Оповідання Волинської літописі про Володимира Васильковича і т. д.

чайні люди, їх треба поминати і за них молити ся в церкві“. Буря політичних подій перенесла насіння тих квіток далеко на північ і там вони знайшли для себе дуже пригожу рілю. Що у нас не розцвіли та не розросли ся буйно — се заслуга народньої владі, яка, як висше було сказано, відбігала від византийського типу.

З двором тісно вязала ся церков. На чолі стояв митрополит, зависимий від византийського патріярха. Від митрополита зависимі були єпископи, від єпископів сьвященники. Патріярх без порозуміння з князями присилав митрополитів; — він прямо накидував їх наймолодшій зі своїх митрополій. Виімок став ся за Ярослава, котрий настановив митрополитом Іляріона, вибраного єпископами. Інші князі не вміли піддержати принципу національного в церковній управі. З митрополитами византийськими вкрадав ся і византийський дух до нашої церкви. Не дбали вони о се, щоби нова віра стала дійсним духовим добром цілого народу, ходило їм о власть, та о значіння. В справах самої віри вдоволяли ся формою. Завели ся перекупства, такси для митрополита від поставлення єпископів, для єпископів від сьвящен-

ників. Пішли доноси, поклепи та інтриги — справді византийські. Не бракло навіть заходів, щоби на тій підставі, що митрополит київський підлягає патріярхови византийському вивести також залежність київських князів від цїсаря византийського.

Найстаршою з катедр була тьмутороканська, заложена єще до офіційного прийняття християнства. З початком XI. ст. маємо вісім єпископських катедр,*) а до нападу Татар шіснайцять.**). Всюди бачимо катедральні церкви, будовані на взір грецьких, розкішні та блискучі. Предметом гордості стає катедр в Києві та Новгороді на взір св. Софії в Царгороді.

Народна уява на їх куполи золотисті вішає авреолу всіляких легенд, як приміром тая, що вони побудовані по пляхах, які явилися будівничим у снах, коли їх Богородиця чудом на Русь з Греції вела.

Як розповсюднили ся у нас церкви мож бачити з того, що Лаврентієвська літопись

---

*) В Переяславі, Чернигові, Білгороді, Юрієві, Володимирі Вол., в Турові, Новгороді й Ростові.

**) Дальші катедри в Луцьку, Перемишлі, Галичи, в Холмі, Полоцьку, Смоленську, в Володимирі над Клязмою і в Рязані.

описуючи пожар Києва 1124 року числить погорівших церков на шість соток. Золото, срібло, мозайка, невидані ікони та нечувані сьпіви тягнуть нарід до тих храмів, а величність богослуження та сила власти, яку духовники мали, держить простолюдина в „страсі божім“.

Власть тую давали духовникам суди. Обсяг духовної юрисдикції був доволі широкий. Належали до неї порушення шлюбу, вчинки противні вірі, життя подружне, спори в родині о майно а навіть догляд над мірами та вагами. За провини карає церква всілякими карами, головно грошовими і то навіть досить високими (до 300 гривен. А памятаймо що ціна челядини була 5 гривен!)

Крім того церковному судови підлягали всякі церковні люди т. є. піп, попада, їх діти, диякон, лічець, задушник*), сліпець, хромець, паломник і черці. Жерелом церковного права був византийський Номоканон (редакція з VII. ст.) виїмки з Мойсеевого Пятикнижа, Екльогі Льва Ісаврійського та Константина Копроніма, болгарська компіляція „Законъ судный людемъ“, „Градскій законъ“, а пізнійше місцеві устави. Деякі одиниці з духовеньства впливали на князів, щоб вони не були

---

*) Раб дарований церкві за душу.

надто строгі своїм підданим*), але загалом беручи, суди духовні не виявляли ся анї людяністю, анї християнським милосердієм. Брали великі грошові карі, позваляли панам карати своїх підданих до трийцяти ран, так звані неморальні вчинки веліли люто переслідувати**) та заводили такі византийські практики як відрубування рук, виколювання очий та відрізування ух. Так приміром холопу новгородського єпископа Луки за клевету кажуть відтяти руки а ростовському єпископови Федорови, по присуді духовного суду вилуплено очи. Таких кар Україна не знала — се вплив византийської культури. Так само не знали наші предки карі смерті і тільки завдяки грецьким духовникам пробували єї деякі князі завести замість прогнання. І нетерпимість та виключність релігійна не була по душі нашим предкам. Ми бачимо в Києві поруч перших болгарських та грецьких священників також духовників „отъ Латинянь“, а наші князі радо женили ся та сватали ся з інновірними пануючими***). Що йно Греки

---

*) Про Теодозия оповідає Нестор, що він многих визволяв від бід.

**) Митрополит Йоан каже чарівників „яро казнити на взбранение злу“.

***) Митрополит Йоан вважає сей звичай противним „благовірію“.

приносять нам полеміку з Латинянами і стараються заціпити ненависть до всякої людини иньшої віри. В посланію про віру в разьку забороняється їсти, або пити з одної посудини з латинниками, а колиб хто споганив таким чином посуду то повинен єи вимити і відправити над нею молитву, бо тільки чоловік православної віри може досягнути царства небесного, а „сущому въ иной вѣрѣ нѣсть видѣти жизни вѣчныя“*).

Патерик печерський оповідає, що до печерського монаха Агапита, який славився лікарським знанням, прийшов раз на розмову придворний лікар Мономаха, Вірменин. Агапит розмавляв з ним радо, аж довідавши ся, що він не православний розкричав ся: „Як ти міг сквернити собою мою келію та брати мене за руку! Йди геть іновірний та нечистивий!“

Таку саму нетерпимість проявляють духовники до місцевих звичаїв та обичаїв народних. Не стараються їх ближше пізнати й зрозуміти, не входять в те, що є гріхом, а що тільки впливом иньшого, від византийського відмінного світогляду і кидаються на все, що не підходило під їх погляди та за-

---

*) Докладно у Е. Голубинского : Исторія русской церкви Москва 1880—81. арх. Филарета : Исторія русской церкви 1847. Митр. Макарія Исторія русской церкви 1868.

кони. Ми бачили, як вони воювали з народними піснями й іграми, додаймож до того їх вороговання на жінок, котрих вони вважали прямо „знаріддям диявольської спокуси“ — тай тільки! Звідси ті інвективи на жінок, що виступають в нашій літературі вже в найдавніших пам'ятниках. Проф. Грушевський каже: „Розумієть ся, такий згірдливиий, підозріливиий погляд на жінку з культурного погляду був дуже шкідний, тим більше, що стрічав ся з старим, варварським поглядом на неї як на сотворінне низше від чоловіка, йому підлягле і підрядне“.*)

Таким чином духовенство грецьке і наше на грецький лад виховане, хотіло зовнішнім блеском сьвятинь, і обрядів, повагою судів та грозою кар земних і небесних, принесеними зі старої Византиї заступити в молодій, буйній Україні туєю поезию життя, яку їй давали поганські обряди, сьпіви, казки і забави.

Воно мало заходило ся коло того, щоб добре зорганізованою школою та широкою осьвітою вчинити нарід справді християнським і дати йому все те, що християнська культура вже тоді мала. Звідси й пішло пізнійше двоєвіре. Тисячі церков, духовників, монахів спинили може дещо надмірну охоту до чарки,

---

*) Історія України-Руси. Том III. ст. 411.

прискорили одноженство, розбудили в висших верствах суспільности охоту до книжного почитання, і вплинули на витворення аристократизму, але не сповнили головної задачі — не зрозуміли простолюдина, не осьвітили його і не ввели як рівноправного між иньші народи християнські. Не завинила тому література византийська, анї так звана „византийська“ мертвечина“ лиш ті, що покликані були з новою вірою ширити також нову культуру — їх односторонність, фанатичне засліплення та неважливість до душі і характеру народу українського.

Вони раді були відбити нас від просвіченої Європи як найвисшим муром, а до Византиї, як північних варварів, впускали також нерадо. Вправді ненависть до латинян, а власливо до Європи не мала між нами такого доброго ґрунту, як знайшла собі на півночі, а всеж таки тая вічна проповідь проти гнилому заходови спинила значно вплив західньо-європейської культури на Україні. Довго оставали ся ми на пограничу двох сьвітів, як терен, на якому відбувала борба двох культур.

Крім Византиї прислав нам також перших духовників і недалекий Корсунь і Болгария, що скорше від України стала христи-

янською, головню завдяки енергії цісаря византийского Василя*) та патріарха Фотія. За князя Симеона (893—927) переживала Болгарія добу високого розвитку. Симеон оголосив себе царем, а свою державу царством, утворив особний патріархат і на вірцях грецьких почав будувати літературу славянську. Він сам володів добре грецькою мовою, (виховував ся в Византиї), зібрав довкола себе учених і салі свого двора, як каже його панеґірист, наповнив книжками. Йому навіть приписують деякі твори, (приміром „Злоструй“). Звідти йшли в Володимирову державу готові книжки і напливали духовники. Але і одній другі від грецьких мало чим могли різнити ся, бо Болгарія дуже скоро взяла ся всесторонню наслідувати свою учительку Византию. Можливо що трохи иньшим духом віяло від сьвятої гори, Атосу,**) де серед

---

*) Василь І. володів від 867—886. Від нього пішла династія макидонська, що вдержала ся до 1057 р.

**) Атос — Гаґіон Орос (айонорос), Monte Santo, се один з трох півостровів, Халькидикою званих, 47 клм. довгий, 11, широкий, покритий горами, що доходять майже до висоти нашої Чорногори. В старині мало ту бути пять міст, пізнійше зароїла ся сьвята гора монастирями та печарами анахоретів. Цісар Никифор Фокас, а за ним Комнени і другі були щирими опікунами Атосу. Ту в богатих монастирях призбирали неоцінені скарби штуки й науки, ту звільна витво-

чудової природи, здалека від гамору сьвіта, від інтриг та сварів столиці, творила ся чернеча республіка на основах Христової віри. Ту пробував і вчив ся сьв. Антоній, основатель Печерського монастиря а ми не маємо ніякої підстави думати, що як раз він перший пішов туди. Можливо, що з тої другої столиці, так неподібної до Византиї, приходили тії чоловіколюбні змагання духовників, на які ми передше натякали.

Пригляньмож ся тепер тим літературним, а властиво книжним дарункам, якими Византия обдаровувала прямо і посередно через Болгарію свою наддніпрянську похресницю.

Вже висше було сказано, що інтерес Византиї в новоохрещених землях був переважно релігійно-адміністративний. Вона дбала о се, щоб нову митрополію удержати під своїм патріярхатом та щоб не допустити туди римського впливу.

Митрополити Греки привозили з собою на Україну грецьких духовників і книжки бо-

рив ся цікавий тип республіки чернечої. В пізнійших часах монахи не дуже дбали про свої „сокровища“, але всеж таки зберегло ся там по нині день коло 10.000 пергамінів і всїляких цінних рукописий. (Гляди Gass. Zur Geschichte der Athosklöster (Gies. 1865.) Др. Щурат : Чернеча Республіка, ks. Czerwiński — Atos.)

гослужебного та релігійного змісту*). Деякі були вже переложені з грецького на болгарське, деякі що йно перекладали ся на місці. Се були їх найчисленніші дари і в тім напрямі йшла головнo їх праця в новоохрещенім краю**). Цілого сьвятого письма мабуть ту довго не було, тільки ширили ся вибрані з нього місця, що були потрібні до богослуження. Коли в XV. віці хотів новгородський архієписком Геннадій зібрати ціле сьвяте письмо, то мусів багато що йно перекладати, з гебрійського, грецького та Вульгати.***) Історичні книги біблїї мало хто знав в оригінальній формі, їх заступали історичними компіляціями. Зате псалтир був дуже розповсюдненою лектурою,¹⁾ особливо з поясненнями.

---

*) Йшли вони також з недалекого Корсуня, який полишив свої сліди також в наших старих легендах і в традиції. (Хрещення Руси, Легенда о Клементі Римськїм і т. д.)

**) Можливо, що дещо прийшло вже перед тим з Моравії, де віру Христову проповідували перші славянські апостоли Кирило й Методий, але справа та доси не вияснена. На зносини сьв. Кирила з якимсь Русином, що вмів руське письмо натякає також житіє того сьвятого.

***) Гляди : Н. Астафьевъ. Опытъ исторіи Библіи въ Россіи въ связи съ просвѣщеніемъ и правами. (Журн. мин. пр. 1888).

¹⁾ П. Владиміровъ: Обзоръ южно-русскихъ и западно-русскихъ памятниковъ письменности отъ XI. до VII ст. (Чтенія Ист. Общества Нест. Літ. Кіевъ 1890.

Так званого **Толкованого псалтиря** маємо чотири кодекси з XI.—XIII. ст. Так само стрічаємо **толковане четвероевангеліє** Теофілякта Болгарського, **учительне евангеліє** Калліста еписк. Визант. та Апокаліпсу з поясненнями св. Андрея з Кезарії. Мабуть давні духовники бояли ся, щоб читачі, в справах віри мало просьвічені, не толкували собі похибно сьвятих книг і тому ширили їх з поясненнями.

Поважно представляєть ся література творів отців та учителів церкви. Найпопулярнішим з них був мабуть Іван золотоустий. Його твори ширили ся в осібних збірках як **Злотоуст**, **Златоструй**, **Маргарит**, або поруч писань иньших отців в таких книжочках як **Ізмарагд**, **Златая цїп**. В „**Злотоусті**“ були зібрані проповіді (слова) Івана Золотоустого на всі дні посту та неділі до Всіх сьвятих включно. В **Маргариті** (перла) поміщено 38 його наук в шести відділах. Загалом віднайдено до тепер коло 200 слів того великого проповідника, звісних на Україні в дотатарських часах. **Ізмарагдом** називав ся збірник творів Золотоустого, Василя Великого, Єфрема, Григорія Двоєслова, Кирила Александрийского і других. **Златая цїп**. навчала читачів, що таке молитва, милостиня, послух і другі чесноти християнські. З XI. ст. маємо та-

кож Збірник слів Григорія Богослова, дальше патріярха Геннадія Столовець і катехизм на основі сьв. Письма Теодорита Кірського. З Болгарії принесено „Ліствицю“ Йоана Ліствачника Богословіє Йоана Дамаскина, Пандекти Никона Черногорця*) і Тактікон**) того самого автора.

Систематичний виклад богословія давали твори Йоана Дамаскина, переложені на старославянське Йоаном екзархом Болгарським. Була то книжка особливо для полеміки з латинянами дуже важна***).

Трудно тоді було мати повне зібрання творів якогось автора, бібліотеки не були такі багаті та численні, як нині, писана книжка без порівняння більше коштувала, чим теперішня друкована, тим то й толкувати собі треба ті збірники, т. є. вибори з творів яко-

---

*) Науки про християнське, а головню чернече життя, вибрані з сьв. Отців.

**) Тактікон займаєть ся обрядами і формами церковного житя.

***) Той сам егзарх Болгарський мав переложити Діалектику Дамаскина (кефаліяа філософіка), що говорить про розум, про тадку, про дійсність і случайність, о родах і видах та других питаннях, головню на основі філософії Аристотеля.

Граматика, яка також ходила разом з другими письмами Дамаскина, не була його твором.

гось одного письменника, або складки з виїмків кількох авторів. Такі збірники або мали суцільний характер, або заступали в мініатурі пізнійші енциклопедії. В них можна було прочитати і виїмки з сьв. Письма і науки отців церкви і життя сьвятих і виписки з літописий — словом багато такого, що цікавило тодішнього побожного читача. Збірники — се улюблена форма книжки в колишній Україні.

Заступали вони до якоїсь міри школу і підручники шкільні, стали ся одною з прикмет старого нашого письменства, а хто зна, чи й до нині не оставили своїх слідів в замилюванню нашого народу до всякого рода календарів, а інтелігенції до альманахів.*) Осібним родом збірників були „**Пчоли**“, що містили в собі апофтегми та сентенції всяких авторів, не тільки християнських, але й філософів та вчених старинного сьвіта як Демокрита, Діогена, Сократа, Аристотеля, Демостена, Катона, Епікура, та других. Основою „Пчіл“ були Антології Максима Ісповідника та черця Антонія з VII. віку.

Коли тії „**Пчели**“ переложено з грецького напевно не знаємо, але їх відгуки мож бачити вже в Слові Данила Заточника. „Пчола“

---

*) Модерним відгомонам старих наших ізборників є Франка „Ізмарагд“.

належала також до улюблених книжок (видно се з множества списків від XIV. до XVIII.) і мала велике значіння для нашої оśвітї в давнинї, бо розширювала дещо виднокруг тодішнього читача, відчиняючи перед ним хоть не дуже ясне та невеличке віконце, з церковно-монастирського на сьвітське життя.

„Пчела“ в купі з книгами Притч, Екклезіаста та Ісуса сина Сирахова мала значний вплив на наші власні памятники в родї Моленія Данила Заточника, про котре буде пізнійше мова.

До збірників треба зачислити також **патерики і прольоги**. Патериками називалися систематичні збірки житий сьвятих. Особливо звісні були грецькі патерики Синайський (з життями анахоретів на Синаю), Єрусалимський (життя єрусалимських отців) і Скитський (египських іноків). Їх перекладали в Сербії, Болгарії та на Атосї — у нас стали вони також улюбленою лектурою. На взір їх повстав наш **печерський патерик**, що має доволї велике, не тільки історичне, але й літературне значіння.

Особливо популярними мусїли бути **Прольоги**, то є короткі життя сьвятих з моральними висновками та поученнями, так названі від вступів, які їх попереджували. По грецьки вони називалися також сінаксарами. Таких прольогів віднайдено доте-

пер кільканайцять з XII. і XIII. віку, (переважно дефектовні). Життя розложені по дням місяця називали ся **Мінеями**. Їх переложено мабуть на Україні і розширено деякими вставками місцевого походження. З боку культурно-історичного, се дуже важні книги.

Особливе значіння мають для нас два **Збірники Сьвятослава**, оден значно більший з 1073, а другий менший з 1076 р. Єсть се відпись з того збірника, який зладжено по грецькому взірцеві для болгарського царя Симеона. Оба, розумієть ся, писані старославянською мовою, але переписувач українець не держав ся старого оригіналу, так що крізь старославянську чужину пробивають ся питомі прикмети української мови XI. століття. Таким способом є вони по части першими більшими пам'ятниками нашої мови.*)

*) Ізборник Сьвятослава з 1073 року видано фототипічно в Петербурзі 1880. (з деякими підправками). Рукопись хоронить ся в Московській синодальній бібліотеці. (Гляди. Срезневскій: Древн. пам.)

Ізборник з 1076 року видав перший раз (з деякими похибками В. Шимановскій в Варшаві 1887 в книжці „Къ исторіи древнерусскихъ говоронъ“. Похибки Шимановского виказав Бобровъ в таблиці п. з. „Къ исправленію печатнаго текста Сборникъ 1076 года“. (Русск. Фил. Вѣст. 1902).

Рукопись є в Петербурзі, в Публичній бібліотеці.

В „Ізборниках Сьвятослава“ стрічаємо статі отців церкви та других письменників на всілякі теми; включена ту приміром стаття Хойробоска про реторичні фігури, византийські моралістичні апофтегми, „Стословець“ Геннадія та „Написаніє о правій вірі“ Михаїла Сінкеля. Є ту також інтересна стаття про „книжне почитання“. — „Як для коня правителем і гамульцем є уздечка, так для праведника книга; як не можна збудувати корабля без цвяхів, так праведник не може обійти ся без почитання книжнього, як не вільник думає про родину, так праведник тужить за книжками; прикрасою жовніра — оружє, корабля вітрила, а праведника — книжне почитання“.

До того збірника додано незвичайно цінну для нас нині мінятуру князя Сьвятослава Ярославича, з жінкою та синами. Для нього то й переписано тую книжку. Дата книжки сходиться як раз з роком, в яким Сьвятослав заволодів Києвом. Можливо, що на пам'ятку тої важної хвилі він казав златити „Ізборник“. І отсе дяк Йоан переписав „Сьборъ отъ многъ отць тълкованія о неразумныхъ словесыхъ“, перекладаючи також її похвали, які знайшов в болгарській рукописі, тільки переадресовуючи їх з царя Симеона на князя Сьвятослава, який книжками

„своя клѣти испълнь, вѣчную си память сътвори“.

Крім мініатур поміщено ту також всілякі прикраси так, що збірник Сьвятослава (1073) є для нас взірцем тодішньої розкішно виданої книжки.

Меньшим і менш інтересним є збірник з 1076, в котрім поміщено статі самого релігійно моралізуючого змісту. Тим він і ріжнить ся від попереднього.

Збірники давали також нашим предкам деяке знання з наук природописних. „Шестоднев“, т. є. огляд шести днів творення сьвіта був головним таким підручником. Зложив його болгарський екзарх Йоан, як раз в десятиім століттю, (отже була се нова книжка), на основі бесід Василя Великого про те, як Бог сотворив сьвіт, а дальше на підставі творів Севериана Гевальського, Йоана Дамаскина і других писателїв церковних. Крім того стрічають ся в „Шестидневі“ місця з Талеса (Талль), Парменїда, Демокрита, Плятона, Арістотеля і других філософів грецьких, з якими впорядчик спорив, або яких хотїв нагнути до християнського сьвітогляду — звідси й баламуцтва. Другою такою природописною збіркою був „Фізіольог“ — середновічня (з II. або III. віку по Христі)

александрійська компіляція єгипетських античних, біблійних та інших тем жерел, перероблена пізнійше в Византиї — третьою „Златая матица“, в котрій поруч Златоустого та других церковних учителів стрічаємо статі о землі, сонці, зьвіздах та планетах.*) Було в тих збірниках чимало такого, що могло справді цікавити тодішнього читача, але не все воно опиралося на дослідів наукових, навпаки увійшло туди багато матеріалу казочного, легендарного, противного навіть тодішнім дослідом науковим. Той ненауковий погляд на світ і на природу покутуватиме довго в нашій літературі, а в Росії ще в XVII. століттю будуть учити, що вітри і бурі навівають ангели, злітаючи на крилах з неба на землю і вертаючи з землі на небо. Горе тому хто не схоче вірити, що кожда зьвізда має свого ангела, який її запалює в вечір, а гасить над раном!

Російські духовники навіть ще в XVIII. ст. відкидували теорію Коперника. Бо й нащо її, коли „Златая Матица“ толкувала тії речі далеко простійше кажучи, що місяць і сонце є на те, щоб можна числити дні та роки. *Ultima ratio* : так сказано „въ писаніи“.

---

*) В XIV. ст. переложено також „Премудраго Георгія Писида похвала къ Богу о сотвореніи всея твари“ — поему византийську з VII. ст.

В збірниках стрічаємо також поодинокі частини з „Християнської топографії“ Козми Індикоплова.*) Індикоплов (або Індикоплевст, такий, що плавав до Індії) був купцем, що в купецьких ділах їздив на схід, але в Індії він ніколи не був. Чув тільки о тім краю від других. Потім став черцем і більше як двацять літ працював над своєю топографією, в котрій хотів дати географію фізичну, згідну з наукою християнської віри. Тому й поборює він систем Птолемея, як противний сьвятому письму. Він думає, що земля се четирикутник, накритий небом, як склепінням. На півночі стоїть висока гора й туди заходить сонце та місяць. Значить ся земля не є такою кулею, як думав Птолемей і антиподів також нема ніяких. Вірити в щось подібного — се прямо гріх...

Чи знали у нас цілий твір Індикоплова не можна поки що сказати. Частину його знайшов Срезневський в Софійській бібліотеці і з того заключив, що й цілість мусіла бути звісна.**)

---

*) В рукописах вона називається також: „Книга о Христѣ объемлюща весь міръ“, або „Книги Козми нарицаемаго Индикоплова избраны отъ божественныхъ писаній благочестивымъ и повсюду славимымъ киръ Козмою“.

**) Факсиміле Індикоплова видало „Общество любителей древней письменности“, а по французьки Thévenot, Relation des divers voyages curieux.

Дещо з географії давали також описи подорожий та вступні статі хронік (Гамартоль).

Поруч церковного письменства найбільше поширена була історія. Головним її жерелом були хроніки.

Хроніками називалися византийські літописи, що починалися сотворенням світа а кінчили історією Византиї. В X. віці переложено на болгарське дві такі хроніки, **Йоана Малали** й **Георгія Гамартоля**. Крім них прийшли до нас також „**Хронографія сінтомос**“ патріярха **Никифора**, **хроніка** **Георгія Сінкеля** (скорочена) та історія **Йосифа Флявія**.*) З хронік розвинулися **Хронографи**, т. є. літописні збірники, з яких довідувалися наші предки про всякі народи, про королів, вождів, великих учених, про города, ріки, гори, про звірі, птиці і каміння, в кінці про мітольогію халдейську, єгипську та грецьку. Хронограф став пізнійше підручником всемірної історії. Взірцем його мала бути болгарська історична енциклопедія з X. віка, звісна у нас в XI. століттю. Хронограф був у нас книжкою незвісного автора, подібно як і багато других книжок, котру переписувач міг змінити довільно, скорочуючи, або розширюючи вставками.

*) Можливо, що в дотатарських часах також хроніка **Константина Манасії** — але се непевне.

В злуці з Шестодневом стояла **Палея**, Був се виклад старозавітньої історії по Біблії та по апокрифам. Починаєть ся сотворенням сьвіта. При кожному дні подаєть ся природописний виклад, подібно як в Шестодневі. Жерелом тих викладів був сьв. Василь Великий, сьв. Епифан та Северіян Гевальський. Від них взято науку про ангелів, що володіють облаками, морозом, рососою, порами року і т. д. Поняття, які духовники російські хотіли єще у XVIII. століттю піддержати в супереч Коперникови та науці. „Деякі байочники кажуть, що в ночі сонце й місяць проходять під землею.

То так старинні соблазняли ся в суеті ума свого, уявляючи собі, що земля єсть кругла. Але божественний Давид і великий Павло кажуть, що зьвізди та планети носять по воздухах ангели, сповняючи тую службу ради чоловіка. Сьвятий Павло в своєму видінню підняв ся до третини небес й бачив, як тоті небесні сили безперестанно водили зьвіздами, як день так ніч, а коли під кінець сьвіта Бог увільнить небесні сили від тої роботи, то зьвізди впадуть на землю“.

В такий спосіб пояснює Палея і дальші дні творіння, сходячи ся нераз з Козмою Індикопловом. Цілий розділ присвячує вона сонічім та місячним кругам. По теорії Да-

маскина вичисляє сїм небесних кругів, а на них сїм планет.

Так зливала ся старинна астрономія з видумками перших віків християнства. Подібно викладала вона й науки природописні, о життю фізіологічнім чоловіка та всякої твари. Говорила про Фенікса, як він що 200 літ сам зі свого попїлу відроджуєть ся, про малу рибку, що може здержати корабель, присмоктавши ся до нього та про змїя гаспида. Властива Палея кінчила ся викладом Біблії. В деяких списках до смерти Савла, в иньших йшла дальше, перераховуючи царів вавилонських, перських, єгипських і римських до Тиверія і в такий спосіб переходячи в хронограф та зливаючи ся з ним.*)

Як бачимо підручників до науки історії було єще доволї багато. „Що правда — каже проф. Грушевський —**) вони знайомили головно з історією жидівською й византийською й поза знанням фактів (не завсїгди певних), розумієть ся, не давали ніякого ширшого погляду на істричну еволюцію, але в порівнанню з тим, що давала книжна лектура з иньших сфер, й се було ще досить багато“.

---

*) Огляд давньої „науки“ подає книжка П. Миллюкова: „Очерки по истории русской культуры“. Спб. 1897.

**) Історія України-Руси Том III. видання друге. Стор. 459 і 460.

З палєї розвинула ся ширша компіляция, з апольогетичним характером, звернена проти жидів, (а в пізнїйших списках почасти й проти Магометанам) з різкими закидами та докорами. Вона називаєть ся „**Бытія толковая на Іудея**“ і є мабуть продуктом руським.

Найтяжше виказати те, що принесла нам Византия з поля сьвітської повісти та поезиї. Нинї годї вірити, щоб староруська творчість в тім обсягу була зовсїм ізольована і стояла під впливом виключно византийським. Навпаки, ми нинї мусимо вірити, що предки наші, радо слухали також посторонніх, мандрівних оповіданнь з заходу, полудня і сходу не питаючи, хто се оповідає, Грек, чи Німець, Серб, чи Азията.

Народна фантазия перетоплювала той ріжнородний материял в своїм власнім горнилї, а що він не вилляв ся в трівких писаних літературних формах — сему винуватий загальний характер нашого старого письменства, в котрім церковний стиль лишав так мало поля для розвитку вільної сьвітської літератури.*)

---

*) Література мандруючої повісти доволї богата. Початок тій науцї дав John Dunlop. (History of Fiction

Перше місце між нашими старими повістями займає **Александрия**, найбільше улюблена історія про життя сього великого войовника, про його подвиги та про мудрість його ума. Він побіджує індійського царя Пора, бесідує з Брахманами, стрічає в своїх походах Амазонки, всїляких песиголовців, цикльопів, великанів та пігмеїв, переходить землі, покриті дорогоцінними каміннями, їде на грифі, спускаєть ся на дно моря, доходить до місця, „звідки сонце сходить“, заганяє нечестиві народи в північні гори, звідкіля вони що йно на страшний суд вийдуть, та слухає засуду смерти, що його над ним проголошують говорячі дерева.

Жерелом Александрії була грецька повість з 2. віка по Христї, яку похибно приписувано *Каллістенови*. (він умер, нїм повість написано). В X. віці переложено єї на ла-

---

їтд. Edinb. 1814). Дальше йде J. G. Th. Graesse : Lehrbuch einer allg. Lit. aller bekannten Völker itd. Dresden und Leipzig 1837. Відтак Г. Бенфея знамените діло „Orient und Occident“ 1863. А. Мопї (Croyances et legendes du moyen age) і Кльоустон (W. A. Clouston, Arabian poetry, Bakhtyar-Nama) і т. д.

Огляд мандрівних книжок подав сей останній в Popular tales and fictions, their migrations and transformations. Вступ і деякі виїмки з того твору подав А. Кримський : „Народні казки та вигадки“ (Лїт. наук. бібл.) де й подав багату і цінну бібліографію.

тинське п. з.: „*Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de preliis*“ і в тім перекладі оббігла вона захід Європи. У нас була вона звісна вже в XII. століттю, зразу, як буквальный переклад з псевдо-Каллістена, опісля як перерібка зі змінами та вставками. В XIII. віці являється „*Александрия*“ в другій редакції, значно розширена і більше в лицарськім дусі скомпонована.

Редактор брав усякі цікаві звістки, звідки тільки міг і звязував їх з постаттю Александра Великого, який ставав і королем завоювником і лицарем авантюристом і мудрствующим філософом, розуміється — християнином.

В такій формі наближувала ся „*Александрия*“ до героїчного епосу, який прикрашено елементом чудесности та схристиянізовано всілякими легендами і апокрифами. Про почитність свідчать численні рукописи, навіть ілюстровані. Дещо з *Александриї* перейшло в казку та в малюнок, а далекий відгук знайдемо ще навіть в *Енеїді* Котляревського. *)

---

*) Ось привезли і мальовання,
 Роботи первійших майстрів,
 Царя Гороха панування,
 Портрети всіх богатирів:
 Як Александр цареві Пору
 Давав із військом добру хльору і т. д.
 (Котляревського Енеїда. Частина IV. строфа 40).

Друга, сильно розповсюджена повість се **повість, про Троянську війну** п. з. „**Притча о кралехъ**“ яку стрічаємо (подібно як і „Александрию“) в наших хронографах, прийшла пізнійше і то мабуть з заходу. Західні народи й держави, йдучи приміром Вергіля, виводили себе радо від Троянців — не диво, що і війна троянська була для них темою вельми цікавою. Гомера вони тоді не вміли гідно оцінити, їм більше подобали ся оповідання про Трою, які приписувано фригійцєви *Диктисови* та троянцєви *Даретови*. Особливо люблено Дарета, бо він стояв по стороні троянській. Перевід отсеї фригійської Іліяди Дарета на латинську мову ходив під іменем Корнелія Непота і в середних віках був вельми популярний. В XIII. століттю зготовлено на його основі прозове оповідання *про збурення Трої*, яке пізнійше переложено також на мову словянську. Де? Можливо, що в Боснії, або в Дальматії, бо там тоді й стрічали ся два

Про византийську Александрию гляди Крумбахер, *Gesch. der byz. Lit.* 2. A. 849—852.

Про нашу: В. Истринъ. *Александрия русских хронографовъ. Изслѣдованіе и текстъ.* Москва 1893.

Пыпиръ: *Очеркъ лит. ист. старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ.* Спб. 1857.

И. А. Бичковъ: *Каталогъ собранія рукописей* О. И. Буслаева. Спбг. 1897.

далекі собі літературні світи, славянський та романський. Звідси прийшла пізнійше „Притча о кралехъ“ і до нас.

Згадуємо о ній на тому місці, щоб огляд нашої повісти вийшов суцільнішим, бо як зі сказаного видно „Притча о кралехъ“ належить пізніjším часам і не византийським, а західним впливам.*)

За те византийського походження є наше „Слово о премудрім Акирі“, хоть оригіналу й досі не віднайдено. Фабулу взято з „Тисяч і одної ночі“. Ось вона :

Цар Синагрип має мудрого дорадника Акира. Акир багатий, а бездітний — се його журба. Щоб майно не попалося чужим, усиновлює свого сестрінця Анадана та представляє його цареви, як наслідника в радї. Анадан нікчемно чернить свого добродія перед царем, Акира засуджують на смерть та вірний слуга спасає свого пана. Тимчасом Фараон довідавши ся про смерть мудрого Акира взиває Синагрипа,

---

*) На заходї вона належить до найстарших друкованих книжок, що також свідчить про єї значіння.

Література повісти Троянської: Крумбахер, G. d. byz. Lit. 844.

Весоловскій: Южнославянская повѣсть о Троѣ Спбг. 1888.

В. Мочульскій: Zur mittelalterlichen Erzählungslit. bei den Südslaven. Архів Ягіча 1893. XV.

Пыпинъ: Очеркъ і т. д. 1857. 206.

щоб прислав йому такого мудреця, який построїв би дім у воздуху — бо як ні, то Синагрип платитиме Фараонові дань. Цар в клопоті. Тоді слуга виявляє йому тайну, що Акир жиє. Його перебирають, посилають до Фараона, він дає дуже влучні відповіді на скрутні питання і таким чином ратує царя Синагрипа та вітчину перед нечестію. Анадана, розуміється, карають.

Про *Синагрипа та Акира**) оповідає також *одно з чуд святаго Миколая*. В загальні науки, які дає Акир своєму сестрінцеві подобалися мабуть у нас дуже і тому стрічаємо їх у всіляких старих рукописах.

Ось прибірка: „Сыну, уне (лучше) есть чоловіку добра смерть, нели золь животъ; уне есть овча нога въ своєю руку, нели плече въ чужей руцѣ, и ближнее овча уне есть, нели далней волю“. . . і т. д.

Деякі, як приміром: „уне есть единъ врабъи, иже въ руцѣ держити, негли тысяща птича, летяща по аеру“ повторяють ся по нинішній день. Пізнійші редакції *Акира*

---

*) Krumbacher G. der b. Lit. 897 і д.

Пыпинъ. Очеркъ лит. ист. старинных пов. 1857. 63 і д.

А. Д. Григорьевъ: Когда, гдѣ, съ какого языка и на какой сл. яз. впервые сдѣланъ переводъ повѣсти объ Акирѣ Премудромъ. Археолог. Изв. М. 1898. Tausend und eine Nacht. Deutsch von Habicht. Breslau 1827. (561 ніч і дальші).

приймають чим раз сильніший льокальний кольорит. (Особливо північні).

„Слово о претудрім Акирі“ (воно зветься також „Сказаніє о царѣ Синагрипѣ“) входило в склад того невіджалуваного збірника, в яким було „Слово о полку Ігоревім“, а який в 1812 році пішов з димом при пожарі Москви.

В тій самій книзі було також „Девгенієво Дїяніє“ (Дѣяніє и житіє Девгенієво Акрита). Єсть се перерібка византийської лицарської поеми з X. віка, про яку була висше мова. В першій части

оповідає воно про пригоди арабського царя Амира (емір), котрий влюбився в грекиню, викрав її, мусів ізза неї битися з її трьома братами та прийняти віру християнську. В другій представлено подвиги сина Амира і Грекинї, Девгенія,*) який вже в хлопячих літах був на диво мудрий і хоробрий (убив льва і смока). Девгеній воює з Филипатом і його донькою Максиміяною а побивши їх йде бороти ся зі Стратигом і його чотирма синами. Тих також поборює та женить ся з прекрасною Стратигівною.

---

*) Девгеній, значить дігенес т. є. дво-родний, отже син Сарацена й Грекинї. А крит (сторож) тому, бо він боронив границь Византиї перед ворогом.

„Девгенієво Діяніє“ *) — се героїчний відгук борби Византиї з сараценами. В оригіналі має поема десять пісень та визначається виразними історичними контурами (часи Теодори і Льва Мудрого). Подано в ній, місце та названо людей. В нашій перерібці тії признаки затерли ся, а на їх місце виступили всїлякі казочні подробиці. Таксамо зретушовано любовний елемент, а замість ненависти Византиї до сараценів висунено борбу православних з невірними.

Текст „Девгенія“ вважали затраченим. Віднайшов його в одній з бібліотек історик літератури Пипін. Є також і пізнїйша редакція, мабуть з XVII. віку, але вона подобає вже більше на казку, чим на повість. В тім самім збірнику що „Слово о полку Ігоревім“, „Слово о премудрім Акирі“ та „Девгенієво Діяніє“ було також оповідання **про Індійське царство**, перерібка славного в середних віках **послання Пресвітера Йоана до грецького імператора Мануїла**. В XI. ст. вірили на заході Європи, що в Індії єсть якась велика християнська держава, в якій володіє

---

*) видав Пыпин в своїм „Очерку“ 1857. стр. 316—332, а також Костомарів в Памятниках 1860 Птрбг.

Весоловскій. Поэма о Дигенисѣ. (Вѣстникъ Европы 1875).

Krumbacher op. cit. 827 і дальші.

цар і сьвященник (цезаро-папство) — пресвітер *Йоан*, (*Presbyter Johannes*), та що він прийде на підмогу християнам в борбі з музулманами. В XII. віці явило ся латинське посланіє загаданого пресвітера до цїсаря Мануїла. Повірка перейшла в легенду.

Про пресвітера Йоана оповідали собі люди, що він єсть вихрещеним татарським ханом, індійським царем, несториянським патріярхом, що йому „тріє царі“ йдучи до Христа з поклоном, передали свої царства в опіку, що він володіє над трема тисячами володарів, що в його державі живуть всілякі дивні зьвірі (приміром Фенїкс), та ще дивнїйші люди (прим. зі зьвірячими ногами), що в його землі лучаєть ся камінь-самосьвіт, що нема там ні злодіїв, ні душегубів — словом найдивнїйші вісти ходили про патріярха Йоана, та про його державу. Люди читали також листи, які він мав писати до патріярха та до Фр. Барбароси.

Жерело тої фантастичної повісти незвісне. Можливо, що релігійна його частина повстала на византийській основі, (Йоан сильно релігійний володар — сьвященник), а фантастична на якійсь єврейській казочній переімінації. В нашій *повісти про індійське царство**) є деякі латинізми (боветь — *boves*,

---

*) В. Истринъ. Сказаніе объ Индѣйскомъ царствѣ. Москва 1893.

урти б'їліи — *ursi albi* і т. д. Можливо, що вийшла вона також звідтам, де стрічалися два сьвіти, византийський і романський, т. є. з Боснії, або Дальмації. Старша її редакція, через подібність теми (чуда Індії) увійшла в склад „*Александриї*“, пізнійша творила осібну цілість.

В XIII. ст. або й скорше прийшла до нас знаменита *духовна повість про Варлаама й Йоасафа*. Крумбахер зове її пламінною апольогією християнського життя.*) Естетична вартість велика. Зміст такий:

Індійський цар Авенир (Абеннер) переслідує християнство, яке починає ширитися в його державі. Ненависть його збільшилася ся тоді, як оден з його дворян став християнином. Як раз тоді родився Авенирови син, незвичайно красний, якому знахорі виворожили славу та багатство, але „не от мира сего“ — значить натякали на те, що стане він християнином.

Щоб до того не допустити, цар казав збудувати для нього осібну палату та настановив над ним самих молодих і гарних учителів й вихователів, які мали його берегти перед всякою гадкою про убо-

---

*) *Geschichte der byzant. Litteratur*. 2. A. 886—891.

По українськи писав про неї Франко в „Записках наукового товариства імені Шевченка“ Т. VIII.—X. і осібно.

Видало сей памятник Общество люб. древной письм. Спбг. 1885.

жество, старість, хворобу, словом мали його вчинити неподатливим для Христової віри. Царевич ріс і мудрів та випросив собі у батька дозвіл виходити з палати. І ось раз на проході побачив він хорого, другий раз бідного, то знов старого й став роздумувати, що і з ним таке буде. А жив тоді на пустині вельми вчений пустинник Варлаам. Довідавши ся про гарного та доброго царевича прийшов до нього з каменем дорогоцінним на продаж. Камінь той сліпих просьвіщав, глухим вертав слух, хорих здоровив, але його міг бачити тільки той, у кого здоровий зір і „цїломудренне тіло“. Царевич забажав побачити сей камінь, а Варлаам відповів, що мусить перше спрібувати його розум. „Коли знайду в тобі придатну землю, то кину до неї божественне насіння“. І почала ся розмова, в якій Варлаам виложив царевичови догматичні та етичні основи віри християнської. Він хіснував ся також евангелськими притчами та орієнтальними приказками, які примінював до християнських ідей. Царевич розгорів ся любовою до Христової віри. Хотів йти з Варлаамом на пустиню, але сей радив йому підождати. Цар Авенір, щоб відвести сина від нової науки, дав йому половину царства, але Йоасаф завів там християнство і навіть охрестив царя — батька. По смерті Авенара Йоасаф пішов на пустиню шукати свого вчителя. Два роки тиняв ся серед всіляких пригод, вкінці стрінув ся з Варлаамом та замешкав

у його яскині. Прожив там 35 літ та вславив ся великими чудами.

Єсть се, як бачимо епізод з життя Будди. Йоасаф се Будда, *Авенир*, се його отець Капилявасту. Крім головного героя додано ту також всілякі буддийські перекази, як приміром прекрасна притча про чоловіка, що тікаючи перед однорогом завис на корчі над пропастию. Корч той підгризали дві миші, біла й чорна, на дні пропасти лежав страшний змій а зі стін визирали чотири язї. (Однорог — то смерть, корч — життя, біла миша день, чорна — ніч, смок — пекло, а язї — се слабости людські). І ось серед таких небезпек чоловік простягає руку по краплини меду (земні розкоші), які на дереві побачив. Притча звісна з „*Gesta Romanorum*“, з вірша Ріккерта, а у нас з поезії Франка.

До української літератури прийшла знаменита *повість про Варлаама й Йоасафа з Византиї*. Хто її написав по грецьки — не звісно. Давнійше казали, що *Іван Дамаскин*, пізнійше, що *Іван, монах з монастиря св. Сави*. Час — перша половина VII. ст.

В XI. *повість* почала мандрувати зі сходу на захід. Тоді могла вона прийти і до нас, хоть кодекси єї маємо що йно з XIV. віка. „Варлаама“ читали у нас залюбки та переписували його також у виїмках.

З Византиї прийшла до нас також „історія про Стефаніта і Іхнілата“. Був се індійський збірник з тринадцяти відділів. Із них п'ять творило цілість „Панчатантра“ т. є. п'ятикнижжє з наук індійського мудреця Вишну — Сарми, котрий учив синів царських моральности й політики.*)

В VI. віці (по Хр.) перероблено Панчатантру п. з. *Калїлава-Дамна* і в тій перерібці обійшла вона цілий сьвіт. Розказуєть ся в ній про царя-льва, про його приятеля бика та про двох шакалів, з яких один називав ся *Калїна* (щирий), а другий *Дімна* (лукавий).

Лукавий шакаль чернить перед львом бика, немов то він (той бик) хоче льва збавити прпстола, а рівночасно радить бикови, щоб збунтував ся проти льва. Лев вірить хитрому шакалеви і карає бика смертю. Але правда виходить на верха і клеветника стрічає заслужена кара. „Хто під ким яму гребе, сам до неї паде“. Отсе провідна гадка зьвіринньої повісти, а ціль навчити царевичів тяжкої штуки володіння державою.

Цілу тую подію зі зьвіринного життя оповідає мудрець своєму царєви, котрий питав його, як можуть вороги поріжнити приятелїв. Дальше йде вже розмова прямо між царем а його дорадником на тему, як позбути ся

---

*) *liber ethico-politicus pervetustus* — так називає отсей твір один з видавників XVII. ст.

лицемірних приятелів, як має цар завідувати своєю державою і т. д. Мудрець відповідає примірами з життя звірят (звідти байка). В тих примірах наведені нові приміри і так повстає цікава форма повістей в повісти.

В VIII. ст. переведено *Калілава-Дамна* на арабське, а з арабського на грецьке п. з. „*Стефаніт і Іхнілат*“ т. є. Увінчаний і слідачий. З грецького перероблено на наше. Наші кодекси доволі численні, але всі з одної редакції. Автором вважали у нас *Дамаскина, Антиоха*, а навіть „*Есопа індіянина*“. Повість про Стефаніта була у великім поважанню, стрічаємо виїмки з ньої поруч слів найбільших учителів.*)

Номоканон XIV. віка в списі книг ложних вичислює між иньшими також писання „**про Соломона царя і про Китовраса**“,**) значить тії писання були вже перед тим у нас звісні, (отже в XIII. ст. або й скорше. Одну сцену зображено на воротах Софійського собора в Новгороді).

---

*) Krumbacher. Op. cit. 895—897.

Видав „Стефаніта“ Булгаковъ Спбг. 1877. Изд. Общества люб. древн. письм.

**) Пыпинъ. Очеркъ. стр. 102—123.

Порфирьевъ. Ветхозавѣтные апокрифи Спбг 1877. стр. 240 і 261.

М. А. Дикаревъ. О царскихъ загадкахъ. Москва 1897.

Вже біблія представляє *Соломона*, як вельми мудрого царя і божественного письменника. Апокриф пішов даліше, роблячи з нього єство висше, що править демонами та рішає трудні до порішення справи. На такій основі розвинули ся повісти про Соломона. Їх тема: будівля храму і безчисленні богацтва, які на тую ціль витрачено, Соломон і демони, Соломон і *цариця Савська*, розмова поміж ними, суди Соломона, в кінці — *Соломон і Китоврас*. Нашим предкам найбільше злюбила ся отся остання тема.

Китоврас — се демон, якого Соломон штукаю спровадив з пустині до будовання славного на весь сьвіт храму. А мав Китоврас звичку ходити прямою дорогою, не сходячи на бік. Тож, коли вели його на ланцюху з пустині в Єрусалим, то му-сіли бурити доми, бо він їх не хотів обходити. А як прийшов до дімка бідної вдовиці, то вона почала гірко плакати, що останеть ся бездомною. Тоді Китоврас зігнув угол дому вдовиці, минаючи його та зломив собі ребро: „Мягке слово кости ломить“ — сказав ідучи даліше. Коли прийшов до Соломона почала ся мудра і хитра розмова, яка опісля і стала ся улюбленою лектурою у нас та на заході Європи. (Соломон і Морольф у Німців *Salomon i Marcholt* у Поляків і т. д.). Китоврас пробув у Соломона, поки не докінчено будівлі

храма, тоді й похвалив ся цар Соломон, що демони не сильніші від людей, бо ось він, чоловік, взяв Китовраса, демона. „Скинь з мене ланцюх, відповів Китоврас, і дай мені свій перстень, а побачиш, яка в мене сила“. Соломон послухав, а Китоврас ударив його своїм крилом та кинув ним кінець обіцяної землі.

Мудреці відшукали Соломона і від тепер він бояв ся демонів та казав навіть у сні беречи себе шістьдесятьом отрокам з мечами.

І при тій повісти жерело непевне. Бачимо в ній всілякі елементи, навіть тальмудичні,*) але вже само ім'я *Китоврас* (центавр) свідчить, що взорець прийшов до нас з Візантії.

Та на тім не кінець. Богато з повістий византийських увійшло в хронограф, в життя святих, а особливо в апокрифи.

Апокриф (кріптейн, кріптѠс), значить, книжка тайна, не для всіх доступна, яку треба скривати. У всіх народів були такі тайні релігійні книжки (прим. книги Сибілі), які приписувано богам, або боговитим людьом, а до яких мали доступ тільки жреці та святищенники. В християнській церкві називали зразу апокрифами книжки, що не увійшли

---

*) Легенда о Соломоні та Асмодею.

в старозавітний канон, дальше твори мало-звісні,*) непевні по своєму походженню, а в кінці ложні. Зразу не переслідуюно їх, навпаки, духовники хіснували ся ними до проповідий та наук, як цікавим, повчаючим матеріялом і що йно тоді, коли єретики почали їх переповідати на свій спосіб та по своїм інтенціям, церква виступила ворожо проти апокрифічній літературі. Початок зробив папський декрет з 496 р. *de libris recipiendis et non recipiendis*, з котрого почав ся індекс *librorum prohibitorum*, а на сході статя „О книгахъ истинныхъ и ложныхъ“.

Апокрифи вийшли з тодішнього релігійного настрою та з тої цікавості до сьвятих справ, якою переняті часи походів хрестоносних. А що сьвяте письмо не про всьо говорило доволі широко і ясно, так уява віруючого чоловіка хотіла конечно виповнити її прогалини та розяснити видумкою те, що було прикрите мракою мовчанки та тьмою загадочности. Початок сьвіта, доля перших людий Адама та Еви, патріархів, царів юдейських і т. д. розказані в сьвятім письмі коротко, тому й повстали апокрифи про наших

---

*) Апокаліпсис вважали також апокрифічною книжкою.

Так само апокрифічними були : книги Маккавеїв, Ісус, син Сирахів, премудрість Соломона і деякі иньші.

праотців, про їх упадок, про вигнання з раю, а далше про Мельхиседика, Мойсея, про Давида і багато других. Не меньше цікавилися люди будучим життям, питанням про Месію, про рай і пекло — отже й на тую тему творилися численні фантастичні оповідання, закрашені стилем біблійним, немов продовження Біблії.

Християнство, переймаючи старий завіт, переняло також його апокрифічні твори та збогачувало їх далше новими темами з життя Христа, Матери Божої і християнських сьвятих.

Зараз в першім віці по Христі ходили всілякі легендарні оповідання про Ісуса Христа, а крім чотирох канонічних евангелій було кількадесять апокрифічних.

Старо й новозавітні апокрифи, разом узяті творять величаву, релігійну епопею, яка має за собою довгу і не легку до зрозуміння історію. Той епос йшов на схід і захід, як оповідання, легенда, казка, малюнок а *паломництво та походи христоносні* пособили його незвичайно широкому розповсюдженню. В дорозі дробився, або ріс, розливавсь як ріка на широких просторах, то знова як гірське озеро манив до себе вічною загадкою: що містить ся гень, глибоко, на дні?... Нарід любив їх, бо вони були твором уяви народів, відблиском народнього погляду на

справу віри, вірою і поезією разом. А що оба тії поняття, мимо хвилевої, випадкової ворожнечі, в своїй суті, дуже до себе близькі, так не диво, що з новою вірою ширила ся і нова поезія в апокрифічній літературі. І до нас мусіли апокрифи прийти разом з християнством, а що грецькі духовники вважали своїм першим завданням прогнати з нової землі поезію старої віри, так на її місце приходила поезія нова — апокрифічна. Без поезії не могла обійти ся ніяка сьвятина, чи був ньою дикий гай, чи мармурними стовпами підперте склепіння.

І плила тая апокрифічна поезія до нас з Византиї, зразу може прямо, опісля через південну Славянщину, а єще пізнійше через Польщу, як яка невгомона струя; вливала ся в збірники, в словесність, в життя; новіші хвилі мішали ся з давніми, варіанти з прототипами, так що нині трудно сказати, що, коли, та якою дорогою до нас прийшло.

Мабуть найбільше передала нам Болгарія, бо не даром називали ся колись апокрифи „*болгарськими баснями*“. Але зложити хронологію нашої апокрифічної літератури покищо неможливо. Вправді індекси апокрифічні маємо вже в найдавніших памятниках від *Збірника Сьвятослава* починаючи, але хто зна, чи не є вони тільки відписом

з грецького, чи болгарського, як цілий збірник. Так само не можна зложити спису, наших апокрифів з XII. століттю на підставі *Паломника Данила*, бо не можна знати, що він втягнув до нього з апокрифічних книжок, а що з оповіданнь, які доводило ся йому чути в дорозі. Значить ся не конечно те, що є в *Паломнику*, було тоді на Україні, і навіпаки не всьо, що було на Україні, попало в *Паломник*. Тут доказом можуть бути рукописи апокрифічні і те, що з апокрифів стрічаємо в иньших творах. В т. з. Несторовій літописі є наведені апокрифічні епізоди *про Сатанаїла*, про те як чорт намовив Каїна до вбийства Авеля, як Серух спорудив першого ідола, як Мойсей, маючи чотири роки, скинув царський вінець з голови Фараона і т. д. І в *науці Мономаха* можна добачити сліди апокрифічного *заповіта патріярха Юди*, а Палея мала того материялу споро. З XII. віка маємо рукописи „*Ісаїного видіння*“, „*Подорож Агапія до раю*“, і „*Ходження Богородиці по муках*“ а з XIII. „*По вість Афродитіана про чудо в Перській землі*“ та деякі другі.

З апокрифічних евангелій вже тоді були розповсюднені *Первоевангеліє Якова*, *Нікодимове*, а може й другі. Навіть духовники не могли гаразд розібрати, де правдива наука,

а де лож; щож говорити про загал. Ті самі імена, тіїж теми, такий самий біблійський поважний тон — якже їм не вірити, не слухати й не читати? Даром індекс страшив: *„кто ложное писаніе почитаетъ, да будетъ проклятъ“* — апокрифи ширили ся й ширять ся по нині.

В „Ісаїнім видінню“ оповідаєть ся про кінець сьвіта.

Пророк Ісаї, говорить про Антихриста, про гріхи людські та про кару божу. На нарід нападуть чужинці, настане голод, з лісів вийдуть дикі звірі та піchnуть роздирати людий. „Ратаї перестануть співати на нивах“ (фраза в Слові о полку Ігоревім), дороги запусіють, згинуть риби в воді, птиці у воздухах і земля перемінить ся у воду. І добре буде тоді тільки мертвим та ненарожденним, а горе тим, що остануть живими. . . . Прийде кінець сьвіта. „І тоді не буде поміж вами ні сьміху, ні богохульного слова, ні „в сяких ігр бісовських“, не буде ні коний скорих, ні одягів гарних, почнете гинути, обнявши ся друг з другом, брат з братом. І умре дитина на колінах матери, а мати умре обнімаючись з донькою і від крику людського потрясєть ся земля, сонце померкне, місяць скирвавить ся, заграє море і безодня загуде, немов у трубу золотоковану. І заплачуть тоді ангели, дивлячись, як гине нарід людський і пічне ходити Антихрист зі своїми чорта-

ми добиваючи людей, поки не зійде
Господь Саваоф та не воздасть
кожному по його ділам“.

Образ страшного суду розроблено широко також в інших творах істинних і ложних та розмальовано його грізними красками в малюнках, які до недавна мож було бачити по наших старих церквах.

Апокрифи новозавітні переходили подібний процес, як і старозавітні, їх брали з оригіналів, перерібок, з других і третих рук, скорочували і компілювали.

В **протоевангелию Якова** розповідається о різдві Богородиці, о введенню в храм, о двох благовіщеннях, (одно при керниці, коли Пресвята Діва пішла воду брати, а друге в храмі) о різдві Христовім, о втечі в Єгипет і т. д.

Так само **евангелиє Томи** оповідає про молодість Христа, якого малює різкими, реалістичними чертами, як ворога жидів, суворого реформатора і грізного учителя — значить ся в спосіб доволі далекий від писань канонічних.

В **повісти Афродитяна** про чудо в Перській землі оповідається ся, що Перзи перші довідали ся про Христа.

В царських палатах, в золотих ковчегах переховували ся книги мудрців. Одного

разу прийшов до книжників цар, щоб пояснили йому сон. Вони заглянули до книг і вчитали, що родив ся Христос. „Остань ся до вечера, а побачиш чудо“ — сказали цареві. Цар підождав до вечера й побачив, як ідоли почали з радости співати й грати. Цар перестрашив ся й хотів утікати, але жреці задержали його. „Підожди еще а побачиш остаточну з'яву“. Цар підіждав і побачив, як підняла ся кривля, появилася зьвізда, а невідомий голос сказав: „з'явив ся молодець, початок і кінець, початок добра а кінець зла“. Тоді всі ідоли повалили ся на землю і остав ся тільки оден, на котрім був царський вінець, а над вінцем зьвізда. Цар скликав мудреців і вони сказали, що в Юдеї настало нове царство, що старі боги упадуть, бо з'явив ся вседержитель світа на руках жінки. Зьвізда стояла поти, поки „волхви“ не вийшли з Перзії до Єрусалима. Там вони розповіли, що родив ся Месия а Єврейська старшина, коли про те почула, просила їх, щоби мовчали. Але вони не послухали, пішли, віднайшли Христа і поклонили ся йому. На них підняв ся за те Ірод, але вони щасливо вернули домів.

В апокрифічній **Нікодимовій евангелії** оповідаєть ся про суд над Христом та про Його смерть і воскресеніє. Оповідання доволі згідне з канонічною історією, тільки більше прикрашене всілякими подробицями,

як приміром тая, що статуї богів падали, коли Христос переходив попри них, йдучи на суд.

„Посланіє Пилата до Риму“ розказує також про страсти і смерть Ісуса Христа. Має воно характер урядового звіту до „єго величества Тиверія кесаря“. Особливо про чуда при смерті і воскресенню Христа розказує ся ту багато :

В одну суботу, в ночі, счинив ся на небі великий шум і всьо небо стало в ночі семикрать яснійше, ніж буває в днину. О третій годині засіяло сонце і якісь високі люди у величавих одежах являли ся у великім множестві, взиваючи : „Розпятий Христос — воскрес, слава во вишніх Богу ! Виходіть з підземелля !“ І від того голосу заколисали ся гори, розпала ся земля, з гробів вийшли мерці, викликаючи : „воскрес із мертвих Христос і разрушив ад“. . . . І видячи те, кінчить Пилат, я зі страхом і трепетом доношу, що Юдеї заподіяли Христови. . . .

Інтересні для нас **слова про воскресення Лазаря,***) (частина якогось апокрифа про Лазаря), в яких видно сліди народної редакції, а навіть, як запримітив Пипін, схожість

---

*) І Франко. Слово о Лазареві воскресені, староруська поема на апокрифічні теми. Записки наук. тов. ім.Шевченка том XXXV.—XXXVI.

в зворотах поетичних з язиком „Слова о полку Ігоревім“.

Особні апокрифи обговорювали зраду й смерть Юди, осібні історію апостолів та мучеників християнських, якими нарід з року на рік все більше і більше цікавив ся, та чи не найбільш розповсюдненим був у нас **апокриф про те, як Мати Божа по пеклі ходила**, перевід (з деякими доповненнями) грецького апокрифа.

Молила ся Мати Божа на Єлеонській горі, щоб зійшов сьв. Михайло та розповій їй про муки грішників. І зійшов сьв. Михайло, а з ним 400 ангелів, по сто з кожної сторони сьвіта. Він велів ангелам з полудня відчинити пекло, в яким мучило ся множество чоловіків і жінок серед плачу і крику страшного. І спитала Богородиця, що то за люди? а сьв. Михайло відповів: „се ті, що не вірили в Тройцю а покланяли ся сонцю, місяцю, землі та воді, Троянови, Хорсови, Велесови й Перунови. . . . В другім місці побачила Богородиця велику тьму, а коли на єї приказ тая тьма розвіяла ся, видно було багато жінок та чоловіків, що терпіли страшні муки, бо не вірили ані в Тройцю сьвяту, ані в Ісуса Христа, що родив ся від сьвятої Діви. Потім повернула ся Богородиця на полудне, де в огненній ріці карали ся грішники, одні до пояса у воді, другі по шию, а треті

зівсім потопаяючі. Се були ті, що проклинали отця й матір, що їли людей і ломили присягу. Дальше бачила Богородиця лихваря, що брав великі приплоди (процента). Він висів до гори ногами. Виділа жінку обмовницю, яку точили хроби. І сказала Мати Божа: „Лучшеб їм було не родити ся на сьвіт“. Потім пішла на північ та на схід і всюди виділа страшні муки. Заплакала та хотіла й собі з грішними терпіти, бо вони діти єї сина. Але Михаїл відповів, що єї місце на небеси. Тоді просила Богородиця, щоб архангел і все воїньство його молили Бога о помилування грішників, а сьв. Михаїл відповів, що вони по сім разів у днину молять о тоє Бога. Тоді Богородиця підняла ся до Бога і поти молила ся, поки Всевишній не зіслав свого єдинородного сина. Той сказав: „Ради милосердя Мойого Отца, ради молитов Матери, ради Михаїла і множества мучеників моїх, даю вам, грішники увільнення від мук на час від великого четверга до пятидесятниці, щоб ви славили Отца і Сина і сьв. Духа“. І відповіли всі: „Слава милосердю Твоєму!“

„Хожденіє Богородиці по мукам“, вплило як бачимо, з тої самої цікавости до справ віри, з якої вийшла ціла апокрифічна література. Особливо цікавили ся люди ріжних часів та народів питанням, що буде на другому сьвіті, які кари дожидають там грішників та які нагороди дістануть ся праведникам. До-

тикали ся тих питаннь духовники в проповідях, розмальовуючи страшними красками муки пекольні, говорили про те також життя сьвятих, але народня уява йшла щораз дальше, малюючи справді зворушуючі картини побуту позагробового, *в яких читач знаходив не тільки релігійне, але й артистичне вдоволення*. Вплив їх на європейське письменство безперечний (Данта Божественна комедия).

В нашій давнині стали вони, хто зна, чи не найбільш улюбленими творами. Як сказано, рішали питання найбільш цікаві та трівожні, яких не брало ся рішати сьвяте письмо, а до того давали корм уяві та поетичньому почуванню. Тих похибок, неімовірностей, мішанини правди з видумкою тодішні люди, при низькім уровени образования не помічали, а хотьби й помітили, то лишав ся в апокрифічній літературі той чар поезії, який і був найлучшою запорукою їх довговічного істновання.

Тож не багато в нашій старинній літературі є таких книжок, де не булоби якогось апокрифа, або апокрифічного елементу. *)

*) Література до пізнання апокрифів незвичайно богата:

Буслаевъ: Историческіи очерки русской народной словесности и искусства. Спб. 1861.

Пыпинъ: Ложныя и отреченныя книги русской старины. Спбг. 1862.

Крім апокрифів приходили до нас византийські духовні вірші (знова головню через Болгарію), з яких часом витворила ся особна форма літературня. На заході Європи складали такі вірші зразу духовники, щоб заступити ними давню, поганьску літературу, а опісля, коли поезія перейшла від духовників до лицарів, опрацьовували релігійні легенди поети світські, (звідси їх схожість з лицарською поемою).

Наші, а властиво грецькі духовники на нашій землі, радили собі коротше, вони виступали в загалі проти всякій пісні. Але ми-

---

Тихонравовъ. Памятники русской отреченной литературы. М. 1863.

И. И. Срезневскій. Посланіе Пилата, Книги откровенія Авраама, Покаяніе Кипріяна, в „Сказаніяхъ о св. Борисѣ и Глѣбѣ“. Спбг. 1860.

Порфирьевъ. Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. Казань 1872.

Н. Сумцовъ. Очерки исторіи южно-русскихъ апокрифическихъ сказаній и пѣсень, Кіевская Старина 1887.

Студії Дра Франка в „Зорі“ 1886, в „Житю і Слові“ 1894, та в Памятках українсько-руської мови і літератури, де поміщено корпус нашої апокр. літ. в IV. томах, I. том Львів 1896, II. 1899, III. 1902, IV. 1906.

Дикарев М. Посмертні писаня з поля фольклору і мітології. Збірник. фільолог. секції т. VI.

Драгоманив. Розвідки про українську народну словесність і письменство I. — III.

мо того вона приходила до нас разом з иньшими творами літературними, а пізнійше заносили єї перехожі та каліки (caliga — короткий чобіт),*) що ходили по сьвятим місцям навіть до Сьвятої землі. Вплив тої релігійної вірші бачимо на наших „Думах“. (форма псалму і етичний, моралізуючий підклад).

Множество старинних, по більшій часті з Византиї запозичених новель та казок включено пізнійше в збірники житій сьвятих (о Ігорі Хоробрім, о Алексію, чоловіці Божім, о Остапі Плакідї, о Марії Єгипетській). Вони, як каже Др. Франко,**) не тільки вдоволяли потребі поетичної лектури у наших предків, але давали їм також готові взірці і мотиви до власних творів.

Та не тільки твори, але і перших письменників присилала нам Византия.

Першим з них *Лев* (992—1008) автор полемічного письма проти латинян.

---

*) Соболевскій: Церковно-словянскія стихотворенія (Труды XI. съ ѣзда т. II.

Той сам: Черковно-словянскитѣ стихотворенія отъ IX.—X. вѣкъ и тѣхното значеніе за черковно-слов. езикъ (XVI. том. болгарс. Сборн.)

**) Южнорусская литература. Энциклопед. Словарь т. XLI.

Другим *Георгій* (в другій половині XI. ст.), написав „*Стязанье съ латиною*“, якій приписує 27 гріхів.

Третім *Йоан II.* (кінець XI. ст.), котрого називали пророком Христа, мужем хитрим в книгах і в науці, якого на Русі не було і не буде.

Написав: „*Правило церковное*“ Якову чорноризцеви і *посланіє до архієпископа об опрісноках.*

Четвертим з византийських письменників у Києві був *Никифор* (початок XII. ст.) автор трьох посланій проти латинянам і двох наук про пости, з тих одна для великого князя Мономаха, а друга для народу й для духовенства.

Всі вони думали свою сьвіжо охрещену „паству“ ущасливити зерном ненависти до інновірців з заходу та до західньої культури. В тім напрямі й розвивали головну літературню діяльність. Значить ся замість перших слів Христової любови засівали зерно ненависти до ближнього. Поза тим мало печалили ся вірними, яких поручено їх доглядови та опіці. Деякі з них навіть не завдали собі на стільки труду, щоб вивчити ся мови тих людей, до яких з висоти архиєрейського престола мали голосити слово боже. Такий *Никифор* каже приміром: „Богато мавби я вам сказати,

Але не дано мені дару язиків. І стою я посеред вас безголосий і цілком безмовний. Тож рішився я замість словом промовляти до вас письмом“.

Розуміється, що такі безголосі апостоли не мали мабуть великого впливу на широкі верстви народу, але для ближших собі людей, для духовників та письменників місцевих, були вони взірцями. Так бачимо приміром, що й наші, українські перші письменники переймають від своїх византийських учителів проповідь проти пісням, забавам, в загалі проти сьвітському життю. Вони виступають з сильними інвективами проти жінкам, а можливо, хочь досі не доказано, що й проти інновірцям — словом взорують ся на них. Так витворюється школа, котрій не піддадуть ся тільки сильніші індивідуальности.

Он такими дарунками обдарувала нас Византия. Як давнійше було сказано, цілою своєю культурою з нами не поділила ся. Приміром старогрецьких цінних творів, на яких оперла ся новіjšа література, а якими тодішна византийська всеж таки дещо цікавила ся, тих творів навіть нам не показала. Маємо тільки натяки на всіляких Омерів та Платонів і деякі наведення їх слів, але звичайно не вірні.

Найбільше окрух падало нам із того стола, де збував ся духовний пир, де говорили про справи віри, про правдивість обряду, про гріхи, про те, як чоловік повинен жити і про те, як по законам божим сьвіт уладжений. Ходило о се, щоб сьвіжо охрещену Русь удержати при вірі Христовій та при східнім обряді. Інтерес релігійний бере ту верх над всіми иньшими, приміром над науковим.

Моралізууючо - виховуючий тон звучить найсильнійше. Він не дбає о се, чи достроїть ся до характеру народу та до місцевих відносин, хоче заглушити і покорити собі ті місцеві звуки, до яких залетїв з полудня і се йому в значній мірі вдаєть ся.

Та мимо того, як бачили ми з огляду византийських позичок в княжій добі нашої літератури, нам всеж такі дістало ся, як на початок, досить багато і досить ріжнороднього материялу, так що було на чім починати свою власну будівлю. Тим то між иньшими причинами й треба пояснити доволі гарні почини нашої оригінальної літератури. Значить ся навіть тая византийщина, що до нас прийшла, не була такою мертвеччиною, на яку требаб нині нарікати.

Приходили ті твори в рукописних списках. „*Книжное почитаніє*“ а тим самим і „*писаніє*“ вважало ся ділом богоугодним. *Книгописці*

літами цілими сиділи над одною книжкою переписували, або перекладали старанно, прикрашували письмо розмальованими буквами і маленькими малюночками та тішилися, коли довелось їм щасливо дійти до кінця праці: *„радується кормчій въ отишье приставъ и странникъ въ отечество свое пришедъ, такоже радуется и книжный писатель, дошедъ конца книгамъ“*.

Такими і тим подібними дописками і приписками заявляв переписувач свою співучасть творчу. Авторських амбіцій, таких як нині, і в загалі прав авторських, законно сформулованих, не було, тому й література стара є переважно анонімна, або сумнівна що до авторства. Переписувач вважав себе часто-густо співробітником твору, доповнював його та продовжував.

Переписували книги не тільки монахи й духовники, але також сьвітські люди, навіть з княжого роду. (Приміром *Володимир Василькович* князь волинський в XII. ст. або *Евфрозинія*, княжня полоцька в XIII.) Переписували наші писці і в краю і заграницею, (приміром на Атосі, або в Студийськiм монастирі).

Найдавнійші рукописі списані *уставом*, т. є. великими, прямолінійними буквами (округлих мало). Що йно з кінцем XIV. ст.

являють ся букви більш заокруглені та дрібніші. Се вже буде *полуустав*, який переважує в XV. і XVI. ст. В XVII. ст. прийде *скоропись*.

Писали на пергаміні, на грубім бавовнянім папері, а від XVI. ст. на папері, більш до теперішнього подібнім. Найдавнішим трудом руського переписувача є *евангелиє-апракос*,*) яке по старословянськи переписав диякон Григорій для новгородського посадника *Остромира* (1056—57). Єсть се одна з найдавніших старославянських книжок.**)

---

*) Маємо тетр-евангелія т. є. уложені по євангелистам і євангелія-апракос по неділям від Воскресення починаючи.

**) Рукопись хоронить ся в Імператорській Публичній Бібліотеці. Видав Востоков 1843 р.

Глава III.

Тло. Два літературні напрями. Ілярион і Лука Жидята. Їх твори. Перша наша літературня полеміка. Письменники висшої школи. Клим Смолятич, Кирило Турівський, не звісні автори похвал. Школа низша: Теодозий Печерський і його твори, Писання Якова Мниха, Повчіння Зарубського; еще раз про літературу проповідничу. Нестор і його Чтеніє про Бориса і Гліба та Житіє Оеодосія. Агіографія, легенди, Патерик. Паломник ігумена Данила, Сьвітські письменники. Мономах і заточник.

На таких отсе запозичених взірцях яло творити ся наше власне письменство; немов на чужій основі ткали ся питьомі килими.

І про оригінальне письменство, так само як про позички византийські, можемо говорити, застерігаючись на кождому кроці проти закидам неточности, побіжности, а то й невірности, тому, бо так оригінальне як і позичене старе наше письменство не лежить перед нами, як якась книгівня, в одно місце зібрана, добре улаштована, для всіх доступна і богатьома людьми основно розсліджена. Навпаки, наші памятники розкинені по всім

усюдам, багато з них лежить в рукописних збірках дожидаючи свого дослідника, багато маємо в значно пізнійших, чужих відписах, а ще більше мабуть загинуло, лишачи раз на все болючі прогалини в образі нашого старого письменства. Тимто образ сей може бути тільки приблизний, доволі далекий від минулої дійсності.

На тлі великої київської держави, з блискучим княжим двором, з дружиною і купецьким патриціятим, на тлі величавих церков і численних монастирів з духовниками грецькими й своїми, на грецький спосіб виобразуваними, з катедрами й деякими школами катедральними та книгівнями, як на ті часи, доволі багатими, на тлі значного неофіцького підйому релігійного та деякого державного патріотизму, на тлі сильного стремління до витвору власної культури, з симпатіями до сходу, а ненависної заховоди — зарисовують ся цікаві постати двох наших перших письменників власних, не позичених від Византиї, Луки Жидята та Іляриона.

Лука Жидята, новгородський архієпископ 1035—1059 перший владика, поставлений по волі великого князя, а не по приказу

патриарха царгородського. Понад се мало що знаємо про Жидяту. Догадувати ся тільки можна, що мабуть був чоловіком діяльним, та одnodумцем князя Ярослава Мудрого, коли сей посадив його на митрополичому столі. *З церковного поучення*, яке написав (мабуть при нагоді інтронізації) промовляє до нас чоловік не глибоко образований, а чесний, діяльний та умний, що рад говорити звичайно, щиро, але переконуючо.

„Передівсім — каже Лука Жидята — віруйте в Бога, в Тройці славимого, в Отця і Сина і Сьвятого Духа, як научили апостоли а утвердили Отці: Вірую во єдиного Бога... Віруйте в воскресення і в жизнь вічну і в муку грішникам зготованную. Ходіть до церкви і моліть ся дома, особливо йдучи на сон“.

Дальше йде виклад про повинности християнина, порада чеснот та осторога перед гріхами. Виклад незвичайно ясний, загально доступний. „Любіть ближнього і кохайте правду, що на серці най буде у вас на язиці. Не рийте під братом ями, щоб вас Бог до ньої не трутив. Прощайте один другому і не відплачуйте злом за зло. Не сваріть ся, бо будете синами диявола, лиш миріть ся, щоб були ви дітьми Господа-Бога. Поважайте родичів і старших, Бога бійте ся, а князя почитайте, всім серцем почитайте

духовників і слуг церковних. Не вбивайте, не крадіть“ і т. д.

Се менше-більше загальнохристиянська проповідь, але є в поученню *Луки Жидяти* також дещо такого, що вказує на особливі недостачі тодішнього нашого життя, на прогріхи наших предків.

Набирає тоді мова Жидяти трохи більше реалістичної плястики, приміром :

„мзды не емлите, не отдавайте въ лихву...
нехорошо говорить срамныя слова, не
пей безвременно, но въ мѣру и не до
пьянства . . . не ядите скверного, святыя
дни чтите і т. д.*)"

Так як нині бачимо Луку Жидяту — се людина собі така звичайна, письменник, якби ми нині сказали популярний, для широких верств доступний.

Цілком до нього не подібний другий тодішний письменник **Ілярион**. Сьвященник в селі *Берестові*, коло Києва. На сусідній горі, де нині Печерський монастир, викопав в два сажі завбільшки печеру, молив ся у ній та сьпівав часи. Князь Ярослав приїздив з часта до Берестова, де мав свій літний двір, пізнав ся з Ілярионом, полюбив його

---

*) видано в Історії церкви, Макарія т. I. в „Русск-их Достопамятност-ях. Ч. I. Москва 1815, та в „Историческ-ий Христомат-ий“ Буслаєва Москва 1861.

та спонукав єпископів, щоб вибрали його митрополитом (1054). Був се перший Українець на престолі митрополита Києва, на якому досі, а переважно й пізнійше, сїдали самі Греки.

Іларионові приписують декілька творів, молитов та наук. В рукописах мають вони імя Іляриона, але чи він їх справді писав — годї знати.

Владиміров боронить авторства двох таких наук, Голубінский подає докази *contra*. За те автентичним вважаєть ся виголошене в половині XI. ст. слово, якого повний титул звучить: *„О законъ Моисеомъ данъмъ по благодати и истиннъ Іисусъ Христомъ бывшимъ, и како законъ отъиде, благодать же и истина всю землю исполни, и въра въ вся языки прострѣ ся, и до нашего языка Роуськаго, и похвала кагану нашему Владимиру, отъ негоже крещени быхомъ, и молитва Богу отъ вся земли нашея“*.

Єсть се похвальне слово в честь Володимира Великого, яке виголосив Ілярион в Десятинній церкві в присутности князя Ярослава і його родини. Тількиж се не простий панегірик, а заява справжнього поважання автора для заслуг рівноапостольного князя. Щоб вона не робила вражіння голословної раболіпної похвали, кладе єї автор

на ширшому тлі. Дає загальний погляд божого провидіння над людським родом, порівнює старий закон з новим завітом, говорить про ширення християнства на Україні та про заслуги, які в тій справі положив Володимир, а кінчить молитвою до Бога від „нового стада“ — себто від нашої землі.

„Благодатня віра, розповсюднивши ся по всій землі дійшла також до нас... І отсе ми разом зі всіми християнами славимо сьвяту Трійцю, а Юдея мовчить. Вже ми не ідолослужителі, лиш християни... Вже не поганські сьвятині будуємо, а церкви християнські, не приносимо оден другого в жертву чортам, лиш Христос жервуєть ся за нас Богу Отцю. Вже не кров жертвенну пемо й погибаємо, тільки споживаємо пречисту кров Христа й спасаєм ся... Пустою була наша земля і висохлоу, поганьство висушило єї, та нараз потекла струя евангельська й оживила всю землю нашу.“ „Пойте Богу нашему, пойте, воцари ся Богъ надъ язики!“ кличе Ілярион, урядований християнством на Руси-Україні.

Відтак починаєть ся головна частина твору, т. є. „похвала кагану нашому Владимиру“, з якої наводимо частину для приміру :

„Якже похвалимо тебе, Отче чесний і славний, між земними володарями, премудрий Василіє? Як начудуємо ся твоїй доброті, кріпости і силі? Яку подяку віддамо тобі, що тобою ми пізнали Бога

і позбули ся лести ідолюскої, що за твоїм приказом по всій землі Христос славить ся? Або що тобі приречемо, Христюлюбче, друже правди, місце розуму, гніздо милостині? Як вірував, як розгорів ся Христовою любовю? Як вселив ся в тебе розум, висший розуму земних мудрців, щоби полюбити невидимого і подбати про небесних? Як полюбив ти Христа, як віддав ся Єму? Скажи слугам твоїм, скажи нам, учителю наш, звідки запахла тобі вонь св. Духа? Звідки випив солодку чашу памяти будучого житя, звідки вкусив і бачив, що Господь благий? Не бачив ти Христа, не ходив за ним, а став єго учеником і не бачивиш Єго, увірів. Справді збуло ся на тобі блаженство Господа Ісуса, висказане Томі: щасливі не бачивші і вірувавші. Тимто сьміливо кличемо до тебе: о щасливий, бо сам Спас тебе позвав. Щасливий ти, щось увірів в Него а не соблазнив ся ним, після Єго неложних слів: щасливий той, що не соблазнить ся Мною. Ті бо, що знали закон і пророків, розпiali Єго, а ти ані закона ані пророків не почитав, а Розп'ятому поклонив ся*).

Прославляючи Володимира бесїдник взи-
ває його, щоб встав та подивив ся на плоди
свого труду. Тая частина є для нас важним
документом тодішнього побуту. Ілярион го-

---

*) Перевід з О. Барвінського. Вибір з Укр.-
рускої літератури (підручник для семін. учит.)

ворить про те, що дієть ся та вказує на живих людей.

„Встань і подиви ся на сина свого Ярослава-Георгія, подиви ся на красу престола землі твоєї і возрадуй ся! Глянь на благовірну синову свою, Ірину, на внуків та правнуків, як вони живуть, як хоронять віру, тобою заповіджену, як часто відвідують сьвяті храми, як славять Христа і поклоняють ся Його імени. Поглянь на величаве місто, на процвітаючі церкви, на ростуче християнство, глянь на город в іконах, в тиміямі, в славі і божественних піснях! А як побачиш, возвесели ся і подякуй Богові — творцю цілого сьвіта“.

Бесіда кінчить ся молитвою, в якій бесідник просить, щоб Господь Бог, як пастир добрий, не кидав свого нового стада, хоть воно ходить манівцями, лиш сказав: „не бой ся малое стадо, яко благоизволи Отець ваш дати вамъ царство“.*)

Ціле слово видержане в реторичнім стилі і збудоване по приписам византийської реторики.

Повно ту паралель, порівнень, біблійних епізодів, толкованих метафорично образів і всїляких поетичних зворотів. Знаменито

---

*) Тую молитву довгі літа читали на Руси на Новий рік.

орудує Ілярион символами. Старий завіт і Новий, се Агара і Сара, Ефрем та Манассія, сонце і місяць. Приміром: „коли зійде сонце, гине місяць — як появило ся у нас християнство погинула віра юдейська“. „Хоть Манассія був старший від Ефрема, та благословенням Якова став меншим так і благодатю Христа стали ми вище Юдеїв“. Той символічний паралелізм був не тільки вищвітом тодішнього ораторства, але вважав ся також верхом образованности.

Володіє ним Ілярион знаменито. Почуття стилю і артистичної міри — як у великого бесідника. Образовання теологічне значне. При всім тим однак проповідь його, а властиво трактат, бувби еляборатом хоть знаменитим, але нудним, колиб не тепло чуття живої людини, яке опроміннює всі то-ті вишукані порівняння, патетичні виклики та предовгі епізоди.

Зі слова Іларіона бє щира радість, що його нарід вірою Христовою обновив ся, що держава, якої він був першим рідним митрополитом така могуча і славна та що перед ньою відкривають ся такі широкі поля поступу і розвитку. Незвичайно мило вражає нас нині у того старого письменника гордість національна, якою його „Слово“ проникнуте.

„Не въ худѣ бо — каже він — и не въ невѣдомѣ земли владычествоваша (мова о перших князях) но въ Руской, *яже вѣдома и слышима есть всѣмъ концы земли*“.

А в припливі великого патріотизму кличе до Бога: „Донелиже стоить міръ, не наводи на ны напасти искушенія, *не предай насъ въ руки чуждіихъ*“.*)

Голубинский каже про Іляриона, що він учив ся вимови по взірцям реторики XI. віка і що повиненби грішити всіми єї недостачами. Але силою свого природнього дару, силою внутрішнього ораторського інстинкта і почуття він підняв ся понад тії недостачі і став не бесідником упадку реторики а ретором з часів найвисшого розцвіту тої штуки.

Так само і проф. Грушевський ставить його дуже високо кажучи: *Талант автора вивисшив його не лише над рівнем нашого письменства, але й сучасного візантійського, бо й там не знайдемо ми в сих часах в про-*

---

*) Видання: Памятники древнерусской церковно-учительной литературы, I. 1894.

Прибавленія къ Твор. св. от. 1844.

Чтенія моск. Общества ист. и древ. 1848. кн. 7.

Извѣстія II. отд. Акад. Том. V.

Про Іляриона гляди: Голубинскій (перша частина. Макарій Т. II. Порфирьевъ I. (4 вид.)

*повідничій літературі чогось такого, що-б до-
рівняло слову Іларіона“.*)*

Не диво отже, що став він славним не тільки у нас, але й за границею. Натяк на Слово Іляриона можна бачити і в найдавнішій літописі і в слові про чудо св. Климента і в похвалі Константина Муромського, а навіть у сербського письменника XIII. ст. *Доментіяна, котрий подібно як Ілярион Володимира Великого славословить сербського Неманю.*

Таким чином зараз на порозі нашого оригінального письменства витає нас величава постать Іляриона, котра свідчить не тільки про понятливість нашого народного генія в виучуванню чужих взірців, але й про його питьому, оригінальну силу творчу. Всяких реторичних фігур та поетичніх тропів мож було вивчити ся з визахтійської реторики, але орудувати ними влучно та держати їх в артистичній мірі, треба було з самого себе і з власної душі треба було брати те горяче чуття свідомости народньої, гордощів та патріотизму, якими озарений твір Іляриона.

---

*) Історія України-Руси. Том III. вид. друге.

Лука Жидята і митрополит Ілярион, се представники двох літературніх напрямів. Жидята — напряду популярного, як проф. Грушевський каже мінімальної оśвіти, Ілярион висшого, філзофiчного, максимального образования.

По стороні Жидяти стоять *Теодозий Печерський, Яків Мних, Нестор, Георгій Зарубський, Серапіон*, зі сьвітських *Мономах і Данило Заточник*, а по стороні Іляриона *Клим Смолятич, Кирило Турівський*, і єще автор похвали сьв. Клименту та автор похвального слова Рурикови.

Рішуча перевага по стороні тих, що писали без великого образования, не „прѣводне“, як тоді говорили, без тої елеґанції форми, яку бачимо в Іляриона. Таким простим способом писана вся наша аґіографія, і більша часть історичних творів. Можна б думати, що впливало воно з тої звичайної причини, що не всі мали висше образования отже не всі й могли писати способом висшим, алеж перечить тому літературня полеміка між обома напрусами, яка вказує на те, що деякі письменники нарочно писали способом „простим“, щоб їх лекше можна було зрозуміти.

Полеміка незвичайно цікава (перша в нашій літературі, літературна полеміка).

Веде її *Клим Смолятич і Фома Смоленський*. Спинимо ся на ній, хоть хронологічно вона ту не належить, лиш пізнійше. Мабуть в якімсь посланію закинув *Клим Смолятич*, митрополит за князя Ізяслава (1147—1154) пресвітерови Фомі та Ігуменови *Григорієви*, необразованність. На се Фома відповідав, що такі учені, як Клим, непотрібно фільозофують та симболізують, хочачи здобути собі славу людей висше образованих і вказував на свого учителя Григорія,*) котрий був дуже мудрий, а не мудрував, так як письменники фільзофи.

Тоді то написав Клим Смолятич *Послання до смоленського пресвитера Фоми*.

В тім посланію каже він, що вправді поважає Григорія, як чоловіка дуже побожного, але не вважає його авторитетом в науці. Тимчасом сьвяте письмо має багато таких місць, які можна тільки при помочи висшої науки добре толкувати і на доказ наводить такі виїмки, які не мають значіння без алегоричного викладу. Треба отже, як каже Клим „пытати по тонку“ „прашати сылы слову“ та „разумѣвати духовнѣ“.

---

*) Проф. Грушевський догадуєть ся, що був се вельми впливовий ігумен, авторитет в справах християнської побожности за часів князя Мстислава батька Ізяслава.

„Без висшої освіти годі бути добрим духовником, для душ, які віддають ся нашій опіці“, каже Смолятич.*)

Та інтересна полеміка свідчить, що не тільки літературні теми, але й форма письменницька були вже на порядку деннім, значить ся літературня справа відразу підняла ся до висоти якогось загального діла, а не приватнього собі заняття. Літературні полеміки виникають або в хвилях високого розвитку, або в добі цілковитого занепаду письменства, тут треба се перше припустити.

Котра з полемізуючих сторін побідила? Мабуть що Фома, бо письменників філософів, було мало, а такого, як Ілярион годі навіть другого найти.

Письменників висшої школи, як сказано, було мало.

З сучасних Ілярионові не знаємо жадного. Можливо, що в XI. ст. жив автор

---

*) „Посланіє митрополита Климента къ смоленскому пресвитеру Өомѣ“ видано в „Изданіяхъ Общ. люб. древн. письмен. Петербург 1892 і у Никольского : „О литературныхъ трудахъ митрополита Климента Смолятича, писателя XII. вѣка.“ Сиб. 1892. Оба видання зі списку дуже пізнього (XV. вік.) не відреставровані, мабуть з переставленими листками та інтерполяціями якогось Афанасія.

коротшої похвали св. Клименту, виголошеної в Десятинній церкві, де лежать мощі того святаго.*)

Незвісний є також автор ширшої *похвали св. Клименту* (мабуть з XII. ст.) Виголошено тую похвалу також мабуть в Десятинній церкві, реторичним, але уміркованим стилем без надмірного бомбаству.**)

За те вельми бомбастичний є *панеґірик в похвалу князеви Рурикови*, що збудував нову стіну в Видубицькім монастирі. Автор, мабуть молодий, (бо хоть талановитий, а єще без титулу), не умів видержати міри і нагромадив велику силу порівнань, хоть реторичного хисту і вправи не мож і йому відмовити.

Зі звісних по імени письменників висшої школи ми згадували вже про **Клима Смолятича**. Був се монах, якого за князя Ізяслава, (як колись Іляриона за Ярослава Мудрого), вибрано митрополитом без дозволу царгородського патріярха (1147—1154). Літописи

---

*) Видане в Извѣстіяхъ отд. руск. яз. 1901. Рецензия в Записках тов. ім. Шевч. XLIX.

**) Видана тільки друга половина в Кієвлянині за рік 1850. з поясненнями кн. Оболенського. Замітки про його у Макарія (Ист. церкви III.) і у Голубинського т. I.

говорять про нього, як про чоловіка дуже вченого „*бысть книжникъ и философъ такъ, якоже въ руской земли не башеть*“. Пізнійше нічо про Смолятича не чути і що йно в найновіших часах відкрито його твір полемічний про який ми висше говорили,

Більше пощастило ся **Кирилови Турівському**, що був одним з найголосніших письменників нашої старини. Досі переховало ся 13 Слів Турівського, з яких 9 справді йому належать. Крім тих слів (проповідий) лишило ся кілька писаннь про життя чернече „Сказаніє о черноризчестѣмъ чину“, покаянный канон, та збір молитов, розповсюднених в множестві списків та друкованих також нераз.*)

Кирило Турівський, син богатих міщан з Турова, місточка близь Києва. Першу осьвіту добув собі дома, потім постриг ся в черці та дивував усіх своїм побожним життям та наукою. Замкнув ся був навіть у якійсь вежі, узявши з собою тільки книжки. На просьбу турівського князя і вірних того міста поставив його київський митрополит еписко-

---

*) Крім того деякі вважають „Притчу о душѣ чоловічестей и о тѣлеси“. Є вона також в „Тисячи и одній ночи“ та в Тальмуді) і „Слово къ Василию игумену печерскому о бѣлоризцѣ чоловіцѣ і о мнишствѣ“, яке містить в собі притчу з Варлаама і Йоасафа.

пом Турова. Як єпископ вславив ся проповідями і здобув собі ім'я другого Золотуста. *Проповіди* заховали ся *святочні*, на неділі від цвітної до сьв. отець, *на велику суботу і на Вознесення*. Переповідає в них Кирило історію сьвята на основі прочитаного євангелія, не запускаючи ся в глибокі науки. Переповідає способом реторичним, прикрашуючи бесіду množеством всіляких фігур, порівнань, паралель, символів, викликів, образів природи, словом складає перед нами очима якусь мозайкову картину, з ріжнородних камінців, металів і жемчугів, яка блищить, і полоняє нам очі та рідко коли захоплює душу. *Радо також уживає драматичних діяльностей* (як дещо від нього молодший польський письменник Кадлубок). В проповіді на неділю о розслабленім читаємо таку розмову Христа з розслабленим.

„Коли питаєш мене про здоров'я, то вислухай ласкаво, як я хору. Трійцять вісім літ лежу на тім ложу, пригвожджений до нього недугою; гріхи розслабили всі члени тіла могого, а пристрасти душу. Молю ся Богу, та він не слухає мене, бо беззаконія переросли мене понад голову. Весь маєток віддав я лікарям, та не могли мені, бо нема зілля на відміну божої кари. Знакомі брідять ся мене, смород всю втіху відбирає, ближні соромлять ся мене, всі люди кладуть мене як від-

страшаючий, примір, а такого щоб мене потішив, не маю. Назву себе мертвим? колиж черево моє домагаєть ся корму, а язик сохне від прагніння. Живий-же я?— колиж не тільки з ложа встати, але навіть рушити ся не можу. Мертвий я межи живими, а живий поміж мертвими, бо як живий харчую ся, а як мертвий нічого не роблю... Не маю гроший, щоб заплатити собі чоловіка, який ходивби коло мене, розтратив я на зле багатство, яке дали мені в раю, пекольний змий стягнув з мене одєжу чистоти і лежу я отсе без божого покрову та нема нікого, щоб кинув мене в купіль“.

Чуючи тії слова з уст розслабленого добрий наш лікар Господь Бог, Ісус Христос відповів.

„Що ти кажеш — не маю чоловіка? Таж для тебе став я чоловіком... Для тебе покинув я скиптр небеснього царства і служу нищим. Бо прийшов я не на се, щоб мені служили, лиш щоб я послужив другим. Безтілесний — убрав я на себе тіло, щоб вилічити ваші духові та тілесні недуги. Невидимий для ангелів — показав ся я людям, бо не хочу образу мого оставити на погубу, лиш спасти і напутити; а ти говориш не маю чоловіка! Я став чоловіком, щоб чоловіка зробити Богом“.

Особливо любить Турівський у своїх проповідях послугувати ся протиставленням, символом та алегорією.

Так приміром в слові на провідну неділю, небо — се апостоли, сонце — Христос,

а місяць старий закон. В слові на цвітну неділю напроваджуючи пророцтво Захарії „Радуйся з'їло дщи Сіоня. Се бо царь твій грядеть кротокъ, вс'їдъ на жребца юна“ — каже, що доньки Сиона — се душі сьвятих, а жеребець — язичники. Ризи, які слано перед Христом — се добрі вчинки, ломлячі пальмові гильки — грішники, що ломлять у собі душу гріхам приклонну, йдучі перед Ісусом — пророки, за ним — мученики і т. д. Словом, кожду гадку і кожду подію він хоче толкувати не так, як є — лиш в особливий поетичний спосіб, порівнюючи християнство з сонцем, поганьство з зимою, грішні думки з бурливими вітрами і т. д. Дещо видумує сам, часто йде за другими, прим. за Ілярионом, як в отс'їм порівнанню сонця й місяця зі старим і новим завітом. Взагалі є він спадкоємцем Іляриона, але не вміє багатого спадку вживати з такою артистичньою мірою, як спадкодавець. Ілярион був бесідником образованим, але й „артистом з божої ласки“, а Турівський з ласки реторики. Тая держить його під своєю кормигою і балястом вс'їляких правил придавлює та гасить той сьвятий огонь людських почувань, без якого годі творити.

Та хоть він не дорівнує як бесідник Ілярионові, але як оратор-технік стоїть все

таки так високо, що між сучасними годі йому когось другого дібрати під пару.*)

Отсе письменники висшого напрямку, люди зі значним образованием та з великими вимогами артистичними, не тільки що до змісту але і що до форми.

Їх мало і про тих, якими величався Смолятич, якось не чувати. Можливо, що їх писання затратилися тому, що не були популярними. Найбільшою популярністю тішилися мабуть молитви Турівського.

Побідив значить ся напрямком, що числився з загальним рівнем освіти і понад сей рівень не високо знімався.

Автори сього напрямку — як каже проф. Грушевський, *„не претендуючи на ніяку „філософію“, ані „риторські плетення“ ані виказуючи якоїсь особливої літературної освіти, без претенсій компілюють собі тексти*

---

*) Перший занявся творами Турівського Калайдівича. Видав їх в „Памятникахъ російской словесности XII. вѣка“. Москва 1821.

Дальше: Срезневський в „Историческихъ чтеніяхъ о языкѣ и словесности“. Птрб. 1855

Макарій. Історія церкви т. III. Сухомлиновъ „Рукописи графа Уварова“ т. II.

Про Кирила гляди у Голубинского, Істор. церкви т. I.

св. Письма або від себе дають поучення в різних справах християнської моралі чи обрядової практики, не запускаючи ся в глибокі питання догматики або улюблену сучасною вищою школою символістку“. (Історія. Т. III.) Є їх спору.

Почнемо від одного зі старших, Теодозія Печерського.

Теодозий Печерський родив ся також в околиці Києва (як Ілярион і Турівський), в містечку Василеві, з початком XI. ст. Постригши ся в черці поступив до монастиря печерського, який заснував пр. Антоній. Від 1062—1074 був ігуменом того монастиря. Зреформував його та надав строгий устав студийський.*)

До Печерського монастиря стягали ся люди зі всіх сторін і він став не тільки приютом монахів, але й одним з головних огнищ культуральних. Там проживало багато письменників, там виховували ся духовні що занімали по всім руським землям єпископські катедри. Теодозий належав до найбільше заслужених черців печерського монастиря. Та діяльність свою не обмежував він ви-

---

*) На взір царгородського монастиря сьв. Савви, що його оснував Студій а зреформував Студит по правилам сьв. Василя Великого. (Нинішні наші Василяни).

конуванням практик аскетичних, а проповідував також між народом, слав послання і списував свої твори. Є їх немало, але авторство не все певне.

До зовсім певних належать: *Шість наук до чернечої братії і дві короткі молитви.*

Поучення до чернечої братії, се листи написані складно, але звичайно, аскетично, в котрих Теодозий заохочує киевопечерських черців, щоб витривали в чернечих обітницях, в пості, покорі, терпінню, щоб любили Бога й ближнього та пильнували богослуження. Крізь слова Теодозия проглядає ідеал черця по правилам устава св. Федора Студийського.

Крім тих наук та молитов приписують еще Теодозієви *два послання до кн. Свѣтослава*, одно, в яким відповідає на питання князя про свѣтковання свѣт та про пости в свѣта, друге про Латинян, або „про віру варязьку“, в якій викладає деякі ріжницї між обома обрядами, дорікає Латинянам за їх віру і прогріхи та виявляє велику нетерпимість релігійну, що подекуди опираєть ся на недостаточнім знанню віри католицької. Автор бажав мабуть відвернути князя Ізяслава від союзника Болеслава II. та взагалі від заходу, як переважна частина релігійних полемістів.

Авторство тих посланій непевне так само як і наук для народу *про карі божі*

і про тропарні чари, т. є. про сьпівання тропарів при чарці. В першій говорить про деякі тодішні гріхи народу, особливо *про двоєвір'є* і грозить карами божими (голод, помір, посуха, набіги ворожі), в другій наказує, щоб при пирі не пити, сьпіваючи тропарі, більше трьох чаш. Одну за Господа Бога, другу за Богородицю, а третю за князя.

Є ту споро материялу до зрозуміння сучасного побуту, але учені виказують, що тих посланій Теодозий не писав.*)

Сучасником Теодозия Печерського був **Яків Мних** також чернець киево-печерського монастиря, якому приписують „Посланіє кь великому князю Изяславу, оть многогрѣшного чрінца Іакова“. В тім посланію висказує він князеві сьміло правду в очи, замічаючи, що „одно имя великое не введеть вь царство небесное“ та дає йому (може як сповідник) всїякі моральні науки, в родї тої, щоб стеріг ся пиянсьтва, гнїву і т. д. Якову Мнихови приписують також „Сказаніє о страстотерпцахъ святыхъ мученикахъ Борисѣ и Глѣбѣ“ та „Похвала князю рускому Володимеру и житіє блаженного Володимера“,

---

*) Твори Теодозия видав Макарій в „Ученыхъ Запискахъ Академіи Наукъ“ 1856 І. і в „Історіи церкви“ ІІ.

написана доволі невірною рукою, але цікава матеріалом історичним.*)

З проповідничої літератури маємо ще дотатарське „Повчѣнїе Зарубського**) черноризьця Георгія, къ духовному чаду“ (загальні моральні науки), і гарно, хоть просто написані Слова: „О князех“ та „В неділю сиропустну“. Слово о князех виступає в острих словах проти князям з нагоди свята Бориса і Гліба, а слово в неділю сиропустну є похвалою тим святим а доганою Київлянам, що забили кн. Ігоря. Се друге слово приписувано Климови Смолятичови, але воно належить до анонімної проповідничої літератури, на тему обряду, моральності і суспільних відносин. В загалі наші перші проповідники попри засади нової віри голосять також деякі загально-чоловіколюбні засади, виступають проти тяжкої неволі, проти лихви і жостокости князів, котрим не боять ся кидати деколи гірку правду в очи.

---

*) Сказаніє о Борисі і Глібі видав Срезневський в збірці сказаній про тих святих. Птрб. 1860.

По списку XII. ст. видав Бодянський в „Чтеніях“ 1870.

„Память и житіе Владимира“ — друковано в „Христіанскомъ Чтеніи“ 1849.

Посланіє Ізяславу у Макарія Іст. ц. т. II.

*) Заруб — тепер Зарубниці в Київщині. Частинне видання „Повчіння“ в Срезневського „Свѣдѣніяхъ“ т. I.

Так само не поблажують вони і таких гріхів суспільних як пиянство, лінивство та розпуста, тільки, як висше було намічене, вони не все мають тверезий погляд на річ та не все числять ся з місцевими відносинами. Раз заказують всяких забав зі сьпівами й танцями, то знова позвляють на три „часі тропарні“, раз картають князів за їх суворість (навіть такому Мономахови важить ся Никифор робити деякі, хоть легкі замітки з того боку), то знова велять карати слуг, бючи їх до двайцяти ран, щоб тільки не до смерти. Значить ся брак тутки, як і в иньших напрямх, систематичної школи. Кождий проповідник проповідує на свій спосіб, оден на взір Греків, другий, як монах аскет, иньший знов більш з тенденцією суспільницькою. Але й знати, що більшість говорить способом простим, популярним та з охотою не відривати ся від реального життя.

Полеміка проти латинянам — се, як також було згадане, майже виключна особливість грецьких духовників і вона їм великої чести не приносить. Бо що в тім доброго та мудрого ширити ненависть, фанатизм релігійний, фальшувати правду та замикати нарід в мурах тісної ексклюзивности? На щастя участь наших духовників в тій роботі була дуже сумнівна. Їм приписують тільки дві полеміки,

(вложені в Іпатську хроніку), одна про уживання оплатків (опрісноків), а друга бесіда при хрещенні, в якій віра римська признається дуже до нашої близькою, але тим більше небезпечною.

Можливо однак, що навіть ті дві полеміки вийшли з під грецького пера. Сильно нетолерантне посланіє до князя Ізяслава, приписуване Теодозієви печерському, належить *Теодизієви Грекови*, звісному письменникови XII. віка.

До низшого типу письменників належить також **Нестор**, якого зовуть літописцем та якому приписують (хоть без певної підстави) славу батька нашої історії.

Він родився 1056 р. в околиці Києва. Як сімнадцятилітній хлопець вступив до монастиря, відшукав гріб Теодозія, перебув напад Половців на монастир і помер тутки, доживши, як кажуть, глибокої старости. Мав бути дуже пильним в читанні книг і тому добув собі велике історичне образование.

Йому приписували всілякі твори, між иньшими нашу найстаршу літопись, яку понині день називаємо Несторовою, але певним є тільки те, що він написав: „*Чтение о житии и погребении блаженную стратотерпцю*

Бориса и Глѣба“ а також „Житіє преподобнаго отца нашего Θεодосія игумена печерскаго“.*)

Оба тії старинні письма не дійшли до нас в оригіналі тільки в докладнім відписі з XII. ст. в т. з. Успенським Збірнику.**)

Сам автор каже ту про себе: „Се же азъ Нестеръ грѣшныи. — Опаснѣ вѣдущихъ исписавы, а другая самъ свѣды, отъ многихъ мала вѣписяхъ, да почитающе славятъ Бога“.

Є то мабуть молодеча праця Нестора, коли він не мав єще ані великого знання літописного, ані потрібної вправи. (Дещо не згідне з так званою Несторовою літописію — звідси й підстава до сумнівів, чи він єї писав). Начинаєть ся від сотворення сьвіта, розширення віри християнської і т. д. Що йно на тім тлі змальовані постати обох сьвятих князів з такою мертвотою та безхарактерністю, а властиво шабльоновою характерністю, як старі церковні малюнки. Вони вже родять ся сьвятими, а не доходять до тої

---

*) Видав Срезневський в Сказаніях (1860).

**) Тому називаєть ся Успенським, бо був властністю Успенського собора в Москві. Тепер в Московській синодальній бібліотеці. Копія має значіння не тільки літературне, але й граматичне для студій слівництва, складні, а навіть фонетики української мови XI. ст.

святости вчинками свого життя. Живих людей в тім життю не видно, лиш копію якоїсь византийської біографії.

Більшу вартість має „**Житіє Оеодосія**“. Автор розпоряджував великим багатством не тільки життєписного, але й історичного материялу. Тож з великою докладністю описує кождий крок того сподвижника, кождий його вчинок та кожду прикмету характеру. Описуючи домашнє життя сьвятого рисує тим самим образець побуту семейного наших предків, як він з поганського перемінюється в християнський. Опис життя в київсько-печерськїм монастирі є цінним причинком до історії того важного огнища культурального, малює його жителїв, гостей, та говорить про вплив на нарід. Хоть і тутки йшов Нестор слїдом життя Сави Осьвященного, але дав не мертву копію, а доволї живий малюнок, який став у нас взірцем літописної біографії.*)

До життєписної літератури належать також легендарні оповідання з кінця XI. і XII. ст. *про життя сьв. Миколая Мирликійського* — котрий стає народним сьвятим і усуває звільна культ Климента Римського. Широка біографія того, до нині так у нас популяр-

---

*) Про так звану „Несторову літопись“ буде мова низше.

ного сьвятого, показала ся переводом з мови грецької, за те нашим витвором є мабуть „похвали“, оповідання про перенесення мощів до Бару і чотири чуда: з ковром, з отроком у вязниці, з Половчином і з дитиною, впущеною в Дніпро. Перші два діють ся у Византиї, останні в Києві. Написані способом простим і дещо удраматизовані.

Чудо сьв. Миколая з дитиною оповідає як оден побожний чоловік вертав з жінкою та дитиною з прощі і як жінка пустила дитину в Дніпро. Отець почав волося рвати собі на голові і промовив: „Ох лихо мені, сьв. Миколаю! Чиж для того я мав таку віру в Тебе, щоб не зберіг моєї дитини перед утопленням? . . . Але справді, сьвятий, не мені еси досадив, але й собі; бо вже скоро устане пам'ять Твоя в моїм домі“.

Та скоро опам'ятав ся бідний чоловік і став перепрошувати сьв. Миколая за ті немудрі слова.

„Сьв Отче Миколаю, не прогнівай ся, що я так богато поважив ся сказати; не трачу надії на Твоє спасення, Тебе бо помічником маю“.

А жінка його, рвучи своє волосся, біла себе по лицях і вернула домів з великим сумом. Колиж прийшла ніч, скорий на послух всім призиваючим сьв. Миколая, архиерей Христов вдіяв чудо, якого ще не бувало

в давних родах: утоплена дитину приніс в ночі, з ріки і положив на хорі св. Софії живу і неушкоджену. Як прийшли люди побачили дитя обмокле, як воно лежало перед образом сьвятого Миколая*).

До агіографічної літератури належить також **житіє Ігоря Ольговича**. Воно переходилося в скороченню у літописях Київській та Суздальській. Єсть се оден листок з того бурливого періоду нашої княжої історії, який розпочавсь по смерті Всеволода 1146, а трівав до 1162. Опис того часу, становить половину Київської літописі. Головними його героями були Ізяслав та Ігор Ольгович, котрі бороли ся о Київ. Ізяслав побідив, засадив Ігоря до монастиря а пізніше неприхильні Ольговичам Кияни, добули його звідтам та звівським способом убили. Сей страшний вчинок зробив велике вражіння. Ігоря, якого захоплено в церкві на молитві, признали мучеником, сьвятим, кусники його одежі стали реліквіями, появили ся оповідання про чуда князя-мученика і так повстало житіє Ігоря Ольговича, написане по шабльонам тодішних біографій.

---

*) Перевід з літератури О. Барвіньського для учительських семінарів.

Життєписною збіркою можна вважати також **посланіє Симона до Полікарпа** з початку XII. ст.

Полікарп був молодим честилюбивим монахом печерським. Жалував ся він перед своїм знакомим Симоном, єпископом Володимирським, колись також печерським чернцем, що його не цїнять гідно і що він не годен дійти до ладу зі своїм архимандритом Акиндином. На се відповів йому Симон посланієм, що складаєть ся зі вступу і двох частин. У вступі докоряє Полікарпови, що він не має духа покори та вихвалює печерський монастир, з якого Полікарп утікав два рази. В першій части оповідає про важнійших отців монастиря, їх подвиги і чуда, а в другій про чуда, звязані з заснованням самого монастиря. Мали вони послужити Полікарпови за взір покійного та сьвятого життя.

І послужили. Полікарп втихомирив ся, остав ся звичийним черцем, не бажав достоїнств та написав еще від себе *посланіє до архимандрита Акиндина*, в яким списав життя тих подвижників печерських, про яких чув від Симона, перебуваючи у нього в Володимирі.

Посланіє Полікарпа має також вступ, звернений до Акиндина і дванайцять біографій, ще більше моралізуючих, ніж Симонові.

Обидва посланія написані складно та цікаво, без лишніх прикрас і непотрібного балясту, так що подобалися загально. Зворушували чуття та будили уяву і хоть місцями сильно аскетичні, стали дуже популярними творами в духовних і світських кругах.*)

Вони то творять основу першої нашої збірки житій святих, т. з. *Патерика печерського*.

Патерик печерський се одна з найпопулярніших книжок, зложена з посланія Симона і Полікарпа про життя печерських заслужених отців та з інших біографій, приміром з життя Теодозія, Антонія, з повісти про оснування монастиря і т. д.

Деякі з них вяжуться тісно з історією печерського монастиря, деякі, як приміром про хрещення Славян, та про перевід св. письма — ні.

Патерик дійшов до нас щойно в списках з XV.***) віка — на превелику нашу втрату,

---

*) Проф. Грушевський в Історії т. III. каже: Повісти про печерський монастир Симона й Поликарпа написані ніби в формі листів . . . . Одначе ся листовна форма досить нескладно звязана з самими повістями (особливо другою), що відразу писалися, очевидно, для людей сторонніх, з поза печерської братії — для публіки, як побожна лектура, на взір візантійських патериків.

**) Московський список з 1462 р. з рівночасного (1460) київського видав Яковлевъ: „Памятники русской

бо при незвичайній живості та щирості викладу, подекуди навіть простонароднього, бувби для нас не тільки цінним літературним пам'ятником, але також знаменитим жерелом для пізнання нашої мови з першої половини XIII. віку.

В загалі наші „жития“ складають ся з двох елементів, історичного та літературного. Історичний говорить про час, коли жив який сьвятий, чи заслужений чоловік, про його вчинки та про відносини, серед яких він жив. Ту ми знаходимо чимало причинків до пізнання нашого побуту, навіть до географії та кольтонізації краю. Літературний елемент лежить в їх формі та в характері викладу, які міняють ся відповідно до часу. Крім реального змісту увійшло ту багато дечого такого, що нанесла чужа агіографія і що зі своєї сторони доложила творчість народня, накладаючи на голови божих угодників легендарну авреолу.

Вониж і вирости на ґрунті християнської легенди, на потребі: вірити в чуда та бого-

---

литературы XII. и XIII. в. (Спб. 1872). В приписках наведені варіанти иньших рукописей „Печерського Патерика“,

Абрамовичъ: „Изслѣдованія о Кієво-печерскомъ Патерикѣ, какъ историко-литературномъ памятникѣ“ в „Извѣстіяхъ“ II. отд. Акад. Наукъ. 1901— 1902.

творити. Християнським неофітам замало було сьвятих та мучеників загальнохристиянських, вони хотіли збільшувати їх ряди новими, ближшими собі, своїми рідними заступниками.

Не тільки ціла руська земля, але й поодинокі городи хотіли мати своїх власних сьвятих і благословених, своїх легендарних релігійних героїв, а те, що ми навели, є тільки малою частиною того великого материялу, що криється не тільки в писаних житиях, але і у всіляких устних легендах про сьвятих та про їх чуда, що переходилися в численних творах нашої словесности.

Такою легендою є оповідання про сьвятого Андрея, який прийшов на київські гори і предсказав, що тутки стане велике місто, а потім йдучи до Риму, зайшов там, де тепер Новгород і видів людей, які парилися в парнях і „никѣмъ не мучимые, сами себе мучать“. (Мабуть перша в літературі насьмішка хахла над кацапом).

Перша церков, чудесна ікона, благовірний князь, побожний духовник — всьо тото давало предмет до легенди, заступаючи в народній уяві давних поетичних богатирів новими релігійними подвижниками. Розуміється центрами тих творів були найстарші осади Київ та Новгород, а опісля Смоленськ

(Авраам Смоленський, Меркурій і т. д.) та другі.

Коти ми згадали про Смоленськ та про Меркурія Римлянина то додаймо, що на тій легенді мож бачити сліди західних впливів лицарства, культу Мадонни і так далше. (Буслаєвъ).

Зносили наших з заходом Європи трівали від давна. Возьмім такого князя Ізяслава, що мав зятем короля угорського, свояка (через жінку) Болеслава Кучерявого і чеського короля Володислава II. Він женить свого брата з княжною моравською, і гостить у себе свого швагра Отона Олуменецького, як той вертав з палестинського походу хрестоносного (1148).

Все воно не могло остати без деякого впливу на наше письменство та на словесність.

„Невченим способом“ писаний також, хто зна чи не найбільше розповсюднений твір нашої дотатарської літератури : **„Паломник Данила, ігумена Руської землі“**. До тепер віднайдено около сотки кодексів того твору. Вони мають всілякі надписі: „Книга, глаголемая странникъ“, „Житіє и хожденіє Даниіла, рускія

земли игумена“, „Сказаніє Даниїла игумена“
„Странникъ, хожденіє Даниїла игумена“.

Книжка та, яку в нас так залюбки довгі
часи читали, впроваджує нас в особний відділ
літературний — в подорожі. Се вже не чисто
релігійна, а як опис подорожі, через поло-
вину світська книжка. Оповідає в ній автор
про дорогу і про свій побут в Єрусалимі та
в святій землі.

Охота подорожувати була у нас з давна.
Широкі степи, сплавні ріки, безнастанні по-
ходи купецькі та воєнні — все те хоронило
нас від страху перед чужиною, а навпаки
будило цікавість подивити ся, як другі люди
живуть.*) Найбільше цікавив нас давно схід.
Туди наші князі пускали ся зі своїми лицар-
ськими дружинами шукати добичі й слави,
туди й нащадки, тих дружин — козаки, літа-
тимуть чайками, туди гонив також й одиниці

---

*) Старий козак каже в Шевченковім „Неволь-
нику“ до свого годованця Степана :

. . . . . треба буде

І на чужі люде

Подивитись, як там живуть :

Чи орють,

Чи не на ораному сїють,

А просто жнуть

І немолоченєє віють,

Та як і мелють і їдять —

Все треба знать.

з поміж наших предків той вітер, що зривався в цілій Європі, а що його історія зве походами хрестоносними.

О скільки брали наші люди дійсну участь в борбі о сьвяту землю, не знаємо, але що цікавилися ньою, то певно.

Земля, де жив Христос, де учив, терпів, умер і воскрес, в умах людей, які його віру що йно прийняли, мусіла бути землею, куди линути гадки і зітхання, куди радби кождий дістати ся мимо трудів далекої дороги, щоб усьо побачити на власні очі, власними діткнути ся руками. Сьвідомість, що сьвяті місця держать невірні, які переслідують християнських путників додавала їм ще більшої принади, а тих, що наражали себе на труд та небезпеку, щоб тільки уцілувати землю, по котрій ступав Спаситель, народна уява робила героями.

Про них оповідаєть ся, як про людей не тільки побожних, але й відважних, хоробрих, бувалих. Вони виступають в народній піснї, в билинї, так як богатирі і як пізнійше в думках козаки. То не нинішні відпустові діди, а *паломники, калїки, пелїґрими*.*)

---

*) Паломник від пальм, які перехожі приносили з собою з Єрусалиму, калїки від грецької калїги (черевик; цісар Калїгуля), пелїґрім, польське pielgrzym, peregrinus.

Билина одягає їх в шовкові чобітки, дає їм оксамітні торби, на голову закладає грецькі шапки та до рук вкладає костур залізний, або з кости морської риби — словом се не нищі, що ходять по милостинню, а люди божі, що сповняють якесь висше діло. Їм покораються навіть багатирі.

Билина переносить їх в часи Володимира великого та організує їх в дружину під проводом отамана, (як пізнійше чумацтво).

В дійсности вони мали справді велике поважання, як люди, що багато виділи, багато чули, а еще більше перебули, як люди божі. Вони ж і належали до людей церковних і підчиняли ся церковному судови.

Для літератури мали вони значіння, як посередники і то живі між нами а сходом; перед ними розтвирав ся цілий багатий світ всіляких повістий, переказів, легенд та апокрифів і вони їх звідтам до нас переносили не як мертву букву, а як живі, у власній уяві перетворені твори. Були вони не тільки релігійними, але й поетичними подвижниками, новими посередниками між поезією а вірою.

Коли почала ся діяльність наших паломників не знаємо. Можливо, що билина правду каже і що наші люди зараз в перших часах християнства ходили до сьвятої землі. Знаємо, що Антоній був на Атосі, що Тео-

дозий вибиравсь до Єрусалима і що ігумен печерський Варлаам ходив до сьвятої землі в 1062 р. (В Византиї поховано навіть якогось попа руського Леонтия, що тричі пішки ходив до Єрусалима). З початком XII. ст. звичай ходити до сьвятої землі прибрав був такі розміри, що наші духовники вважали потрібним відводити людей від того, доказуючи, що не тільки паломник може доступити спасення, але й той, що дома жиє по законам сьвятої віри.

Першим у нас, що описав свою подорож до сьвятої землі був ігумен Данило. За князя Сьвятослава Ізяславича (1093—1113) вибрав ся він, щоб поклонити ся гробови Господньому і положити на ньому своє сьвітло за землю руськую. Було се після першого походу хрестоносного (одні кажуть між 1106—1108, другі що між 1113—1115) Данило побув мабуть перше в Византиї, а звідси пустив ся дальше. Він згадує про деякі острови пропонтиди і архіпеляга, про Ефез, Натару, Мир, дальше про Кипр, де остановивсь і звідки відплив до Яффи. Звідти пішов до Єрусалима, де перебув більше двох літ і звідки звидів також Палестину. *И оттоль похोидивъ испитахъ вся та мѣста святаыя а видѣхъ добръ. — И пригоди ми Богъ налѣсти въ лавръ святаго Савы тоу моужа*

свята и стара деньми и книжьна вельми, и томоу святому моужоу вложи въ сердце Богъ, любити мя вельми хоудаго, и той ми оуказа добръ вся мѣста святая, иже суть въ Іероусалимъ, и по всей земли той поводы мя добръ“.

Королем Єрусалимським був тоді Бальдуїн і сей не тільки обійшов ся з Данилом ласкаво, але заявляв йому особливу пошану, позваляючи йому підчас служби божої стояти біля себе і опікуючись ним в подорожах по Галилеї та у виправі, разом з військом хрестоносців до Дамаску (1115). Паломник складаєть ся таким чином з трьох частин, з опису дороги з Византиї до Єрусалима,*) з докладної мандрівки по Єрусалимі і з прогулок до ріки Йордану, до Єриха, Вефлеєма, гори Таворської і т. д. Понукою цілої подорожі було почуття релігійне, отже і в описі звертає автор увагу передівсім на те, що має релігійне значіння. Описавши загально положення якогось города, він обходить всі церкви та монастирі, оглядає ікони та мощі і переповідає всілякі вірування та легенди релігійні, які там чув, або читав. Найбільше цікавить його, розумієть ся сам Єрусалим, з гробом господнім та церквою сьв.

---

*) Яка шкода, що не описав так само докладно подорожі з Чернигова до Царгорода.

Воскресення і ріка Йордан, яку він в шістьох місцях порівнує з рікою Снов в Чернигівщині.

„Сьвятий город Єрусалим, — говорить Данило, — лежить в долині, довкола нього високі, кам'яні гори, так що треба близько підійти, щоб можна його побачити. Зразу видно дім Давида, опісля Єлеонську гору, Сьвятую Сьвятих і ціле місто. На верству від Єрусалима єсть рівна гора; на тій горі путники злізають з коний і пішо йдуть до храму сьв. воскресення. Велика радість буває тоді в душі кожного християнина, і ніхто не може не прослезити ся на вид землі, по котрій ходив Христос, ради нашого спасення“.

Дуже докладно описує Данило гріб Господній; і який він довгий і який широкий, і як виглядає лавка, що на ній лежав Христос і як у велику п'ятницю запалюють ся тулямпі самі від себе.

„Мнози бо инии странници неправо глаголють о схоженіи свѣта святаго: инии оубо глаголють, яко голоубемь сходить Доухъ святий къ гробуу господню, а друзии глаголють, яко молния сходить и вжигаєть кандила над гробомъ Господнимъ, то єсть лжа, ничтоже бо тогда видѣти, ни голоуби, ни мльнии, но тако невидимо сходить благодать божья, и вжигають ся кандила надъ гробомъ господнимъ“.

У велику п'ятницю пішов Данило до короля и „поклонихомъ ся єму до землі; онъ

же видѣвъ мя поклонивша ся и призва мя къ себѣ съ любовию и речеми: что хочети, игоумене роуський? — позналъ бо мя добръ и любляше мя вельми, якоже быше моужь благъ и смиренъ и не гордить ни мало. Азъ же рекохъ ємоу: „Господине княже! Молю ся тобѣ Бога ради и князей дѣльма роускихъ, хотѣлъ былъ и азъ поставити кандало свое надъ гробомъ господнимъ за вся князя наша и за всю роускоюю землю, за вся християна роускыя земля“.

Особливо полюбив Данило Йордан, який нагадував йому його рідний Снов. Тричі ходив до нього. Був і на водохрещах, коли нарід по освяченню ріки кидаєть ся до Йордану, як Христос, коли хрестив ся від Йоана. Йордан бистро тече, воду має мутну, але солодку таку, що відпити ся годі. І риби маленькі їв Данило, якими живив ся Христос. Сам змірив ріку, перейшовши її і по березі ходив „любовно“.

Та не вдоволяєть ся Данило реальним представленням річи, він подає також всюди повіря, які приймає безкритично. Так приміром, описуючи церков воскресення Христова і місце розпяття каже: „ту був заткнутий хрест. А в низу лежала голова Адама. Коли Христос віддав духа на тім хресті і роздерла ся церковна завіса і розпукла ся

земля, тоді і камінь над головою Адама розпук ся, щілиною сплила вода з ребер Христових на голову Адама і змила гріхи рода людського“.

На другім пляні стоять описи нерелігійні, приміром природи, але й ту не забуває Данило про нічо, що має злуку з церквою. Так описуючи ростинність Кипру, згадує, що на тім острові росте ладан, яким кадять у церкві.

Має отже наш „Паломник“ характер двоякий, реального опису подорожі і збірки, дуже багатой, всіляких легендарних повірій.

І ту і там автор є дуже совістним копістом. Він хоче вірно передати і то, що видів і то що чув. Реальний сьвіт і фантастичний лучить у нього в одно проста, щира віра. То перша добра прикмета, для якої ще й тепер професор Sepp називає Данила „einer der best unterrichteten und selbstständig forschenden Pilger“.

Друга прикмета, то живість автора, який інтересуєть ся кожною дрібничкою, кождим явищем і описує усе способом простим, але живим та цікавим. Він не затрачує характеру національного; він приміром так як наш нинішній мужик, любить всьо вимірити, діткнути ся, перейти. Купуючи лампу не забуває сказати, що була велика, скляна і що наповнив він її „оливою чистою, без води“.

Третя прикмета, яка нас і нині вражає, се ідейність автора. Він не йде до сьвятої землі тільки з цікавості і для вдоволення виключно своїх власних почувань релігійних, але, щоб помолити ся за рідну землю, за всіх князів, та усіх своїх людей. „Ніколи — каже — не забував я про вас і поминав вас на кожному кроці“. . . . Не є то патриотизм Іляриона, котрий тішив ся, що його земля велика, могутча, славна, лиш щире почуття любови, та привязання до всього, що рідне.

Про самого автора не знаємо нічо. Був він мабуть українцем, може з Чернигівщини, бо згадує про Снов і про південних князів та сходиться ся в Єрусалимі з Киянами й Новгородцями. Твір його легкий, живий, цікавий має всі прикмети українського письменства і ріжнить ся чимало від такого приміром опису Византиї Добрині Андрейковича, не кажучи про Трифона Коробейникова та Юрія Грекова.*)

---

*) Паломник видавано кілька разів. Путешествія русскихъ людей по Святой землѣ. Ч. I. Спб. 1839.

Норовъ. Путешествіе игумена Даниіла по Святой землѣ въ началѣ XII. вѣка. Издано Археографическою Коммиссією. Спб. 1864. (З мапами і т. д.)

Pélegrinage en Terre Sainte de l'igoumène russe Daniel. I по грецьки.

Паломник Данила Мниха переховав ся до наших часів в сотні відписів і з того вносити можна, що був найбільше читаною книжкою, а можливо що служив також за своєродного Бедекера для тих, що вибирали ся до сьвятої землі.

З числа його кодексів можна також догадувати ся, який був смак тодішньої читаючої публіки і які вимоги прикладала вона до письменника. На всякий спосіб не високі.

Треба було писати легко, цікаво ; попри реальний давати також легендарний матеріял і не залазити в хмари — значить ся в дусі Луки Жидяти, Теодозія Печерського й інших авторів низшої школи.

Новійше видання М. А. Веневитинова. Житъе и хоженъе Данила Русьскыя земли игумена 1106—1108. Спб. 1883. 1885.

(Веневитиновъ знав до 70 списків).

На німецьке переложив Лескін, 1884.

Розбір в : Свѣдѣнія о рукописяхъ, содержащихъ въ себѣ хожденіе въ Св. Землю русскаго игумена Даниіла въ началѣ XII. вѣка.

Н. В. Рузскаго. (Чтенія Моск. Общ. ист. и древн. 1891).

(Ту розглянено поверх 90 рукописей).

Про легендарний і апокрифічний елемент в Паломнику писав Заболотскій (Рус. филол. вѣст. т. 41 і 42).

Придержували ся того також два наші визначні сьвітські письменники князь **Мономах** і **Данило Заточник**.

Володимир Всеволодович Мономах, названий так в честь діда по матери, грецького імператора, Константина Мономаха, був князем чернігівським а від 1113—1125 великим князем київським. Се одна з найвизначнійших постатей в численнім почоті наших князів. Хоробрий вожд, діяльний адміністратор і добрий політик. І у внутрішніх війнах і в боях з чужими мав щасливу руку. З ким він не мав до діла, з ким не бивсь і з ким не миривсь на свому доволі довгому віку: (жив 73 роки).

І з Уграми і з Поляками і Византиєю, а найбільше з Половцями. Він був головним героєм того славного періоду агресивної боротьби України зі степовими ордами. За те і зеднав собі славу „доброго страдальця за землю рускую“, мало що не сьвятого її оборонця - хоть на ділі таким сьвятим не був він. Мав одну добру прикмету, легко орієнтував ся у відносинах та все умів вибрати найлучшу дорогу, щоб вийти зі скрутного діла. Про своє ім'я дбав як мало хто, був дуже обережний і вважав, щоб усьо було на зверх легальне. Був се чоловік незвичайно діяльний, мало хто брав участь в тільки

битвах, мало хто відбув тільки подорожий, що він (83). Шибав собою безнастанно вздовж і півперек своєї великої держави. ($\frac{3}{4}$ всіх земель руських). По сіх землях сиділи його сини і внуки, яких держав він кріпкою рукою, а справа новгородська показує як умів берегти свого авторитету княжого.

І за границею Мономах не аби яке значіння. Сам був жонатий з королівною данською, сина оженив з донькою короля шведського, а доньок і внучок повіддавав за пануючих заморських та византийських.

Популярність його була так велика, що став він ідеалом князя, якого літописі називають „благовірним, великим, сьвятим і добрим таким, що про нього слава пішла по всім краям“. Як умер, то нарід плакав за ним, як діти за батьком, або матір'ю.

Такий то князь, третя по Володимірі і Ярославі велика княжа постать, полишив свої сліди також і в літературі.

До його творів зачислюють *лист до Олега, якусь молитву і славну науку синам*. Називають її також **Завіщенням, або „Духовною“, Мономаха**.

В часах, коли не було педагогічної літератури, образовані родичі, особливо пануючі, вважали своїм обов'язком подавати дітям вказівки, немов заповіт, як жити і як

володіти треба. (Такий лист „о вихованню королевича“ в кілька віків пізнійше лишить Ельжбета, вдова по Казимірі Ягайлоньчику для свого сподіваного внука).

Таке письмо написав також для своїх синів Володимир Мономах. А мав що писати. І образований був доволі (традиція по батьку, який в дома сидячи вмів п'ять мов) і пережив немало.

„На далечи пути, на саняхъ сѣдя“, т. є. в дорозі зимою 1099 стрінули його послі від братів з намовою йти на Галицьких Ростиславичів. „Приходи скорше — переказували браття, — виженемо Ростиславичів і заберемо їх землі“. Мономах велів відповісти, що не піде, бо не може ломити присяги. А відправивши послів, задумався та засумував, видячи межиусобиці княжі. А що був чоловіком вченим і побожним та книжки усюди возив з собою, отже розкрив псалтиру і як раз попав на слова: *„вскую печалуети, душе, вскую смущаети мя“*.

На ту тему він і написав науку своїм дітям переводячи у ній гадку, що чоловік повинен все йти правою дорогою та покладати на Бога, котрий не оставляє тих, що творять його волю. Мономахова наука складається з трьох частин, з викладу релігійного, з правил княжого життя і з власної життяписи, котра має дітьом служити за взір.

В першій частині каже, держати в послусї язик, смиряти ум, поневолювати тіло, нищити гнів і проганяти нечистиві гадки. „Візьмуть у тебе що — не мсти, ненавидять — терпи, насьміваються — молись за них“. Євангельські слова. „Гріхи проганяєть ся трьома добрими ділами, покаанням, слезами й милостинею“. . . . Ту Мономах йдучи за тодішнім аскетичним настроєм радить в ночі вставати і бити поклони, а навіть їдучи конем говорити: „Господи помилуй“. Але зараз таки додає, що милість Божу дістаєть ся не „одиначеством“, не чернецтвом та постами, лиш добрими ділами, правдою і любовю. Тому любов і милосерддя кладе він основою побожного життя.

В другій частині подає Мономах добрі прикмети князя, з наміром, щоб сини були такими добрими володарями, за якого він себе вважав.

„Паче всього — памятайте про бідних, корміть їх, одягайте, сиротами печаліть ся, вдів беріть в свою опіку, слабому не дайте робити кривди“. . . . Справді гуманні слова.

„Нї винуватого, ані безвинного не вбивайте та не давайте другим убивати!“ — отсе приказ, який і нині можнаб в подібний лист покласти.

І на правість характеру також звертає увагу.

„Коли прийдець ся вам присягати, то подумайте перше, чи зможете додержати присяги, а як поцілуєте хрест, то цілювання того не ломіть за ніщо в сьвітї“.

Про спосіб життя також памятає. І як їсти і як вбирати ся і коли спати — всьо. (Цікаво, що такий діяльний чоловік, як Мономах радить в полудне переспати ся трохи). „Дома самі доглядайте усього, не здаючись на слуг, нї на тивуна, нї на отрока. А як пійдете війною, то не надїйтесь на воєвод, лиш самі сторожі розставляйте і навіть йдучи на сон не скидайте оружя“.

Та ще радить гостей добре приймати, бо вони славу разносять по сьвітї. (Видно залежало єму на славі, по чужих землях, де мав багато свояків та сватів усяких).

А що сам був дуже пильним чоловіком так і дїтьом часто говорить: Не лїнуйте ся! „Не лїнуйте ся добувати знання! Чого не вмієте — учіть ся, а що навчились тямте! Лінивство всьому злому мати“.

В третій частині оповідає про своє життя, про свої труди на війні та підчас миру, в дома і на ловах. (Лови дуже любив). Говорить, що дуже часто був у небезпеці, але якось вийшов з ньої щасливо, значить

ся — „не дуже то бережіть себе, бо як Бог призначив, то нічо вам злого не станеть ся, а коли інакше писано, навіть рідний батькомати вас невстереже, не то що!“

„Божіє блюденьє лучше челувѣческаго!“ — кінчить Мономах і тими словами звязує кінець науки з початком.

Мимо побожного тону бачимо ту багато життя, багато життєвого інтересу. І спосіб писання, хоть зближений до проповідий, але легкий, простий і щирий, як мова батька до дітей, котрі йому лежать на серцю. (Літературної вправи не багато). Тимто пам'ятник не є шабльоновий; се не копія якогось византийського взірця, на які натяки маємо вже в Збірнику Святослава, лиш твір оригінальний, щирий, барвний.

Має він значіння не тільки літературне, але й побутове. Ми бачимо з нього, як виглядало тодішне життя достойних людей, не по видумкам византийським а по домашнім традиціям. Автобіографія Мономаха дає нам портрет власний автора, якому також не багато мож знайти під пару. Навіть вносити з нього можна, що тоді люди читали: церковні книги, Прольог, Шестоднев, Слова Василя Великого, Анастизия Син, византийські повчіння для дітей та еще дещо з богословських статей,

Осібнo не зберіг ся той цікавий твір князя-письменника, тільки як вставка в Лаврентієвську літопись під роком 1096, в середині оповідання про людей, яких Александер Македонський замкнув у горі.

Видав його по раз перший Мусін-Пушкін п. н. „Духовная великого князя Владимира Всеволодовича Мономаха дѣтямъ своимъ названная въ лѣтописи Суздальской : Поученъе“. Спб. 1793.*)

Другий сьвітський памятник се **Слово, або Моленіє Данила Заточника**, збірка всіляких статей, звязана літературньою фавулою, котрої генезу всіляко нинішні критики толкують. Фавула така : Молодий дружинник княжий, попав у неласку свого пана, (мабуть за невідвагу на війні) і той заслав його, (як Август Овіда) далеко на північ, там де зберігли ся билини, в нинішню олонецьку губернію, над озеро Лаче. І так, як колись

---

*) З численних розвідок наведемо : Н. Шляковъ О поученіи Владимира Мономаха. Спб. 1900.

И. Ивакинъ : „Князь Владимиръ Мономахъ и его поученіе“. М. 1901. (коментар, мова, переводи).

Протопоповъ — Поученіе Володимира Мономаха, какъ памятникъ релігіозно-нравственныхъ возрѣній и жизни на Руси. (Журналъ М. Н. П. 1874 II.)

писав Овід свої листи та жалі, щоб переблагати божественних імператорів, так він пише збірку, щоб зєднати собі милосерддя княже. Збірка незвичайно інтересна, може забавити і розвеселити читача, може його й до думання приневолити, а передівсім вона повинна переконати князя, яку він шкоду сам собі вчинив — збавляючи себе такої мудрої людини, як автор. Книжку, а лучше кажучи звиток рукописний скриває прохач у віск і кидає в море; риба ловить її і проковтує, опісля ловлять рибу, знаходять у ній письмо, і як річ дивовижну передають князеви . . . . Так дістаєть ся письмо Данила до рук князя-адресата.

Хто був сей цікавий засланець Данило — годі знати. Є вправді у літописях мова про такого засланця над Озеро Лаче, але годі знати, чи як раз він написав отсе славне Моленіє, чи тільки хтось похіснував ся його долею, як фабулою для прикраси та для більшої інтересности Збірника. Так говорять одні дослідники, обстаючи при тім, що ніякого письменника Данила засланця не було, що се звичайна літературня видумка, тай тільки. Інші кажуть, що Данило Заточник справді був, що був він молодим дружинником переяславського князя, сином його рабині і що писав своє моленіє в часі нападу

татарського. Але котрого князя і котрого року поки що незвісно. Одні кажуть, що писав до Юрія Довгорукого, Мономахового сина, другі, що до Ярослава Вилодимировича, внука Мономаха, найправдоподібніше однак, що Моленіє було адресоване до Ярослава Всеволодича, князя Переяслава суздальського, який від 1214 був також князем Переяслава руського.

Третій спосіб пояснення є такий, що Моленіє є справді прошенням княжої ласки від якогось книжника, котрому пошпортнула ся нога у його кар'єрі.

Рішити поки що трудно, бо хоть списків багато. але первісного вигляду твору не відреставровано, так що нині не можемо знати що у ньому є дійсного, перевісного, а що належить до пізнійших додатків для ще більшої прикраси.

Таким приміром пізнійшим додатком є напевно історія з рибою, яка повторюється нераз у всіляких казках і літературних творах (Schiller, *Der Ring des Polykrates*).

Моленіє Данила Заточника складається з всіляких розвідок на тему багатства і убожества, мудрости і глупости, щедроти і скупства, на тему доброї та злої жінки, доброго та злого пана і т. д.

Розвідки тії не звязані з собою нічим, вони не впливають одна з другої, не творять органічної цілості і годі в них дошукувати ся паралелі з судьбою автора. Вяже їх хіба ціль — написати книжку, яка подобалаб ся князеві, (коли вірити, що Данило справді був Заточником) або, щоб з'єднати собі читачів (коли заточення Данилове було видумкою).

„Боже, Боже мой! вьскоую мя еси оставилъ?“ кличе Данило нарікаючи на свою гірку долю. Він порівнує себе з травою, що росте в тіні, на яку ні сонце не сьвітить, ні дощ не паде, або з деревом при дорозі, що його ломлять перехожі.

„Не дивись — каже — княже на мене, як вовк на ягня, лиш глянь як мати на дитину. Птиці не орють і не сїють, а збирають, уповаючи на ласку божу, так і ми надїєм ся на тебе, пане наш і князю. Вибав мене з отсеї біди, як серну з тенетів, як птаху з сильця, як кача з кіхтів яструба, як вівцю з львиної пащі. Прецінь навіть олуво гине, коли його часто перетоплювати — так згине й чоловік, як його біда пічне безнастанно їсти“.

Тунаведене порівнання багатого з бідним:

„богатъ моужь вездѣ знаємъ есть и вь чужей землѣ дружи имѣеть, а оубогъ и во своихъ невидимо ходить. Богатъ

возглаголетъ, вси возмолчатъ, а слово
его вознесоуть до облакъ; а оубогъ
возглаголетъ, вси нань кликнууть и оуста
емоу заградятъ: ихже ризы свѣтлы, тѣхъ
и рѣчь честна“ —

або иньшими словами, чиї гроші того правда,
висказ по нині актуальний.

Представивши свою біду просить Данило, щоб князь зїдаючи смачні страви, спиваючи солодкі вина та висипляючись на мягкій постелі під соболевыми одїями, не забував про того, що їсть сухий хлїб, пє теплу воду та мерзне під плахтою. „Не щади князю своїх щедрот та не ховай їх для себе, як невід не ховає води“.

Опісля йде порівнання багатого князя зі скупим. Щедрий князь для всіх, як батько. Хто служить щедрому панови, дослужить ся волі, а хто скупому, той попаде в ще гіршу неволю. „Бо щедрий князь, як тая ріка, що тече по леваді; вона напоїть не тільки людий, але й звїрину. А скупий, як вода, що має скалисті береги; до ньої, анї сам не приступиш, анї коня не напоїш“.

При тій нагоді острими словами висказуєть ся про тивунів і слуг княжих.

„Не тримай двора біля княжого двора, анї села, біля княжого села, бо тивун княжий як огонь під ключам, а слуги його як

іскри. Коли збережеш себе від огня, то не збережеш від іскри“.

Дальше йде порівняння між мудрим, а глупим. „Пішлеш мудрого, то не потрібуєш йому багато говорити, а пішлеш глупого, то й сам за ним іди. Бо очи мудрого шукають добра, а очи глупого *дому забави*. Докажеш мудрому його вину, то він ще більше помудріє. Краще слухати, як перечать ся мудрі, чим як глупий навчає. Не сій по бороздах жита, ані мудрости у серцях глупих. *Глупих не орють, не сїють і в стодолах не складають, вони самі родять ся*. Як в діравий міх воду лити, так глупого учить; мертвого не розсмішиш, а глупого не навчиш.... Як пожре синиця орла, як камінь виплине на воду, як свиня пічне на вивірку брехати, тоді глупий розуму навчить ся“.

Дальше наведене порівняння добрих і злих дорадників князя: „княже мій, пане! не море топить кораблі, а вітри, не огонь розпалює желізо, а міхи, що на огонь дують, так і князь сам не робить злого, лиш до зла намовляють його дорадники. З добрим дорадником князь дібеть ся високого престола, а зі злим, то й малий втратить“.

Ту починаєть ся сатира на злих жінок. „Що єсть зла жінка? Домашня війна, осліплення ума, початок всякої злоби . . . . .

заступниця гріха, колода на дорозі до спасення. Червак дерево точить, а зла жінка дім свого мужа. Лучше в дїрявім човні з водою плисти, як жінці тайну говорити. Лучше варити желізо, як злу жінку вчити; бо зла жінка ні науки не слухає, ні Бога не боїть ся, ні людий не соромить ся . . . . В одного чоловіка, умерла зла жінка, а він став дїтий продавати. — Пощо продаєш свої діти? — питають його. А він каже: — бо вони мене продадуть, коли вдадуть ся в маму“.

Розумієть ся, що такий поганий тип жінки змальований не по взірцям нашим, бо наші жінки славили ся вірністю та розумом, (свідчить об тім історія і право), а по примірам чужим, по всіляким орієнтальним повістям (прим. О Соломонї), а найпаче по византийській традиції, яка передавала нам малюнок злобної, хитрої а зіпсутої жінки. Вже в Златострую є подібна розвідка о злих жонах.

Слово Данила Заточника кінчить ся панегіричною апострофою: „Господи! дайже князю нашоу силоу Сампсоновоу, храбрость Александровоу, Іосифовъ розоумъ, моудрость Соломоню, кротость Давидовоу, и оумножи, Господи, вся челоуѣкы подъ роукоу его. Лютѣ бѣсноующемоуся дати ножь, а лоукавомуу власть. — Аминь“.

Як бачимо єсть се новий тип збірника, бо прикрашений драматичньою фабулою про заточеного автора (дійсною, чи видуманою — годі рішучо сказати).

Складаєть ся він з усяких питаннь на життєві теми, багато ілюстрованих порівняннями, поговірками та пословицями. Бере їх Данило з двох жерел, з книжок (Притчі Соломона, Книга премудрости Ісуса, сина Сирахова, Пчола) та з уст народа. Деякі з них живуть по нині, як приміром про дурнів, що їх не орють і не сїють.⁴ Деколи автор прибує також прикрашувати текст грою слів та римами, приміром: „комоу ты єсть Переславль, а мнѣ Гореславль, комоу озеро Лачь, а мнѣ, на немъ сѣдя, плачь, комоу Бѣло озеро, а мнѣ черные смолы“.

Тон не однаковий. Раз сумний, коли хоче представити своє гірке життя на прогнанню, то знова веселий, коли насміхаєть ся над дурнями, а зїдливий, коли говорить про злих дорадників, або про лютих жінок. Охоти підхлїбити ся князеви, забуваючи про власну гідність, нема. Навпаки єсть ту якась незломність людини, що навіть на прогнанню, в біді та нужді, навіть тоді, коли хоче зеднати собі ласку, вміє говорити правду в очи. Анї византийської облуди, анї московського раболіпія не бачимо у Данила. До нього

скорше підходить народний висказ: хоть біда, то гоц! І справді навіть в такому великім горю він не тратить дотепу та веселости, вміє дивити ся критично та сатирично насьміхати ся. Сумішка тих елементів дає Данилови нову фізіогномію літературню, якої досі не бувало, і робить його далеким предком наших пізнійших письменників, що вміли сьміяти ся крізь сльози. Се безперечно твір типового українця, а zarazом примір тодішнього письменника образованого на „книжнім почитанню“, особливо на всякого рода збірниках. Він сам про себе каже: „Азь бо, княже господине, ни за море ходилъ, ни отъ философъ наоучился, но быхъ яко падая пчела по розличнымъ цвѣтомъ и совокоупляя яко медвеный сотъ: тако и азь по многимъ книгамъ собирая сладость словесноюю и разумъ, и совокоупихъ яко мѣхъ воды морския, а не отъ своего разоума, но отъ божия промисла“.

Належало Слово Данила Заточника до більше розповсюджених книжок, а по гадці Порфірієва в XIII. століттю перероблено його і названо „Даніила Заточника Моленіє къ своєму князю, Ярославу Всеволодовичу“.

Під тою назвою ввійшло Моленіє в оден зі списків „Пчоли“ з XV. ст. Автор перерібки покликуєть ся в однім місці на „Слово

Данила Заточника“, якого переповідає, або наслідуює, вставляючи одно оригінальне місце іменно про недолю рабів. „Часто рабський хліб як полин у мене на устах а напій я розпускаю сльозами“.

„Окрім літературного — каже проф. Грушевський — має Моленіє й чимале чисто історичне значіннє, як памятка сьвітської культури, а також і своїми висказами й нападками на тодішню суспільність.“ До тепер є звисних девять кодексів Заточника.

Тексти видав Шляпкинъ в „Памятникахъ древней письмен. кн. LXXXI. 1889. Крім того Покровский подав новий список Слова Дан. Заточника в Извѣст. отд. рус. яз. 1903. IV.*)

---

*) Література доволі богата, хоть не рішаюча справи. Подає її Шляпкинъ в розвідці при виданню текстів.

Крім того Истринъ: Былъ ли „Данииль Заточникъ“ дѣйствительно заточень? 1902.

З наших писав Др. Василь Щурат — Слово Данила Заточника — Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. IX. 1896.

Глава IV.

Длячого влучуємо наші літописи в історію літератури? Дещо про досліди над нашою історіографію. „Повісти временних літ“ — основним каменем наших хронік. Несторова — Київська — Галицько волинська літопись. Хто їх писав. Жерели, хронологізація. Стійність.

В історії новітніх літератур або зовсім не знайдемо історіографії, або стрінемо тільки згадки про неї в окремій відділі, там, де подаєть ся огляд научного письменства.

Інакше в історії нашого старого письменства. Там вона займає свою особну сторінку і то на стільки важну та поважну, що годі її поминути. Чому?

Наші перші літописи є знаменитими документами свідомости національно-політич-

ньої, доказом як тая свідомість будить ся, як формуєть ся та розвиваєть ся. То одно. А друге є вони також цінним причинком до пізнання генези нашої форми літературної, від коротких записок, подібних до тих ляпідарних нотат, які бачимо на заході в таблицях пасхальних, аж до живого і плястичного малюнку історичних портретів і дієвих сцен, начеркнених рукою свідомого артиста.

Крім того зберегли вони чимало матеріялу з літератури красної, наводять багато виїмків з тогочасних поетичних творів устної та дружинної поезії, багато зворотів і порівнянь, які належали мабуть тоді до літературного скарбу. Крім того й само літописне оповідання прибирає іноді поетичну закраску, визначаєть ся ліризмом, то знова високим підйомом чуття.

Томуто образ нашої літератури без старої літописі бувби ще більше ушкоджений, як його нам минувшість передала.

При літописях, як при багато других творах нашого духового життя в княжих часах, стрічаємо ту саму недостачу: брак оригінальних рукописий. Найстарші відписи походять з XIV. віка і то переважно з чужих, не наших рук.

Значить ся не маємо ані одної літописі такою, як вона вийшла з під пера літописця, тільки так, як склала ся, перейшовши крізь кілька редакцій. Тим то і праця дослідників нашої істориографії була вельми утруднена, тимто мимо величезного вкладу знання і труду остаточних вислідів не маємо, навпаки до нинішнього дня остаєть ся в тій області багато непорішених питань.

Одно можна рішучо сказати, що се не літописі, а літописні збірники, архіви історичні, над якими працювали не одиниці, а десятки, а може й сотки людей, по більшій часті незвісних.

Хтож вони були, ті наші старі літописці? Чи були се фахові, так казатиб офіціяльні хроністи, яким міста або князі припоручували списувати замітні події на спомин грядучим поколінням? Чи може княжі дружинники переказували будучности подвиги, в яких самі участь брали? Чи пригідні письменники, переписувачі, або черці богугодники?

Могло всіляко бути.

З літописі знаємо, що й князі не цурали ся того діла. І так князь Мстислав, в році 1288 „вписав у літописець“ коромолу жителів Берестя, а одна з північних хронік го-

ворить, що *перші наші князі казали списувати всьо добре й недобре, так як воно було.*

Значить ся князі, або самі трудили ся на історичнім полі, або піклували ся тим ділом. Однак сумнівна річ, чи була літописна праця зорганізована, навпаки догадувати ся можна, що літописцем ставав принагідний письменник, який почував у собі до того діла охоту і хист. Значить ся — писали наші літописці не з обовязку, як офіцияльні історики, а з власної, доброї волі; не примір византийських хронік, а цікавість до рідньої давнини вклала їм пера в руки.

Сьвідомість народня та горячий патризизм могли бути також сильнійшою понукою, як приміром якісь мертвецьки сухі записки на таблицях пасхальних.

Отже забирав ся наш давний хроніст до своєї поважної праці як той Пушкінівський Пімон, а заохочувала його віра, що „слава не поляже, неполяже а розкаже, що діялось в сьвітї, чия правда, чия кривда і чий ми діти!“

Хто би там не був ті наші перші літописці, чи князі, чи княжі люди, чи навіть в ряди-годи звичайний якийсь переписувач, що не міг втерпіти, щоб не додати й свого слова до тих чужих, які переписував, а всеж таки мабуть найбільше потрудили ся і в тім

напрямі, так як в багатьох других, наші духовники, особливо черці.

До монастиря приходив князь сповістити свій намір якогось походу або політичного якогось кроку та просити в богоугодного отця благословення на те діло. Черців висилали князі послами для політичної пересправи, або для заключування та списання договору, а то тому, бо вони мали і образотворення, і вміли скласти по формі такий документ і остаточно тішилися загальною повагою. Вони були також і дорадниками князів, а часто-густо й їх канцлерами. Черці супроводжували також походи княжі — значить ся скорше як хто иньший мали спромогу говорити про справи, якими передівсім цікавилася наша літопись.

Найдавнійша наша літопись називається *Початковою, Начальною*, або найчастійше, **Несторовою**. Єсть се літописна компіляція, зроблена з початком XI. ст. в Києві. Осібно не переховала ся, лиш як складова, звичайно вступна частина *великих літописних збірників*. Маємо їх доволі багато, в північних та південних редакціях. Південний літописний збірник зладжено десь при кінці XIII. ст. але найстарша його рукопись походить що йно з початку XV. ст. Єсть се **Іпатський кодекс**, списаний коло року 1420, а перехований

в Іпатськiм монастирi, коло Костроми,— тому й Іпатський. Старша є рукопись пiвнiчної редакцiї, **кодекс Лаврентiєвський**, яку списав монах Лаврентий, правдоподiбно в Суздалi 1377 р. Крiм того маємо кодекси полудневої редакцiї з XVI. ст. Хлiбнiкiвський та Погодiнський i ще пiзнiйший Ермолаївський, а пiвнiчної Радивилiвський, Троїцький та багато других. В *Лаврентiєвськiм*, то є в найстаршiм кодекси, називаєть ся наша перша лiтопись : „*Се Повѣсти времяньныхъ лѣтъ, откуда есть пошла Руская земля, кто въ Кieveвъ нача первѣе княжити, и откуда Руская земля стала есть*“.

В кодексах пiвденної редакцiї додана ще : „*Повѣсть черноризца Феодосьева манастиря Печорського*“, або й „*Нестера черноризца*“.

Імя Нестора стояло в кiлькох кодексах, крiм того знаходимо його i в Патерику (XIII. ст.), тому i виробила ся традиция, що був вiн автором сеї першої хронiки. Першi наші дослiдники вважали се рiчею певною i що йно московські скептики (прим. М. Качановський) довели до докладної аналiзи текстiв та викликали працi Погодiна i Буткова. Проти авторства Нестора виступив в 1849 р. професор московської академiї Казанцевъ, виринули питання про складовi частини хронiки, про єї

жерела і редакцію, прийшла борба норманістів з антинорманістами, полеміка Гедеонова й Куніка, аналіза Срезневського в Чтеніях, а в 1868 появилася праця Бестужева-Рюміна, в котрій він назвав нашу першу літопись прямо історичним архівом, в котрім переходилися всілякі пам'ятки давнього письменства.

В новіших часах Шахматов довів, що в 1. Новгородській літописі маємо ще старшу версію *Повісти времінних літ* — ніж та, яка переходила в Лаврентієвській та Іпатській списку. З наших учених забрав важке слово в справі літописий проф. Костомарів, а в новіших часах проф. Грушевський.

Повість временних літ починається вичисленням земель, які дісталися синам Ноя після потопа. Говорить про вежу вавилонську та про розділ народів, зазначаючи, що руський „язык“ вийшов з племені Яфета. Дальше оповідає про поселення Славян над Дунаєм і про те, як кождий нарід став зватися від землі, яку замешкав. „Словены же сѣдоша около озера Ильмеря прозвашася своимъ именемъ, и сѣдѣлаша градъ, и нарекоша и Новгородъ. Тако разидеся словенскій языкъ“. Відтак іде оповідання про „путь Варягъ въ Греки“ через Чорне море, що називалося пізнійше руським морем, про проповідь Андрія на берегах того моря в Синопі

й Корсуні, про те, як він прийшов аж на київські гори, як заткнув на них хрест і сказав, що на них засияє „*благодать Божія, и градъ великъ и матъ быти*“ та як звідси хотів йти до Риму а зайшов у Новгород, де застав дивні звичаї. По тих переказах слідує характеристика деревлян, вятичів і кривичів, яких в порівнанню з високо культурними полями літописець вважає народом диким, живучим звівірським способом. З року 852 починається що йно властива літопись. Вона говорить про покликання Варягів з за моря і про їх володіння на Русі, про Рюрика, Олега, Ігоря, Ольгу і Сьвятослава.

Можливо, що смертю Сьвятослава і кінчила ся наша *Повість временних літ*.*)

Значить ся вона оповідає про те, на що вказує наголовок т. є. про початки Руської землі та про перших її князів (*кто в Києвъ нача первѣе княжити*). Володимир і дальша історія Руси до *Повісти временних літ* первісно не належали, бо про таку епохальну подію як заведення християнства бувби автор конечно вже в наголовку згадав. З того можна вносити, що дальша частина так званої *Несторової літописі* (т. є. від смерти

---

*) Такої гадки був Срезневський, а проф. Грушевський признає, що така гадка дуже приваблива й імовірна. (Історія т. I. ст. 443).

Сьвятослава) єсть продовженням *Повісти временних лїт*, котра стала ся таким чином угольним каменем нашої істориографії.

Повість временних лїт написана в половині XI. ст. у формі прагматичного оповідання. В другій половині XI. ст. її кількома наворотами перероблювано й редаговано. Підчас тих редакцій оповідання продовжувало, розширювало, або скорочувало. Роботу тую закінчено з початком XI. ст.

В північній редакції знаходимо таку приписку під роком 1110: „игумень Сильвестръ святого Михаила написахъ книги си лѣтописецъ . . . . въ 6624, индикта 9 лѣта“ — отже 1116 р. Південня редакция закінчена мабуть трохи пізнійше.

„Таким чином — каже проф. Грушевський — найдавнійша літопись була результатом досить інтензивної роботи протягом значного часу — яких 60-и лїт, переживши кілька редакцій. Скільки рук робило над нею? На се питання ми не можемо відповісти. Я думавби, що значну частину тієї редакційної роботи доконала та сама рука. . . . Але цілу редакційну роботу надати одному перу дуже тяжко, хочби з огляду на той значний простір часу“.*)

---

*) Істория том I. стор. 448.

Висше було згадано, що довгі часи удержував ся традиційний погляд, немовто автором не тільки „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, але й цілої літописі до року 1110 був чернець печерського монастиря, Нестор, той самий, що написав Життя Теодозія і „Чтеніє“ про Бориса і Гліба. Але учені виказали, що се неможливо, бо нераз ті самі події виходять в творах Нестора цілком інакше ніж в літописі; ту і там вони оперті на иньших жерелах. Прихильники погляду, що таки Нестор, а ніхто другий був батьком нашої літописі, старали ся боронити його авторства в такий спосіб, немовто він написав був печерську літопись, котра увійшла пізнійше як складова частина в найдавнійшу літопись. Але такому поглядові перечить те саме, що й перше, то є: суперечність між описом печерського життя в літописі, а в творах Нестора,

Проф. Грушевський каже: „Коли традиція (досить пізня — бо аж XIII. в.) про літописательство Нестора має що в собі, то його можна уважати або автором печерських записок з кінця XI. та початку XII. в. (се ще найскорше), або одним з останніх редакторів. З далеко більшою правдоподібністю, майже — з певністю, можна уважати одним з таких редакторів видубицького ігумена

Сильвестра; на простого копіста він був за визначним чоловіком, з другого боку брак відомостей про його Видубицький монастир не дозволяє уважати його таким автором, що трудився над літописею ще в другій половині XI. в. “*)

Автори й редактори хіснувалися жерелами писаними й устними, між устними були перекази з давнійших часів і сучасні вісти.

В *Повісті временних лѣт*, при оповіданню про київських братів, про Аскольда й Диру, про прихід Варяг, Ігоря в Києві, про похід Олега на Царгород і про його смерть — маємо мабуть виключно устні материяли; се прямо збірка переказів, доповнена висновками авторськими.

В дальших редакціях хісненося писаними жерелами, іменно: хронікою Георгія Гамартоля, Житієм Василя Нового, Іспові-

---

*) Історія. Том I. ст. 449.

Про справу Несторового авторства писали між иньшими:

Шахматовъ. Нѣсколько словъ о Несторовомъ Житіи Θεодосія (Изв. II. от. пет. акад. 1896).

Казанскій. Критическій разборъ свидѣтельствъ Патерика Печ. в лѣтописи Нестора. (Врем. VII.)

Щепкін — Zur Nestorfrage (Arch. für sl. Philologie т. XIX.)

Грушевський: Нестор і літописъ (ювілейний збірник дра Франка, 1898).

данням віри Михайла Сінкеля, Палесю, псевдо-Методиєм Патарським і т. д.

Осібнo увійшли туди договори Руси з Греками, три *in extenso* а одна в виїмках під роком 907. То чужі жерела, а зі своїх увійшли: Оповідання про Володимира, історія Бориса і Гліба (близька до сказанія „*страстотерпцю святую мученику Бориса и Гляба*“ так званого Якова), „*О казняхъ божіихъ*“, оповідання про волхвів під 1071 і історія волинської війни під 1097 р. Крім того хіснували ся мабуть редактори також пасхальними записками, але істновання їх що йно з XI. ст. є науково доказане. До народних переказів вставок треба зачислити борбу отрока з Печенїгом та засновання Переяслава, і про білгородський кисіль.

Подекуди виступають також сліди давних, забутих пісень.

З устних оповідань мусіло також увійти немало, але натяки на них стрічаємо дуже рідко. Під роком 1106 записує літопись смерть боярина Яна і каже: „у негоже азъ слышахъ многа словеса, яже вписахъ въ лѣтописецъ“, а під роком 1096 маємо оповідання Гюрати Роговича.

„Повість временнихъ лѣтъ“ і єї продовження, так звана *Несторова літопись* була написана у формі прагматичного оповідання

без дат, котрі додано що йно пізнійше, опираючись передовсім на даті першого походу Руси на Царгород та на році смерти Володимира (1015) звісним з писаних жерел.

Деякі літа добуто з византийських жерел, деякі можливо, що зі своїх хронольогічних табличок. Одну таку табличку маємо в Похвалі Якова: „по святемъ же крещеніи пожива бл. кн. Володимерьъ 28 лѣтъ; на другое лѣто по крещеніи къ порогомъ ходи, на третіе лѣто Корсунъ городъ взя, на 4-ое лѣто церковь камену св. Богородица заложи“.

Такі таблички подавали літа повні, без відчислення бракуючих місяців і можливо що через те потерпіла хронольогізация, на котру не все можна писати ся.

Так то цілими десятками літ і завдяки праці багато людей творила ся наша найдавнійша, начальна, або Несторова цїтопись. Переходила вона всілякі редакції, росла новими вставками (часом дещо й відпадало), розширювала ся всілякими переказами та оповіданнями, та богатїла ріжнородним матеріалом, аж дійшла до таких розмірів, як бачимо єї в південнім, Іпатським та північним, Лаврентієвським списку.

Мимо збірної праці на просторі кількадесяти літ єсть дещо, що надає їй деякого вигляду суцільности. Передівсім релігійна

точка погляду на світ та на людей. З тої точки літопись повчає нас, що Бог дає власть, кому хоче, що за гріхи на землю зсилає голод, війну та інші кари, а комети й затьми місяця, або сонця — се перестороги перед гнівом божим. Заохочує нас літопись до віри в Провидіння Боже, до поважання для старших, до словности, згоди, братолюбія та інших чеснот. Овіяна вона любовою рідної землі, тривогою о її добро, деколи навіть високим патріотизмом. Нераз відзивається поетичне чуття, а спосіб писання визначається епічним спокоєм, південним теплом та живими барвами, а деколи навіть героїчним розмахом в мальованню осіб та подій.

Так приміром князь Святослав перед битвою з численними грецькими військами каже до своєї перестрашеної дружини :

„уже намъ нѣкамо ся дѣти, волею и неволею стати противу : да не посра-
мимъ землѣ рускоѣ, но ляжемъ
костьми, мертвыи бо срама не имамъ,
ашели побѣгнемъ, срамъ имамъ, ни имѣмъ
убѣжати ; но станемъ крѣпцѣ, азъ же
предъ вами поиду, аще моя глава ляжеть,
то промислите собою“.

Та любов вітчизни не переходить в шовінізм, не засліплює наших літописців, вони і в чужих бачать добрі прикмети і у своїх добачають також дещо злого. Так приміром

не замовчує літопись анї жстокости Володимира, заки він став християнином, анї злобної хитрости Ольги, анї того, що *земля наша велиа і богата, тільки ладу у ній нема*, анї що „Руси есть веселье пити, не можемъ безъ того быти“.

Тому то оден з перших дослідників нашої літописі, Шлецер, не може налюбувати ся й нахвалити єї простоти та правдомовности, і вважає єї посеред середновічних байочних хронік прямо феноменальним явищем.

Писана вона мовою старословянською, крізь котру пробивають ся прикмети живого українського язика, як отсі: иде в Греки, — посла по Варягы, — аще ли ся вѣвадитъ волкъ вѣ овцѣ, та выноситъ все стадо — толи не будетъ межю нами мира, оли камень начнетъ плавати, а хмѣль начнетъ тонуту — бѣда аки вѣ Роднѣ — і т. д.*)

---

*) Видання: перше видання по Радивилівським кодексі вийшло 1767 (скорочене) з передмовою Шлецера.

В 1824 північні кодекси видав Тимковскій, але тільки до 1019 року.

В 1846 вийшло Полное собрание лѣтописей (збірник суздальській).

В 1871 літопись по Ипатскому списку.

В 1876 Сводная лѣтопись, составленная по всѣмъ изданнымъ спискамъ лѣтописи Л. Лейбовичем.

Передруки в Monumenta Poloniae hist. т. I.

Оба списки, Лаврентієвський (1377) та Іпатський (1425) зготовлені пізно і далеко від Києва; внесено в них багато прикмет новгородського і суздальського говору, так що вони цінні для історії нашої мови з погляду на слівництво та на фразеологію. На тій точці видержала наша мова напір біднішого російського языка.

Література:

Schlöger: Probe russischer Annalen 1767.

Строевъ: О византійскихъ источникахъ Нестора (Труды моск. іст. тов. 1828).

Иконниковъ: Скептическая школа въ русской исторіографіи. Київ. Унив. из. 1871.

Костомаровъ: Лекціи по русской исторіи I. (1861).

„ Преданія первоначальной русской лѣтописи (Вѣстникъ Европы 1873).

Крім того багато материялу у Соловіова, Сухомлинова, Иловайского, Голубинского, Маркевича та Грушевського.

Лаврентієвський список видала фото-літографічно петербурська Археографічна Комісія (1872).

Про його мову писав проф. Некрасовъ въ „Извѣстіяхъ отд. русск. яз. и слов. Акад. Н. т. I. і II. 1896—1897.

Фотолітографічне видання Іпатського списку видала та сама комісія 1871.

Аналізу языкову перевів А. Никольскій: „О языкѣ Ипатской лѣтописи“. (Русск. Филолог. Вѣст. 1899 книжка 4).

Продовженням т. з. Несторової літописі є **Літопись Київська**, доведена до року 1200.

Характер її зближений до тамтої, тільки автор, чи там автори, більше інтересують ся Києвом, як иньшими областями. Має вона, значить ся, не загальний, а льокальний характер.

Основою її послужили київські записки, котрі увійшли також з деякими змінами в склад суздальської літописі. Середину її виповнює простора повість про володіння Ізяслава Мстиславича, писана пером прихильним для того князя, але перебивають її звістки з иньшого, мабуть неприхильного жерела. Ту вставлено оповідання про вбийство Ігоря. З кінцем XII. століття видно нове перо, людини особливо прихильної Ростиславичам, духовника; але пізнійший редактор і туди вводить всїякі записки й повісти, українські та суздальські. Такими вставками можна вважати: під роком 1172 — набіг Половців на Десятинний город Богородиці, під 1182 — вибір ігумена Василя, під 1185 опис походу Ігоря на Половців. Так само пізнати суздальське та галицьке жерело. Звістки галицькі від 1173 взяті з якоїсь західно-української літописі, так само, як і легенда про третий хрестоносний похід.

Кінчить ся Київська літопись похвалою Рюрикови при нагоді збудовання стіни у Видубицькім монастирі 1199 р. Автор тої похвали був мабуть останнім редактором Київської літописі.*) „Оповідання визначаєть ся — як каже проф. Барвінський — багатством подробиць, живостию і поетичним зображенням, а навіть артизмом“.

Опис походу Ігоря на Половців є цінним жерелом для студий над „Словом о полку Ігоревім“, а само про себе представляє значну стійність, як докладний, правдивий, а живий малюнок з часів борби „Дажбогових внуків“ з „біговим накорінком“. І тутки попри характер релігійно-моралізующий рисуєть ся любов вітчизни та лицарської слави :

„Братія и дружино ! тайны божия никтоже не вѣсть, а знамению творецъ Богъ и всемоу миру своему ; а намъ что створить Богъ, или на добро, или наше зло, а тоже намъ видѣти. . . . Оже ны боудеть не бивши ся возворошити ся, то соромя ны боудеть поуще и смерти ; но како ны Богъ дастъ !“

На любов братню, на почуття єдності звертає літопись також пильну увагу.

„Свѣтаючи же соуботѣ, начаша выстоупати полци половецкии, акъ борове ; изоумѣша ся князи роускии, комоу ихъ

---

*) Проф. Грушевський. Історія III. ст. 488.

Галицька-Волинська літопись, доводить історію до року 1292.

Складається ся тільки з двох частин, має отже більше суцільний характер від київської.

Перша частина написана в Галичи, около року 1240, оповідає про „великий мятеж“ по смерті князя Романа. Автор є мабуть людиною близькою і прихильною до Данила. В оповідання про середину XIII. ст. внесено багаті відомости про події в. кн. Литовського та про борбу України з Литвою. (1250—1270). Проф. Грушевський догадується, що маємо ту останки якоїсь літописі з північного Волиня.

Друга половина Галицько-Волинської літописі виповнена материялом якогось волинського літописця, близького до двора Володимира Васильковича і його наслідника Мстислава. Його оповідання кінчить ся роком 1289, так що кінець списаний знова иньшим пером.

Література : Изслѣдованія Погодина т. IV.

Костомаровъ. Лекціи по русской исторіи.

Маркевичъ : О русскихъ лѣтописяхъ. 1885.

Крім того у Соловйова, Грушевського та иньших істориків в їх творах історичних.

Волинський літописець продовжав ма-
буть готову галицьку літопись і так, як там
не клав років. Хронольогію додано пізнійше,
по злученню Галицько-Волинської з київ-
ською та т. з. Несторовою і то довільно
й хибно.

Галицько-Волинська літопись визначаєть
ся більшим знанням авторів, як попередні. Нема
ту приміром так часто згадок про небесні зна-
ки, чуда і т. и., в які вірять давнійші літописці.
Видно за те сліди грецьких хронографів і Го-
мера, про якого ту згадуєть ся.

Єсть се оден з найціннійших творів на-
шої старої літератури, єї лебедина пісня, як
каже проф. Огоновський. Справді — поезії
і поетичного хисту дуже ту багато. Крім
всіляких переказів, витворів народньої уяви,
крім останків поетичніх творів, маємо при-
міром натяк на Перемиського півця Митусу,
який не хотів покорити ся Данилови та
прекрасну поетичну легенду про Евшан зілля,
що може стати хиба поруч „Слова о полку
Ігоревім“.

„Мономах знищив Половців, загнав
хана Отрока в край Обезів (Грузию), за
залізні ворота (кавказькі гори), а Сирчан
зістав ся на Дону, віджив рибою (був
у крайній біді). Тоді Володимир Мономах
пив Дін золотим шоломом ! забрав усю
землю їх, загнавши клятих Агарян.

По смерті Володимира послав Сирчин музику (гудця) Оря, що оден тільки й лишив ся у нього, в край Обезів і переказав через нього (Отрокови): „Володимир умер, верни ся, брате, в свою землю“. Він велів переказати Отрокови ті слова, засьпівати йому половецьких пісень, а як ще не схоче — дати йому понюхати зіля евшан.

Отрок не схотів вертати ся, анї послухати ся, але як дав Орь йому зіле, — понюхав і заплакав, кажучи: „ліпше в своїй землі кістьми лягти, ніж у чужій землі славному бути“. І він вернувсь у свою землю, а від нього родивсь Кончак (герой половецьких нападів 2-ої пол. XII. в.), що ходячи пішки й носячи казан на плечах, знищив Посуле“.*)

Галицько-волинська літопись не вдовольняєть ся сухим „літописанієм“, вона малює перед нами живих людей, та представляє плястично події. Ось примір одного такого історичнього портрета:

Сий же благовѣрный князь Володимерь (Василькович) возрастомъ бѣ высокъ,

---

*) Наведено з Історії Грушевського (том II. стр. 76). На основі того оповідання написали свої поеми Майков по російськи а Вороний по українськи. Brückner наводить сей уступ з Галицько-волинської літописі, як доказ її краси, а Франко (в рос. лексиконі) каже, що поруч похвали Романови творить він майже одинокий, цінний pendant до перехованого щасливо „Слова о полку Ігоревім“.

плечима великъ, лицемъ красенъ, волосы имѣя желты коудрявы, бороду стригый, роуки же имѣя красны и ноги; рѣчь же бяшетъ въ немъ тольста и оустна исподняя дебела; глаголаше ясно отъ книгъ, зане бысть фильософъ великъ, и ловецъ хытръ, хороборъ, кротокъ, смиренъ, незлобивъ, правдивъ, не мздоимецъ, не лживъ, тажбы ненавидяше, питья же не пи отъ возраста своего. Любовь же имѣяше ко всѣмъ, паче же и ко братьи своей, во хрестыномъ же цѣлованьи стояше со всею правдою, истинною, нелицемѣрною; страха же божия наполненъ, наче же милостыни прилежаше, манастирѣ набдя, черныцѣ оутѣшая и всѣ игоумены любовью принимая, и манастирѣ многы созда, на весь церковный чинъ и на церковьники отверзлъ емоу, бяшетъ Богъ сердце и очи; и же не помрачи своего оума пьянствомъ, кормитель бо бяшетъ чернцемъ и черницамъ и оубогимъ, и всякому чину яко возлюбленный отецъ бяшетъ, паче милостынею быше милостивъ.

Певно, що і ту є дещо такого, що нагадує нам давнійші шабльони, особливо в малюнку чеснот Володимира Васильковича, але всеж таки з поміж тих може трохи надмірних похвал можна виловити також цікаві та живі черти його зовнішньої і духової появи.

Се вже не тоті византийські сьвятощі, неподвижні, мертвецьки поважні, оден на одного схожі, яких бачили ми давнійше, от

хотьби Борис і Гліб, які прямо родять ся сьвятими, а люди справжні, як старі, реалістичні портрети.

Як примір опису наведемо отсей виїмок :

Въ лѣто 6748. Приде Батый Кыевоу въ силѣ тяжцѣ, многомъ ножьствомъ силы своеѣ, и окроужи градъ и остоупи сила татарская, и бысть градъ во обьдержаньи велицѣ. И бѣ Батый оу города и отроци его обьвѣдяху градъ, и не бѣ слышати отъ гласа скрипанія телѣгъ его, множества ревѣнія вельблоудъ его, и рѣзанія отъ гласа стадъ конь его ; и бѣ исполнена земля ролская ратныхъ. Яша же въ нихъ Татарина, именемъ Товроулъ, и тѣ исповѣда имъ всю силуу ихъ . . .

Постави же Батый пороки городоу, подлѣ вратъ лядьскихъ, тоу бо бѣахоу пришли дербѣ ; порокомъ же беспрестани быющимъ день и ношь, выбиша стѣны, и въдыдоша горожани на избитые стѣны, и тоу бѣаше видѣти ломъ копейный и щитъ скепаніе, и стрѣлы омрачиша свѣтъ побѣженнымъ, и Дмитрови раненоу бывшву, възыдоша Татаре на стѣны и сѣдоша тогодне и нощи. Граждане же созда та пакы другый градъ около святое Богородицѣ. Наоутрия же придоша на нѣ, и бысть брань межи ими велика ; людемъ же оузбѣгшимъ на церковь и на комары церковныя и съ товары своими, отъ тягости повалиша ся съ ними стѣны церковныя, и приять бысть градъ сиче

воими. Дмитрия же изводоша язвена и не оубиша его, моужьства рада его“.

Крім малюнків людей та подій стрічаємо в Галицько-волинській літописі чимало *дияльов*, так живих, що перед нами, немов на сцені, воскресаютъ минулі часи.

Візьмім першу-ліпшу сцену, прим. з війни Конрада краківського, якому помагав Данило, проти Володислава великопольського.

Даниль же приѣха ко Кондратови и рече ємоу: „Аще быхомъ исперва вѣдали мѣсто се, то градъ приять бы былъ“.

Кондратови же молящоу ся има, да наутрие паки пристоупиша ко граду; наутрия же Даниль и Василько посласта люди свои; онѣмъ же стоящимъ и тереблящимъ лѣсы около града, гражданомъ же ни саменя смѣющихъ врещи на нѣ, просяху ся, дабы къ нимъ прислалъ Кондратъ Пакослава и Мьстноюя. Пакославъ же рече Данилови: „Измѣнивъ ризы своѣ, поѣди съ нами!“ Данилова же не хотѣвшю, рече ємоу братъ: „иди, да слысти вѣче ихъ;“ не вѣрять бо Мьстиоуєви Кондратъ. Даниль же возма на ся шеломъ Пакославль и ста за нима. Стоящимъ же моужемъ на заборолѣхъ и рекоущимъ имъ: „такъ молѣвъша великому князю Конѣдратоу; сий градъ не твой ли єсть? мы же моужи, изнемогшеи во градъ семь, ци иного страници єсмы? но людѣ твои єсмы, а ваша братья єсмы. Чемоу о насъ не сожалитеси? аще

нась Роусь плѣнять, то ко славою Кондрать приметъ? аще роуская хороуговь станеть на заборонѣхъ, то комоу честь оучинити? не Романовичема ли? а свою честь оуниѣм жити; нынѣ братоу твоємоу слоужимъ, а заоутра твои боудемъ; не дай славы Роуса, ни погоуби града сего!“ и многа слова глаголахоу. Пакославою же рекшоу: „Кондрать бы радъ милость оучинилъ вамъ, Данилъ лютъ зѣло есть, насъ не хошетъ отойти прочь, не приємъ града“, розсмѣявъ ся рече: „а се стоитъ самъ, молъвьте съ чимъ!“ Князь же тѣче его оскѣпишемъ, и съня собѣ шеломя.

Они же кликнуша съ града: „Имѣй слоужбоу нашу, иосимъ ся, створи миръ!“ Опомоу же много смѣявъшоу ся и много вѣстовавшоу съ ними, и поя отъ нихъ два моужа и приѣха Кондратови. Иствори Кондрать съ ними миръ и поя оу нихталъ“.

Крім того лучають ся в нашіїх хроніці місця правдиво лицарської енергії, якогось дивного завзяття, зовсім не чернечої бадьорости, які надають старим пожовклим листкам вічно молодечого чару. От примір. Данило, воюючи в чеській землі говорить до перестрашених Поляків:

„По что оужасиваете ся? не вѣсте ли яко война безъ падшихъ мертвыхъ не баваеть? не вѣсте ли, яко на моужи на ратные нашили есте, а не на жены? аще моужь оубьенъ есть на рати, то кое,

чюдо єсть? инии же и дома оумирають
безъ славы, си же со славою оумроша;
оукрѣпите сердца ваша и подвигнѣте
оружье свое на ратныѣ;“

Літописець любить рідну землю і своїх
земляків, він дорожить славою вітчизни і бо-
лючо відчуває кожний удар, кожду невдачу,
а особливо кервавить ся його серце на спо-
мин якоїсь соромної події.

„О злѣе зла — кличе він описуючи Да-
нилу в орді татарській — честь татарская!
Данилови Романовичю князю бывшоу ве-
ликоу, обладавшоу роускою землею, Ки-
євомъ и Володимеромъ и Галичемъ, со
братомъ си инѣми странами; нинѣ сѣдить
на колѣноу и холопомъ называєть ся,
и дани хотять, живота не чаєть, и грозы
приходятъ. О злая честь татарская! Єго-
же отець бѣ царь въ роуской земли, иже
покори половецькоюу землю и воева на
иные страны всѣ, сынъ того не прия-
чести; но иный кто мѹжетъ прияти? Зло-
бѣ бо ихъ и лъсти нѣсть конце Ярослава,
великого князя Соуждальского, зелиємъ
оумориша; Михаила, князя Черниговско-
го, не поклонивша ся коустоу, со своимъ
бояриномъ Федоромъ ножемъ заклана
быста; инии мнозии князи избѣени быша
и бояре.

Галицько Волинська літопись не дійшла до нас в оригіналї, тільки в пізнійшій Іпатськїм списку, який не передає нам живої української мови XIII. ст. Особливо для вичучання фонетики є він жерелом маловажним, більш цїни має для слівництва і складнї. В складнї виказує Галицько-Вол. Літопись багато дїєприкметникових конструкцій та надмірно уживає *dati-vu absolut-y*. В загалї стиль більше штучний від иньших літописий, з численними прислів'ями, приказками та всілякими прикрасами.

Съразившимъ ся полкомъ на мѣсто, Данилъ же выѣха напередъ, и Семьюнъ Олюевичъ и Василько Гавриловичъ потыкоша въ полкъ татарскыя; Василькови же сбоденоу бывшую, самомоу Данилоу боденоу бывшую въ перси, младѣства ради и боуести не чюяше ранъ бывшихъ на тѣлеси его: бѣ бо возрастомъ осми на десяте лѣтъ, бѣ бо силенъ . . . . Татаромъ же бѣгающимъ, Данилови же избиваючи ихъ своимъ полкомъ, и Ольгови Коурскому, крѣпко бившимъ ся, инѣмъ полкомъ сразившимъ ся съ ними, грѣхъ ради нашихъ роускимъ полкомъ побѣженнымъ бывшимъ: Данилъ видѣвъ, яко крѣпчѣйши брань належить въ ратныхъ, стрѣльцемъ ихъ стрѣляющимъ крѣпцѣ, обрати конь свой на бѣгъ, оустремления ради противныхъ. Бѣжащю же ємоу, и вжада воды, пивъ почюти раноу на тѣ-

леси своємь, во брани не позна ся крѣ-
пости ради моужьства возраста своего :
бѣ бо дерзъ и храборъ, отъ главы и до
ногоу его не бѣ на немь порока.

З наведеного виїмка мож догадувати ся,
що Галицько-волинська літопись стояла під
впливом тодішньої літературної школи, яка
своїм вишуканим стилем, багатством цитатів,
пословиць та прикрас відбігала вже дещо
від простоти давнійших літописців. Своїм
способом писання підходить вона найближше
до „Слова о полку Ігоревім“.

Іпатська літопись, в якій зібрано так
звану Несторову, Київську та Галицько-во-
линську, творить архів найстаршої української
істориографії. Над кожною з тих частин пра-
цювало мабуть чимало рук, хроністів, редак-
торів та переписувачів. Останнім з них був
той волинський письменник, що з кінцем XIII.
століття до т. з. Несторової та Київської
прилучив Галицьку літопись з волинським
продовженням.

Завязком того цінного архіва, як було
уже сказане, лягла „Повість временних літ“
(XI. ст.) яку продовжувано, розширювано та
збогачувано такими особними вставками як
житиє Бориса і Гліба, повість про початки Пе-

*черського монастиря, про війну Олега Святи-
славича з Мстиславом, про Волинську війну і т. д.*

До Несторової літописі додано Київську, яка повстала теж з всіляких записок та осібних творів, як *повість про Ізяслава Мстиславича* та зі вставок, як оповідання *про вбийство Ігоря, набіг Половців, похід Ігоря, похвала Рюрику* і т. д.

До т. з. Несторової та Київської додано Галицько-волинську літопись, в якій також не трудно добачити аж кілька рук, кількох авторів, що з всіляких точок дивлять ся на події історичні та ріжнять ся симпатіями до поодиноких історичних діячів. Разом всі три літописі з усякими вставками і останками тих літописних збірників, які увійшовши до них загинули і особно не існують, творять Іпатський список, труд кількадесятьох людей на просторі двох соток літ. Розумієть ся, що такий збірник може мати суцільний вигляд тільки на перший погляд, при близших дослідях видно, якби ми нині сказали, „фастригу“, т. є. зарисовують ся поодинокі частини, з яких той величавий твір нашої бувальщини зложено.

Та мимо того, а може по части і для того, має він велике значіння і приносить нашому старому письменству не аби яку честь.

Передівсім нема ту ніякого зовнішнього покосту, як в малярстві кажуть — „сосу“. Бачимо погляди всіляких людей, сьвітських, духовних, лицарів і аскетів, поетів і моралістів, людей життя і затворників. Пишуть вони переважно щиро і оригінально не копіюючи византийських прагматичних історій, які складали ся з традиціями клясичної історіографії та в штучній вишуканій формі. Наші літописці могли наслідувати хиба таких хроністів як Гамартоль, Малала і т. д., але ті їм не пошкодили і не позбавили їх тої сьвіжости та оригінальности, якою наші літописці визначають ся.

Більше чим з чужими взірцями звязані вони з власною традицією, з власними переказами, поговірками та з тою нашою давною поезією, яка майже цілком загинула і тільки з поживлих запорошених рукописей XIV. століття дихає на нас пахощами давнини.

Про літописців, з малими виїмками, не можемо нічого сказати. Пишуть вони способом доволі зрозумілим, не залазять надто високо в хмари, є доволі релігійними, поважають владу та люблять вітчину. Тая релігійність і льюальність супроти своїх князів характеризує їх спосіб думання. Але релігійність не переходить у них в фанатизм, а льюальність в раболіпство. Навпаки вони уміють

іноді навіть критично дивити ся на діла князів та осуджують їх. Поезія і патріотизм додають їм особливої принади.

Тою живостою та поетичністю відрізняються наші літописи від близьких їм новгородських та від далеких суздальських. Новгородська літопись, суха, ляпідарна, не любить зайвих слів і скорше недоговорить чогось як переговорить; вона відповідає торговельному характерови північного Новгорода. В суздальській люди мовчки ходять, воюють, мирять ся, але анї вони самі не входять в мотиви своїх діл, анї літописець за них того не каже. Солов'єв каже: „в городі, на княжому дворі нічо не чуто — тихо; всі сидять затворивши ся і думають думу про себе; відчиняють ся двері, виходять люди на сцену і родлять що будь, але роблять мовчки. Виявляєть ся ту характер епохи, характер цілого народонаселення, котрого представниками є історичні діячі; літописець не міг видумувати річий, яких він не чув, але з другої сторони, годі не замітити, що сам він не розговірчивий“.

„Інакше — каже той сам учений — представляєть ся південня (українська) літопись, богата в подробиці, жива і живописна, можна сказати — артистичня; особливо Волинська літопись визначаєть ся поетичним скла-

дом : годї не замітити ту вплив південної природи, характеру південного народонаселення; можна сказати, що Новгородська літопись має ся до південної — як поучення Луки Жидяти до слів Кирила Турівського. А сухе оповідання суздальського літописця не має сили Новгородського, є говірливе, але без того артизму, який бачимо в південній; можна сказати, що південна літопись має ся до північної, як „Слово о полку Ігоревім“ до „Сказанія о Мамаєвомъ побоищї“.

Так говорить учений історик російського народу. Послухаймо, що каже иньший чужинець, звісний фільольог проф. Brückner, в своїй історії російської літератури :

„До дванайцятого віка належать найцікавіші памятники київської літератури, яким пізнійша московська нічо не може покласти під пару, хоть вона їх наслідує, або переймає. На початок того століття припадає остання редакция Київської літописі. Повстала вона в монастирі, розвинула ся в строго аскетичнім сьвітоглядї, люблюєть ся в широких релігійних поученнях, вплітає залюбки молитви і моралізуючі проповіді, але природне, сьвіже, плястичне оповідання, епічність епізодів, демократизм, подібний як в билинах, любов правди, богацтво і докладність переказів, заставляє кожний нарід завидувати

Руси єї хронік. Південні славяни не можуть виказати ся нічим подібним, а також і *літописі сусідних країв* остають далеко поза ними, мимо лучшої композиції, артистичного стилю і більшої учености авторів. . . .

Особливо визначаєть ся епічною повнотою і багатством звісток діло з XIII, століття, Західно-руська, Галицько-Волинська літопись“.

А проф. Грушевський каже: *своїй свободі від візантійського шаблону наша історіографія завдячувала ті добрі прикмети, які її взагалі відзначають — свою простоту, свіжість, силу, сей аромат життя, епохи, що віє від неї і робить її чи не найціннішою частиною нашого старого письменства.*)*

---

*) Галицько-волинська літопись видана петербурською комісією в II. т. „Полного собрания лѣтописей“ (1843 і 1871). Тексти в обох виданнях лихі. Поправки подав проф. Грушевський в VIII. т. Записок тов. ім. Шевченка.

Студіовано єї дуже мало, може тому, що се чисто українська літопись. Крім загальних поглядів на неї Погодіна, Соловйова, Костомарова та иньших істориків, писали окремо: Шапаневич: *Die Hypathios-Chronik als Quellen — Beitrag zur österr. Geschichte.* Ойрсовъ: *Содержаніе а характеристика Галицко-волинской лѣтописи,* Грушевський: *Хронологія подій Галицко-вол. літ.* Макарушка: *Складня причасників в Волинсько-галицкій літописи.*

Глава V.

Зла доля нашої давньої поезії. Сліди поезиї у всіляких творах, пр. в Паломнику. Поетичність хронік. Відгуки поезії в хроніках. Спомини про поетів. Боян, Митуса, Ходина. Народня поезия в княжій добі.

Найбільше потерпіла від часу та від судьби наша стара поезия.

Проти ньої, як часто проти поезії, ішло життя, йшли люди і події.

В попередніх розділах згадували ми про те, як духовники грецькі, воюючи з поганською вірою, поборювали та нівечили також давню нашу поезию з її Велесами, Дажбогами, та Хорсами, а запалившись великою

ревністю раді були покласти руки на струни народньої душі та приглушити кождий її звук, кождий гомін. Не тільки проти пісням поганським виступали вони, але проти грі, забавам і сходам, проти кожній прояві радості, проти поезії в життю.

Додаймо до того, що поезія в давнину була майже нерозлучна від струменту, що її більш говорено й сьпівано, чим відчитувано, що вона до „книжного почитання“, а мабуть і до конечного образования не належала, а зрозуміємо, чому так мало остало у нас поетичніх творів.

А всеж таки поезія жила. І прочитавши 2, 3 і 4 главу отсеї книжки, можемо повторити те, що було сказане в першій: у нас була вже в найдавнійших часах справді велика і гарна поезія. А хоть і час і люди нищили її нерозважно та невмолимо, то вона, як річ невміруща, перейшла таки до нас і деякими фрагментами, деякими відгуками та споминами сьвідчить про своє колишнє сьвітле існування.

Оглядаючи всілякі твори нашого письменства з дотатарської доби стрічали ся ми на кожному кроці з тими дорогоцінними останками нашої поезії, що переходили ся і в апокрифах і в Моленію Данила Заточника і в староруських повістях — всюди. Коли не поетичне оповідання, не легенда, то стрічала

ся там принайменше якась фраза, зворот, порівняння, яке ще й нині вражає нас своєю бистротою та красою, а яке живцем так і взято з нашого давного поетичного скарбу.

Коли не се — то віє на нас якийсь поетичний дух старини, поетичний погляд на світ.

Візьмім такий. Паломник. Здавалоб ся, опис подорожі до сьвятої землі, — тай годі. Та ще до того наївно-реалістичний опис.

А пригляньмо ся ближше. В тім „ігумені руської землі“ є також дещо з того, що зовемо поезиєю та поетичністю. Він залюбки ходить по берегам Йордану, залюбки порівнує його з рікою своїх рідних сторін, залюбки слухає всїляких фантастичних оповідань та переповідає їх з вірою дитини, що переповідає любу казку. А його пам'ять про рідну землю, молитва за її добру долю і той клик: *„Бог мені свідком, що я ніколи не забуду помянути землі руської, її князїв, з жінками й дітьми і всіх християн в землі руській!“* В тім усім єсть якийсь поетичний сентимент, якого не знайти в північній, російський літературі,

Ціла наша літопись, як се ми що йно виділи, також проникнута поетичнім духом та артистичніми змаганнями. Ми того може

як слід і не відчуваємо, але признають се чужинці. Проф. Brückner каже, що *при наших хроніках північні дуже марно виглядають, вони непоетичні, сухі і мають офіціяльну закраску, т. є. немилій правді обережно вступають ся з дороги.*

Так само, (як ми вже згадували висше) відзивав ся історик Соловйов, а проф. Пипін признає, що українські літописі мають прикмету, яка їх користо виріжнює не тільки з поміж сучасних, але й пізнійше чужих хронік, а се — живий, драматичний спосіб представлення, багатство побутових подробиць та *поетичня закраска*, якої трудно де инде знайти.

Шукаючи ближе останків нашої старої поезії в добі княжій мусілиб ми повторити те, що було сказано при добі передхристиянській, бо відносини з того боку не дуже то змінили ся. Нарід творить єще під вражінням старої віри, або стараєть ся погодити з собою два цілком відмінні сьвітогляди. Духовники в XII. і XIII. століттю так само бють на „бісовское пініє“, як в X. та XI. рукописий так само брак, як перше.

До сказаного докинемо тільки дещо.

Прочитаймо з Іпатського списка опис *війни Сьвятополка з Половцями*, на весну 1093 р.

Який він поетичний, особливо отсе місце, про похід руських полонеників крізь зруйновану рідну землю в кочовища ворожі.

„Змучені холодом, стомлені голодом і жаждою, схудлі з бідиналиці, почорнілі, йшли вони незнайомими краями, серед диких народів, голі й босі, з ногами поколеними на терні, і з слізми говорили між собою: „я з того міста“, „я з того села“, так розпитувались і з слізми оповідали про свою родину, підводячи очі до Всевишнього, що знає всі тайни“.*)

В тих словах щире спочуття літописця до недолі рідного люду мішається з нашою народньою поезією, з тими плачами бранок, що бігли попри возі на мотузї, калічили об камінь ноги, та сліди кровю обливали,

Або битва Мстислава з Ярославом під Листвином, (1024 р.) в котрій Мстислав пустив наперед Сіверян, а дружину лишив на рішачучу хвилю і завдяки тому побив Ярослава. Найбільше впало тоді Варягів, які під проводом Гакона помагали Ярославови, а Мстислав оглядаючи побоевище тішився дуже, що впали чужі, а не своя дружина. В таких зворотах як: *„И бысть съча силна; яко посвя-*

---

*) Перевід з історії проф. Грушевського т. II. стр. 62.

тяше мѣльнѣя, и блисташа ся оружѣя, а бѣ гроза велика, и стѣха силна и страшна“, або в такім описі, як „бѣ Акунѣ съ лѣпѣ и луда у него златомѣ истѣкана и Акунѣ ту отбѣже луды златое“ — ми можемо цілком певно добачати останки якоїсь пісні, зладженої на спомин тої „сильної січи“.

На такі дрібні куснички старих пісень в наших літописях вказує еще проф. Грушевський при згадці про *смерть Романа Свѣтославича*, (и суть кости єго и доселѣ тамо лежаче, сини Свѣтославля і внука Ярославлѣ), *при засланню полоцьких князів і при описі володіння галицького Романа*, який в поезії полишив численні, сильні сліди.

Та ми маємо не тільки останки давних поем, але також деякі натяки на їх авторів.

В Галицько-волинській літописі згадується про *перемиського співця Митусу*, який „за гордість“ не хотів був служити у Данила. А мав се бути півець словутний. Одні з учених*) вважають його звичайним церковним півцем, (по нинішньому ніби дяком катедральним), а другі**) гордим поетом. Нам скорше промовляє до серця та друга гадка, бо церковних співаків, управителів хорів, називали

---

*) Максимовичъ „Замѣтка о слов. пѣвцѣ Митусѣ“.

**) Костомарів та Іловайский.

„демесниками“ *) і вони належали до прикти церковньої, отже князям не було до них діла.

Далеко більше знаємо про *Бояна, Велесового внука*, якого слава розійшла ся широко по світі і який став синонімом старинної нашої поезії, а по часті навіть батьком славянської пісні.**)

Жив він з кінцем XI. ст. та осьпівував діла Ярослава, хороброго Мстислава, красною Романа і співав про княжі свари та незгоди. А був се мабуть великий співак, геній, коли такий поет, як автор „Слова о полку Ігоревім“ говорить про нього з поважанням та згадкою про нього починає свою прекрасну пісню. І нема нам ніякої потреби вважати його якоюсь особою мітичною, або якимось болгарським царевичем, як хотів В. Міллер, бож прецінь „Слово о полку“ представляє нам його як людину реальну і розказує не тільки, що він осьпівував, яких князів та які події, але навіть, як співав.

„Гей, Бояне, соловію
світлої доби старої!
Коб то ти ошебетав нам
нині Ігореві вої!

---

*) гречьке : domestikós.

**) Приміром у Залевського і в других поетів польських, які згадуючи Бояна, безперечно нашого співака, а не якогось там сербського, мають на думці.

Коб ти скочив соловієм
по дереву гадки — мисли,
або зняв ся орлом в гору
ген, де облаки нависли
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слідом Трояна
через доли на вершини!*)

Та не тільки сьпів, автор „Слова“ ха-
рактеризує нам навіть музичний супровід,
представляючи в чудовім образі, як Боян
пригравав собі до своїх пісень :

Боян майстер був до пісні . . . .
Він згадає давні годи,
свари давньої години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.
А що сокіл до лебеді, —
вже вона сьпівает славу
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу —
тому, що в очах Касогів
Заколов Редедю — хана.
Иньша лебідь засьпівает, —
славить Красного Романа.
Не соколів на лебеді
Боян, братя, слав з під неба :
віщі пальці клав на струни —
грайте струни, кому треба.**)

---

*) В. Щурат. Пісня про похід Ігоря Сьвятосла-
вича поема XII. в. Львів 1907.

**) Там само. сторона 6.

Стадо лебедів-струни, десять соколів-пальці; значить ся, мова про акомпанямент і то на інструменті многострунним, в роді гарфи, чи бандури.

Крім того по гадці Забеліна*) в „Слові о полку Ігоревім“ згадуєть ся еще другий чернигівський поет-дружинник, *Ходина*. Забелін читає кінцеву частину Слова так: „сказали Боян і *Ходина*, сьпівці старих часів Ярослав, поети Сьвятославові, любимці Олегові“.

Проф. Грушевський називає тую думку „дуже правдоподібною“,**) значить ся вважає *Бояна і Ходину* поетами чернигівських дружинних кругів.

Розумієть ся, що се булиб тільки припадкові згадки про найславніших сьпівців, иньші при анонімнім характері старого письменства та при погляді на поезию, як на пісню, яку сьпіваеть ся, не читаєть ся, пішли в забуття.

По польски те місце виходить :

Lecz bracia! Wieszczy Bojan, jak głosi sława,
Nie sokoły wypuszcza na łabędzi stada,
Lecz swoich dziesięć palców na struny pokłada.
A palce jego wieszczce, a struny żyjące —
Nic dziwnego, że grały takie pieśni grzmiące
Ku czci książąt.

(Слово о полку Ігора przelożył Bohdan Łepki. Kraków 1905)

*) Арх. Изв. 1894:

**) Історія, том II. ст. 247.

Але й тих натяків вистане, щоб відчутти високу міру тодішньої поезії. Автор Слова, в своїх згадках про Бояна дає таку знамениту літературно-артистичну характеристику та виявляє таке глибоке розуміння ціли та завдань правдивої поезії, що навіть нині, коли критика літературня піднялась до висот осібної науки, нічо красшого не можнаби додати. Видно, що в XII. століттю поезія наша дійшла до тої точки, коли поети не тільки творять, але й застановлюють ся, роздумують та аналізують поезію, єї жерела, мотиви, цілі, завдання і т. д. . . .

Се поезія дружиння. А народня?

Та остання мусіла бути також незвичайно багатою, живою і живучою, коли перетривала цілі довгі століття, переболіла чорні літа нападів монгольських і червоні воєн козацьких та на руїнах України цвите й досі як синя незабудька. . . .

Вже Куліш в Записках о Южній Русі*) висказав гадку, що *між щедрівками є такі, що їх зложено в честь подвигів княжих*. В 1870 видрукувано в „Вѣстнику Европы“ **) кілька колядок, які Костомарів признав останками героїчного епоса великокняжого.***)

*) I. стор. 196.

**) в статі п. н. „Малороссія въ ея словесности“.

***) Бесѣда 1872. „Объ историческомъ значеніи южнорусской народной поэзіи“.

Ще даліше пішли Антонович і Драгоманів. В знаменитім збірнику „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ зібрали вони ті колядки, щедрівки і т. д. в котрих мож видіти *сліди дружинно-княжої епохи* та пояснили їх порівнюючи з літописями та осматрюючи научним апаратом.

Тим доказали вони, що на Україні, там де зосереднювала ся історія наша до нападів Татар, остали ся *яркі сліди* тої *історії в народній пісні*, яка заразом є свідощтвом тодішньої високої поезії.

Наведемо дещо.

Славен, славен да пан Н. Н.

Щедрий вечір!

Ой чимже він славен? — Трома городами.

Щедрий вечір!

Трома городами, своїми синами.

Щедрий вечір!

В отсій щедрівці, якої початок записав Куліш в своїх Записках о Ю. Руси (І. ст. 196) *бачимо* осьпіваного *князя і його синів на уділах княжих*, як воно й водило ся у нас, від Володимира Великого починаючи.

Доволі численні колядки осьпівують *поєдинок з турським царем*. Ось одна з них, зі збірника Антоновича й Драгоманова.

Ой на толоці, та на муравці,

Ой раненько!

Там король Руський коником грає,

Коником грає, військо збирає,
Турського царя все визирає :
„Ой виїдь, виїдь ти, Турський царю !
На ту толоку, та на мураву,
Покажи славу ти, Турський царю“ ! —
„Як би я не знав, війська не збирав“ —
Ой все наш панок коником грає,
Та як го узрів, тай мечем ізвів :
Як панок наш тям, то Тур-царя стяв ;
Ой взяв же його по подлі коня,
А повіз його а в Чеську землю,
А в Чеській землі короля нема ;
„Ой ти паночку, господарочку,
А в Чеській землі королем будеш“ —
А взяв же його по пужареві :
Чорний пужарець ніженьки коле,
Ніжечки коле, все підбуждає,
Що сліди кровця все заливає,
А чорний ворон все залітає,
А з слідів кровцю все випиває.
Ой наш паничку, господаречку.

Коли відкинемо таку пізнійшу вставку, як останок якоїсь пісні про участь наших князів в гуситських війнах та ще пізнійше, бо з XVII. ст. слово „Турський (турецький) цар“, то останеть ся нам поетичний відгук борби наших з Половцями, коли то наші князі брали в полон половецьких ханів та вели їх в триумфі, вертаючи з походу домів. Сам Мономах полонив їх був більше сотні.*)

---

*) В Поученію Мономаха читаємо: и мировъ есмъ створилъ съ половецьскими князи безъ одного

Так само мабуть до борби зі степовиками
відносить ся отся колядка :

Да пане Іване обмурував двір !
Сьвятий вечір !
Обмурував двір білим каменем,
А ворітечка з жовтої медї.
А на тій медї стоять намети,
Стоять намети, як біль біленькі,
А в тих наметах сидить пан Іван,
Стрілочки струже да в лучок кладе.
А з лучка бере, да й заправляє.
Ой стучить — гремить з поля сторожа,
Да вдарить ся в жовті ворота.
„Пане Іване, чи спиш, чи не спиш ?
Ой коли спиш, Господь з тобою,
А коли не спиш, промов зо мною,
Що в наші города турки вступили,
Турки вступили пополам з татарми,
Пополам з татарми, з кіньми з сто парми“.
„А яж тих турків да й не бою ся :
Ой я із ними в пил перебую ся !
Ой дайте менї коня воронця,
Коня воронця й гострого меча !“ і т. д.
(Антонович й Драгоманів).

---

20 . . . а дая скота много и многъ порты своѣ ;
и пустилъ есмъ Половечскихъ князь лѣпшихъ изъ
оковъ толико : Таруканя 2 брати, Багубаровы 3, Овчи-
ны братьѣ 4, а всѣхъ лѣпшихъ князій имѣхъ — 100 ;
а сами князи Богъ живы въ руцѣ дава : Коксусъ съ
сыномъ, Авланъ, Бурчевичъ, Таревський князь Азулуй
и инѣхъ кметий молодыхъ 15, то тѣхъ живы ведъ,
исѣкъ, вметахъ въ ту рѣчку, въ Славльи.

Вариянт тої самої колядки малює заходи князя над відбудованням своєї країни після набігу ворожою. Він сідає на коня й каже :

„Конику сивий, будь ми щасливий!
Де орду вгоню, там єї вроню,
Своє подвіре назад заверну.
Побудуюж го краще, як було,
А в три сторони та в три переї,
А в четвертій я церков збудую,
Церков збудую з трома верхами,
З трома верхами, з двома оконці,
Єдним оконцем сонечко сходить,
Другим оконцем місяць заходить,
Райськими дверці господар ходить,
На нем кошулька як лист тоненька,
Як лист тоненька, як сніг біленька,
Господар ходить, ангела носить,
Ангела носить, все Бога просить.

Иньша колядка малює нам княжого тивуна, мабуть наємного дружинника, якого князь посилає суди судити і за те дає йому городи.

Ой нема дома господаренька
Ой лелія!
Господаренька, на імя Василя,
Поїхав же він до Судомира.
Щож там поїхав? Суди судити.
Щож йому дано за тоті суди?
Ой данож йому та три селечка :
А в однім селі — старії люди,
А в другім селі все парубочки
А в третім селі — все дівочки.
Старими людьми село порадне,

Парубочками село горіжне,
А дівочками село веселе

Ще иньша описує *боярські свати* (а може тільки забаву?) Ось вона :

Ой рано, рано кури запіли

Святий вечор !

А ще раніше пан Н . . . ко встав,

Лучком забрящав,

Братів побужав :

„Да вставайте, браття, коні сідлайте,

Коні сідлайте, хорти скликайте :

Да поїдем в чистеє поле на прогуляння

На розглядання.

Да найдемо, браття, куну в дереві,

Дівку в теремі . . .

От се вам браття, — куна в дереві

А мині, браття, дівка в теремі.*)

Одна з пізнійших колядок описує *господарство боярське*, з того часу, коли бояри звертали більшу увагу на управу рілі. Вона вичислює воли, коні, плуг і його части, навіть части упряжи, розумієть ся усьо з золота, срібла та шовку, і кінчить ся зазивом, щоб „славний пан“ вийшов з жінкою і дітьми та радував ся достатком.

Не забувають також наші пісні *про тих бояр, що перейшли в розбійників*.

Одна з них передає жалі боярині, котра не годна жити з „княжим боярином“, бо він

---

*) Наводжу з Антоновича й Драгоманова зміняючи правопис.

що вечера коника сїдлає і що ночі, опівночи на розбої поїзджає.

Ось раз на досвітках вертає боярин з розбою і гукає на жінку, щоб вийшла за ворота, бо він веде девять коний, а на десятім їде молодий розбійник,*) з тонкою сорочкою, всенькою у крові. „Піди мила на річечку та сполочи сорічечку“, — тільки не приглядай ся, бо перестрашиш ся. Жінка бере сорочку та пізнає свого брата. „Ой миленький ти мій — кличе нещаслива — ти розбійничку мій! Забив, забив брата мого, і кошуля його“. А на се відповідає розбійник:

„Ой я їхав і гукав
Він з дороги не ступав,
А я йому вражому сину,
З пліч головку ізняв“.

Та не тільки переховали ся в наших народних піснях загальні черти побуту княжого боярського, деякі, хоть не численні

---

*) Цікавий варіант записав я був в Циганах, коло Скали в домі покійного О. Глібовицького перед 15 літами. Він починаєть ся:

Шура-бура гуде
Там розбойник іде,
Там розбойник іде
Девять коний веде
Девять коний веде
На десятім сам сидить і т. д.

зберегли до нині імена поодиноких історичних осіб та затямили давно минулі події.

Так приміром відома в Галичині колядка *про Іванка, княжого синка*, переповідає нам історію Івана Ростиславича Берладника, котрий в 1144 прибував занятися Галицький пристіл, а котрого прогнав Володимирко. Він утік в Суздаль і там, на домагання Ярослава Галицького, замкнув його Юрій Довгорукий в темницю. Його сина Ярослава Берладничича галицькі бояри невдоволені Андрієм, королевичем угорським призвали до Галича. Він послухав, прийшов, заняв кілька городів, але віроломні бояри зрадили його і видали Уграм, які раненому князеві приложили трутину до рани.

От ся нещаслива історія князя ізгоя і його сина знайшла свій трівкий відгук в пісні, тільки, що пісня-колядка з батька і сина зробила одного героя :

А там на лугах ; на барз широких,
Там же ми горит терновий огник,
Сам молод, ей сам молод !
Сам молодецький, на коничейку,
Сам молод !

Коло огня ходит широкий танец,
А в танци ходит княгня Іванко,
На головоїці сокола носить,
В правій ручейці коничка водит,
В лівій ручейці гусевки носить,

Ніхто не видів, лем панські слуги;
Скоро ввиділи, пану доповіли:
„Ой їдьте, їдьте, Іванка звяжіте,
Іванка звяжіте, ту го приведіте,
Соколойка пустіте до соківниці,
Гусовки шмарте до гусевниці,
Коничка вставте до кінничейки,
Іванка всадьте до темничейки, і т. д.

І довголітня борба з Уграми о галицький пристіл не остала ся без поетичного відгону.

Колядка „*Пан Перемисльний*“ звісна в Галичині в доволі численних вариянтах згадує Володислава, котрий з Угор привів десятилітнього хлопчика Данила і при помо-чи угорського війська зневолив перемиських бояр, щоб Данилови віддали його батьківщину, заняту Ігоревичами. Ось вона :

Ей в полі, в полі, в чистейкім полі,
Гей воли, гей сивейкії, гей воли !
Там же ми стоїт загородойка,
В тій загородойці нова сьвітлойка,
А в тій сьвітлойці округлий столик,
При нім ми сидит пан Перимисльний,*)
Перед ним пляше молоде паня ;**)
На тім панятї руд а я***) сукня,
На ножейках мат шнуровані біт ки,
На бочейках мат кований пояс,
На тім поясі жовті ретязьки,

---

*) Володислав, син княжого годованця.

**) Десятилітний Данило.

***) Знак власти над містом.

На тих ретязьках золоті ключі,*)
На голові мат павяний вінок,
На ручейці мат золотий перстїнок.
Рудая сукня ізбу замітат,
Шнуровані бітки землицю точат,
Кований пояс бочки підпират,
Павяний вінок без вітру шумит,
Золотий перстїнок без огню горит,
А наш напойко з війни приїхав,
З війни, з війноики з Венгерской стороноики
і т. д.

Останком лицарської пісні про якогось славного оборонця Києва, є *лєґенда о золотих воротах*. Вона показує нам *заразом*, як *пісня ритмічна переходить в прозове оповідання* і як разом з тим затирають ся численні історичні подробиці, які в колядках та щедрівках держать ся певнійше і сильнійше завдяки ритмічній формі.

В часах лихоліття був у Києві лицар Михайлик. Боронячи рідного міста перед Татарами вів стрілив до ханського намету. По влучній стрілі Татарин пізнав славного лицаря і зажадав від Киян, щоб його видали, а тоді він з цілою татарською потугою відступить від города. Кияни порішили видати.

Як довідав ся об тім Михайлик, „да взяв на ратище ворота, так як от сніп сьвятого жита візьмеш, дай поїхав у Царіград

---

*) пурпура.

через татарське військо. А Татари його і не бачать. От як одкрив ворота, а чужоземці ввалились у Київ, дай пійшли потоптом. А лицар Михайлик і досі живе в Цареграді і досі стоять там Золоті Ворота. І буде, кажуть, колись таке время, що Михайлик вернеться в Київ і поставить ворота на своє місце“. Тою вірою в поворот прежньої слави, сили та безпеки Києва, як столиці рідної землі, (чого символом Золоті Ворота), кінчить ся нинішня легенда.

Чотировіршова строфа :

Ой кияне, кияне, панове громада !

Погана ваша рада :

Як би ви Михайлика не отдавали,

Поки сьвіт-сонця ворогиб Києва не достали,

є немов спомином колишньої віршованої форми.

У всіх тих піснях час зробив своє. Він попритемнював сьвідомість осіб та подій, позагладжував не тільки багато імен, але й характеристичних прикмет, повязав кілька мотивів в одно, поскорочував вірші та попри-мінював до сьвят і до обрядів, але всеж такн непереможнього чару поезії вбити не міг.

З тих пісень до нині віє на нас чудовим подихом давних часів, їх почуттям слави, сили, багатства, сяєвом їх оружя, блеском дорогих уборів, завзяттям лицарського духа.

До нині багато в них цікавих архаїзмів, а подекуди, особливо в підгірських колядках, незвичайна вірність в подробицях. Приміром одяг Данила, в колядці про Перемиського пана дуже схожий з убором того князя по літописному переданню. Хто хоче пізнати нашу княжу минувшину, той мусить, попри кроніки та студії, вчитати ся та вчути в отсі чудові останки, в ті зачаровані відгомони давньої нашої поезії, перед котрими поклонити ся треба, така в них живість, так чудово вяжеть ся епічний елемент зі смутком споминів, така плястика, сила слова, експресия. Не багато мож знайти творів в сьвітовій народній поезії, що моглиб іти навзаводи з нашими.

На закінчення наведемо з Дністрової Русалки отсю сьпіванку.

Воротаре, воротаре! вітвори воротонька!

А хто воріт кличе?

Князеві служеньки.

А що за дар везуть?

Ярії пчілоньки.

Ой щеж бо нам мало!

А ми вам додамо.

А щож нам додасте?

Молоду дівоньку

В рутянім віоньку.

Сьпівують єї у нас дівчата підчас гагілок, на Великодні сьвята двома хорами, як

якийсь гуртовий дияльог. Оден хор, ніби мешканці города за воротами зачиненями, а другий, ніби ті, що прийшли з дарами і просять воротаря (Воротарем зветь ціла ігра), щоб відчинив, та впустив їх до князя. В деяких вариянтах згадуєть ся виразно „князь Роман, наш пан, котрого нема дома, бо поїхав до Львова“. Між дарами вичисляють ся продукта господарські, або дитина „мізинна в сріблї і злотї в ткацькій роботї“, або молода дівонька в рутянім віноньку.

Весела сьпіванка та жвава ігра дівоча, причіплена силою свого хороводного характеру до гагілок, зберігає нам память про збирання та припинання дани нашими князями від підбитих земель та народів. Між князями особливо вбив ся в народню тямку хоробрий, але суворий князь Роман, про якого і сьпівають в деяких вариянтах. Можливо, що і наймолодша дитина „в сріблї і злотї, в ткацькій роботї“ натякає на якусь історичну подію, якої не зберігли наші літописи. Так само загадочний є дарунок „молодої дівоньки в рутянім віноньку“; (малижби князі і такого податку вимагати?) На всякий спосіб наші дівчата, виводячи веселого „Воротаря“ при гомонї великодних дзвонів, по молодій шовковій травиці, під наметом першого листя старезних лип, що стоять довкола

сільської деревляної церкви, немов також якийсь давний, містичний хорівід, не думають навіть, як давні слова повторюють, як забуті гомони будять, яку цінну, тонесеньку нитку з веретена нашої народньої поезії висновують.

Не додумують ся. А ти, стоячи з боку та приглядаючи ся їм, линеш в далекі літа, чуєш нерозривну злуку теперішности з минувшиною, відчуваєш вічність того, що красне і може неодну, неодну добру гадку, не оден гарний порив завдячуватимеш тій щасливій хвилині. І мимохіть приходять тобі на гадку безсмертні слова польського поета, (хто зна, чи також не викликані дитячими вражіннями білоруської, народньої пісні :)

O wieści gminna, ty arko przymierza
Między dawnemi, i młodszei laty :
W tobie lud składa broń swego rycerza,
Swych myśli przędzę i swych uczuć kwiaty“.

Глава VI.

Слово о полку Ігоревім.

Історична основа. Зміст. Літературні елементи. Провідна ідея. Мітольогія. Спово о полку а Думи. Автор. Історія пам'ятника. Його стійність і значіння. Бібліографія.

Пам'яті автора „Слова о полку Ігоревѣ“ присвячує Омелянъ Огоновскій.

Такі слова стрічаємо на початку першого тому історії руської літератури покійного проф. Огоновського. Вказують вони на велике значіння, яке автвр прикладав до того твору і на пошану, з якою до нього відносив ся.

І справді є „Слово о полку Ігоревім“ не тільки найкрасшою нашою поемою з дотарської доби, але взагалі найсильнішим і наймогутнішим висказом думки і чуття, який нам з нашої давнини переховав ся. Як сама надпись каже, описує „С л о в о“ похід Ігоря на Половців, весною 1185 р.

Половці, або Кумани, се кипчацька орда, яка прийшла на чорноморські степи по винищенню Хозар та по прогнанню Узів (1060—1064), які ту через короткий час сиділи.

Войовнича і дика орда Половців, заподіяла нам багато лиха. Вона скоро розсілася на широких просторах від Уралю до Дунаю і господарювала ту своїм диким способом майже цілих двіста літ, нівечучи наш розвиток культуральний, руйнуючи матеріальний добробут та відпираючи українську кольонізацію з полудня, від Чорного Моря.

Розживши ся в степах, починають Половці щораз частійше нападати на середнє Подніпров'я. Особливо Київщина та Переяславщина терпіли від тих нападів.

Половців приборкав Володимир Мономах, який побивав їх нераз, забирав багато ханів половецьких у неволю та взагалі підірвав сили тої орди і спинив на якийсь час її агресивність. Але щож! Самі руські князі гострили меч на себе. Вони приборканих Половців починають закликати на поміч в своїх домашніх війнах і таким чином замість знищити їх до решти, небачно скріплюють. І отсе в другій половині XII. століття Половці стають знова грізними ворогами Руси. Борба починаєть ся наново.

І так, як давнійше Мономах, так тепер вславив ся у війнах з Половцями Сьвятослав Всеволодович, з роду Ольговичів.

Він забрав ся до справи гідно, зібрав значне військо, а на поміч прийшли йому відділи Ярослава Осьмомисла гень, аж з далекого Галича. Літом 1184 і весною 1185 побідив Сьвятослав Половців, забираючи самого хана з синами та багатьома князями у неволю.

В тії походи закликав також Сьвятослав Ігоря Новгородського, та иньших князів сїверських, але вони відмовили ся, кажучи що за далека дорога і що землі своїї не можуть так лишити. А опісля, коли Сьвятослав та молодий князь-герой Володимир Глібович, гславили ся в борбі з Половцями, сїверським Ольговичам стало завидно і вони задумали на свою руку поспробувати щастя. „Хибаж ми не князі? — казали — добудемо і собі слави та затьмимо походи Сьвятослава“.

Відтак, не кажучи нічого Сьвятославови, вибрав ся Ігор в похід і з своїм сином Володимиром, з братаничем Сьвятославом Ольговичем Рильським, зі чернигівським боярином Ольстином Олексичем і з Ковуями.

Був початок мая. Сонце зачало добре припікати. У князів були пасені коні і вони звільна тільки могли посувати ся степами. Їхали

тихо. Коли наближали ся до Донця, побачили сонїшню затьму і затрївожили ся, а деякі хотїли вертати ся домів. Але Ігор додав їм відваги і вони йшли дальше. По дорозї стрїнули ся з Всеволодом, князем трубчевським і курським, який ішов иньшими шляхами. Получивши ся, йшли цілу ніч половецьким степом, а на другий день рано, в п'ятницю, виїхали їм на стрічу стрільці половецькі, що розложили ся були над рікою Суюрлеєм. Прийшло до битви, з якої Ігор вийшов побідником. Русичі заняли половецький табор, набрали невільників і всякого добра та перехвалювали ся, що загнали ся так далеко, як ніхто перед тим.

Але на другий день, в суботу, стали з усіх сторін висувати ся полчища половецькі, як чорні хмари, та обступати хоробру Ігорову дружину.

Половцям помагав вітер і спека. Русини, не звичні, анї до степової жарі, анї до вітру, що віяв просто в очи, стали знемогати.

Особливо спрага дуже їм докучала. Щоб дібрати ся до води, позлізали з коний і бороли ся пішки. Ігора ранено в ліву руку. Так минула субота. В неділю рано почав ся бій наново. Але чернігівські Ковуї не вдержали і пустили ся навітїкача. Ігор зняв шолом, щоб було його пізнати і хотїв навернути

втікачів. Але дарма. Тимчасом Половці від-
тяли його від війська і се рішило бій. Поло-
нено Ігоря, Всеволода, і багато з дружини,
а ще більше полягло в тій страшенно завзя-
тій борбі. Заледви 15 Русинів спасло ся, щоб
подати звістку про погром.

Саме тоді Сьвятослав збирав нові во-
єнні сили, щоб в третє вибрати ся на По-
ловців. В Чернигові довідав ся про сумну
долю Ігоревого походу і заплакав, видячи
до чого веде незгода князїв. Не теряючи
завзяття хотїв йти спасати Ігоря, але не міг
зібрати потрібної помочи. Тимчасом Поло-
вцькі хани, напали на Русь, грабували єї та
вибирали данину. Мало хто ставив їм гідний
опір. Хіба молодий Володимир Глібович,
якого при обороні Переяслава ранено трьома
копіями.

Ігор перебував у неволі до весни сліду-
ючого року. Поводили ся з ним Половці до-
волі оглядно, як з людиною висшої культу-
ри. Позволили навіть держати свого сьвя-
щенника і їздити з соколами на лови. Тільки
придали йому сторожу, щоб не утік. Дехто
з ближших намавляв справді Ігоря до утечі,
але Ігор не хотїв. Аж коли доповіли йому,
що Половці, як вернуть з під Переяслава,
то вбють його — зважив ся спрібувати щастя.
І повелось. При помочи вихрещеного Половча-

нина Лавура, (чи Овлура), вихопив ся з шатра, переїхав на другий беріг ріки і пігнав степами. По 11 днях дібрав ся до города Донця, а звідси до свого Новгорода. Опісля поїхав до брата Ярослава в Чернигові та до Сьвятослава в Києві. І князі і нарід тішили ся Ігорем та готовились до відплати. А Володимир Ігоревич оженив ся з дочкою половецького хана Кончака.

На такій історичній основі, переказаній хронікою Іпатською під роком 1185, змалював автор чудовий образ борби одного з наших князів з азійською навалою. Він держить ся доволі строго історичної правди і впроваджує тільки жіночі постати, другу Ігорову жінку, Ярославну*) і Всеволодову подругу, Ольгу Глібівну, для котрих літописне оповідання не знайшло місця, а без котрих поема не булаб такою повною, як є. Крім того впровадив автор багатий сьвіт мітичний та оживив свій твір чудовим спочуттям з природою.

Починаєть ся пісня про Ігоря ось таким засьпівом.

А якби нам по старому
Засьпівати пісню, братя,
Про Ігоря, його війська,
Про воєнне їх завзяття!

---

*) Евфрозинію, доньку Ярослава Осьмомисла Галицького.

Засьпіваймож, як бувало,
Як чували і як знаєм,
Бо сьпівати по боянськи
Вже хиба не є звичаєм.*)

В тих словах зазначає автор історичний, а не фантастичний напрямок пісні (подібно, як се стрічаємо у старофранцузьких поетів).

Мимо того остає під впливом Бояна, до якого звертаєть ся з поклоном і якого сьпів та супровід музичний характеризує нам чудовими, справді неоціненими словами. Спомин про Бояна заступає ту, значить ся, апострофу до якоїсь висшої сили, до богині у Гомера, до безсмертньої душі у Кльоштока, або до вітччини та єї опікунки, Матери Божої, у Міцкевича. І хоть у вступі заповів автор, що сьпіватиме інакше як сьпівав Боян, то всеж таки при згадці про давні часи і давних князів згадає також те, що про них говорив колись сей великий сьпівець. Такий непереможний вплив мала мабуть тоді Боянова пісня.

Ігор являєть ся перед нами в хвилі, як стає на чолі війська і не зважаючи на соїшню затьму говорить :

„Або нині
Йти на Дон, або ніколи !
Хочу копе приломити
В крайнім половецькім поли ;

---

*) Перевід Щурата (з деякими змінами правописними.)

Хочу голову зложити,
З вами, Русичі, умерти,
Або з Дону вже шоломом
Ясної води зачерти!“ *)

В Путивлі здержує Ігор похід і дожидає
свого брата Всеволода. При стрічі каже до
Ігоря хоробрий Буй Тур Всеволод :

„Ігорю, єдиний брате,
Сьвіте, сьвітлий мій, — ми оба
Сьвятославові синове!
Сїдлай, брате, свої конї,
Бо у мене все готове.
Конї сїдлані ще в Курську.
А куряне славні в мене :
Все під трубами сповите,
Під шеломами пещене
Й годоване конець копя.
Всї дороги перебули :
Напружені у них луки,
Отворені у них тули.
Скачуть сїрими вовками
В чистім поли без обави,
Щоб собі добути чести,
А князеви свому слави“.

Відтак сполучені війська виступають
в дальший похід. Та недобрі явища природи
являють ся їм в дорозі, немов на остопогу,
щоби вертали домів. Тьма покриває сьвіт,
ніч стогне грізно, будять ся птиці, зривають

---

*) Наводжу ту і дальше знаменитий перевід
Дра Щурата.

ся зьвірі, а верху дерева кричить зловіщий
Див . . . Буде бій, крівавий пир, нумо на
жир, нумо на жир! . . .

В п'ятницю рано збула ся перша битва
наших з Половцями. І —

Потоптали всіх поганців,
Стрілами пійшли по полю,
Красних бранок Половчанок
Занимаючи в неволю.
Брали злото, паволоки,
Дорогії оксаміти.
Опанчами, кожухами
Почали мости мостити, —
По болоті опанчами,
По грязюці кожухами,
Всяким крамом половецьким,
Половецькими міхами.
А червоний стяг і чілку,
Срібний спис і білу фану
Хороброму Ігореві
Сьвятославичеві дано“.

Та не довго тішили ся хоробрі Сьвято-
славичі своєю побідою.

Бо на другий день рано
„Чорні тучі йдуть від моря.
Йдуть і вють ся під блакитом.
Напосіли ся прикрити
Разом ясних сонць чотири.
Грають сині блискавиці.
Бути громови без міри!
Йти великому дощеві,
З Дону стрілами политись!

Тутто копям приломитись,
Тут шаблюкам пощербитись
О шеломи половецькі
Над Каялою рікою!
Прощавай же, руська земле!
Ти і так вже за горою“.

Прочуваючи грізну січу і погибель Ігоревого війська сьпівак переносить ся гадками в давні часи, згадує незгоди і коромоли княжі, тую причину нинішнього лиха. Особливо дорікає він Олегови Святославичови, який „сїяв свари, нїби стріли з лука“.

„Погибала в княжих сварах
Жизнь Дажбогового внука.
Вік вкорочував ся людям
В княжій буйности — сваволи.
Мало-де погейкували
Ратаї тоді у поли.
За те часто грали круки,
Трупом ділячи ся живо,
А галки свій говір знали
В перелеті на поживу,
То було в ті давні січі,
В ті походи, що минули,
А такої січі певно
Ще не бачили й не чули!

Приготовивши нас таким способом до сумного опису починає автор малювати бій короткими, різкими, незвичайно плястичними словами. Не наводить подробиць, тільки передає загальні вражіння, якби справді долі-

тав до нашого уха гомін далекого бою
і якби ми крізь тумани і копоти, крізь пару
поту і сопух крови бачили, як бореться
Азия з Європою . . . На поміч кличе поет
народню пісню :

З перед сьвіта до вечора,
А з вечора до досьвіта
Летить стріла каленая,
Брязчить шабля о шеломи
Трещать списи гартовані
В степу, в незнаємому полі,
Серед землі Половецької.
Земля чорна копитами
Поорана, поритая ;
Кістями земля засіяна,
А кровію политая.
І журба-туга на тім полі
Зійшла для Руської землі.*)

Били ся день, били ся другий, а тре-
тього коло полудя упали Ігореві стяги. І роз-
ділили ся оба хоробрі брати на берегах
бистрої Каяли . . .

Хилилась
І слалась плачучи трава,
Високі гнулись дерева,
До-долу гнули ся, журились.**)

Невесела настала година. Недоля як ле-
бідь сплеснула білими крилами десь далеко
на синьому морі і злетіла на землю Дажбо-

---

*) Перевід Т. Шевченка.

**) Перевід Т. Шевченка,

гових внуків. А князі не бачать того лиха і не чують. Одні на других коромили кують для захланьства. Замовкли мури замкові, сумом вкрили ся стіни городів, заплакали жінки за мужами, що попали в неволю. Туга розлила ся по Руси рікою.

Тоді то приснив ся київському князеві Сьвятославови дивний сон. Десь він лежав над Дніпром на горах під жалібним покривалом на тисовім ложу і пив синю отрую. На обнажену грудь сипали йому жемчуг холодний з половецьких сагайдаків. Дивить ся князь, а над головою його стеля без сволока, слухає, а довкола гайвороння чорне злітаєть ся і краще . . .

Бояри, яких князь питав о значіння того прикрого сну пояснили його погромом Ігоря та соромною неволею князів.

Вже хула понад хвалою,
Вже на волю встало горе,
Вже Див кинув ся на землю.*)

Чуючи се, князь Сьвятослав промовив золоте слово змішане зі слезам.

„Ігорю і Всеволоде!
Рано ви взялись мечами
Сікти землю половецку,
Щоб добути слави рано,
Та не в честь ви воювали,

*) Перевід Щурата.

Не в честь кров лили погану.
Вашії серця хоробрі
Заковані у булаті,
В розжареному булаті,
Загартовані в завзяті.
І такеж мій срібний волос
Через вас постигла справа?
Вже не бачу влади й сили,
Ні військ брата Ярослава!
Вже Чернигівців не виджу,
Ні Могутів і Шельбирів,
Ні Татранів і Топчаків,
Ні Ревугів і Ольбирів!
Без щитів вони з ножами
Йдуть в кривавую розправу
Й побіджають полки криком —
Дзвонять в прадідну славу“.*)

А всьо через заздрість слави, через за-
хланність добичі князів, що хотіли заслугу
і користи загорнути тільки для себе, не ді-
лячи ся з другими.

Ось до чого доводить незгода, до чого
брак почуття єдності і розуміння спільного
хісна!

Схаменіть же ся, князї далекі і близькі,
забудьте гніви, понехайте незгоду, зєдиніть
ся в ім'я слави і оборони рідної землі, йдіть
спасати Ігоря з неволі.

Навіть ти, Ярославе Осьмомисле, що
підпер-еси угорські гори желізними полками,

---

*) Перевід Щурата.

що запер-си ворота на Дуню і облаками
кидаєш на ворогів каміння, навіть ти, хоть
живеш далеко, спіши на поміч, бо се одна
земля і одна слава і нечесть одна.

Та годі. Князі немов не чують того за-
зову. Мов їх не болить рана Ігоря, а сором
руського оружя наче не пече їх лиць.

І тоді поет знова потопає думками
в давнину і виловлює з ньої веселі і сумні
хвилі, ясні і темні постати, щоб зрозуміти
і зясувати собі тую байдужність княжу.

Згадує Ізяслава Васильковича, Ярослав,
Всеславового внука, і Брячислава, і Всеволо-
да, і чудесника Всеслава, що в днину судив
суди а як настала ніч вовкулакою гонив
з Хорсом в перегони.

І згадавши кличе засумований поет :

„Гей стогнати землі руській
При спомині князів первих !
А ніхтож бо й не був годен
Владимира пригвоздити
До гір київських . . . І нині —
Вже ті-стяги в Руриковій,
Ті в Давидовій дружині !
Та ворожо вже тим стягам
Довгі крила повівають,
Хоч осьпівують під ними
Славні бої на Дунаї“.*)

---

*) Перевід Щурата.

Тоді то з мурів Путивля роздаєть ся
иньший голос, не боевого заклику, а жіночої
туги. Се Ігорева жінка, Ярославна, рано
в ранці як зозуля на зорі кує, словами про-
мовляє.

„Полечу — каже — над філі Дунаю,
Рукав бобровий в Каялі скупаю
І тіло твоє від крові багряне
З ран обітру ним, мужу мій і пане!“
В Путивлі місті в неділеньку зрана
Зозулею кує, голосить Ярославна.
„Вітре — зітрило! Скажи, в якій ціли
На військо мужа ніс Половців стріли?
За мало місця мав під небесами
Хмари гонити? Або кораблями
На синіх морських хвилях колисати?
І требаж було тобі роззівати
Кохання моє, радости, забави,
Неначе на степах шовкові трави?“ *)

Вона звертаєть ся до Дніпра Словутиці
з докорами, чому він на синіх своїх хвилях
не принесе їй любого мужа, а сонцю жалісно
пригадує, як то воно підчас битви своїм го-
рячим промінням палило хоробру Ігорову
дружину відбираючи їй останки сили.

Горячі жіночі слова, не прогомоніли
безслідно.

Ігор втікає з неволі.

„Гуком-стуком степ озвав ся,
Зашуміли трави й лози,

(* Перевід Богдана Лепкого.

Аж порушились денеди
Половецькі сонні вози.
А князь в трощу горностаєм,
Білим гоголем на води,
І на коня й вовком босим
В луг Донця без перешкоди.
І соколом він полинув
Під імлами на зарані,
Сірі гуси і лебеді
Збиваючи на сніданнє,
На обід і на вечерю“.*)

В дорозі розмавляє з Донцем. Донець
каже :

„Княжє, княже!
Немала для тебе слава,
Для руської землі втіха,
А для Кончака неслава!“
Ігор каже: Донче, Донче!
Не мала й для тебе слава,
Що леліяв ти на філях
Сина князя Сьвятослава,
Слав йому зелені трави,
Слав на берегах срібlistих,
Вдячав теплими імлами
В захисті дерев тінистих,
Гоголем стеріг на водах,
Чайкою на струях водних,
А чорнятами своїми
На вихрах-вітрах холодних“.*)

За Ігорем женуть в погоню хани поло-
вкцьєі Гза і Кончак, роздумуючи, якби зі
своїх тенет не випустити дорогої добичі.

---

*) Перевід Щурата.

Але Ігор щасливо вертає на Русь.

„Сонце в небі засьвітило :
Ігор князь у землі руській,
Ігор князь у руськім краю !
Вють ся голоси дівочі
Через море з над Дунаю,
Вють ся голоси у Київ“.*)

Піснякінчить ся радісним викликом в честь князів і дружини.

Провідною ідеєю твору є любов вітчизни, любов сильна, безмежна, але мудра.

Що сильна, се видно з кожного слова, котре нас еще нині проникає, як подув степового вітру, бє соромом в лице, палить докором, жене бичами правди, але не відбирає сили, не знеохочує, не тручає в обійми безділля, а навпаки підбадьорує і додає охоти. Безмежна та любов, бо вона не знає за великих жертв, не кладе ніяких границь програмового обовязку, не каже : „зроби то, а то і спокій!“ Лиш в потребі каже голову положити для добра вітчизни і для слави. А мудра, бо впливає з розуміння відносин. Поет пізнав минувшість свого рідного краю, бистрим оком дивить ся на теперішність і предвиджує, що завтра бути може. Се не тісний шовінізм

---

*) Перевід Щурата.

національний, се справжній патріотизм, опертий на знання історії, на свідомості місії культуральної і на критиці сучасности. Автор раз-враз порізує теперішню хвилю з давнішою, бачить, що замість до ліпшого іде до гіршого, що завмирає любов і згода, а ширить ся зависть та ворожнеча, що минається охота слави, а голову підносить потвора — захлань.

Князі кують коромоли, а поганці нівечать землю Дажбожого внука. Коли так далше піде, то завоюють нас, перемінять в невільників, винищать.

І опинивши ся над такою безоднею, автор кричить, що сили має: „Завертайте з дороги, бо грозить вам погуба!“ Тоді голос його набирає особливої поваги і пригадує виклики тих пророків, що перестерігали свій народ перед упадком. (Згадаймо приміром польського Скаргу.)

Коли зважити, що незабаром опісля справді спаде на нашу землю страшна татарська навала, то „Слово о полку Ігоревім“ треба признати одним з тих нечислених творів, в яких скривається пророцьке ясновидіння.

Отже горяча любов вітчизни і тривога о її будучність є провідною ідеєю твору.

Але, як лицарська поема, має „Слово о полку“ сильне почуття лицарства. Борба Русинів з Половцями піднесена ту до тих велитенських змагань, які творять підставу майже всіх епопей. То не війна двох володарів, двох князів коромольників о якесь місто, або о кусень землі, а оден момент з довговічної боротьби двох культур, двох частин світа, двох рас. Автор розуміє, що Ігор необачно пірвав ся з малими силами на велике діло, але мимо того щире йому сприяє, бо він неустрашимий герой, який бореть ся з чужим, грізним ворогом в обороні вітчизни, бо він хоть упав, то упав чесно. Тому і кличе до князів :

В стременах за землю руську,
За наруги Половчина,
І за рани Ігореві —
Святославого сина!“ *)

Та патріотичні відзиви і патетичні відклики „Слова“ мають достаточний рівноважник в чудових малюнках степу, походу, битви, утечі з неволі, які до нині не втратили свіжости красок і плястики ліній.

Така приміром битва на Каялі є справжнім архитвором поетичнім. „Від рана до ночі, а з ночі до рана летять стріли калені, брязчать шаблі о шеломи, тріщать списи гар-

---

*) Перевід Щурата.

товані в незнаємім степу, серед половецької землі“.

Се загальне вражіння битви. А щож останеть ся потім? „Земля копитами поорана, костями засіяна, кровю полита“. А яке жниво з такого засіву? „Журба і туга для руської землі“.

Такі питання насувають ся кожному на вид бою. Такі питання бентежили й автора. „І бились день і бились другий, а третього коло полудня, поникли Ігорові стяги“. Особливо сумна була хвиля, коли розходили ся два найбільші герої того бою, Ігор і Всеволод. Їх забрали в неволю. Скінчив ся пир. Не стало вина-крови, немов у тяжкім похміллію лежать трупи погибших борців, Русини, поруч Половців. Довкола них шумить трава і дерева гойдають ся, як плачки-жалібниці.

Дивувати ся треба, як автор потрафив в такім малім образі замкнути так багато змісту. З почуттем великого артиста вязав він вражіння оптичні з акустичними, лірику з епікою, образ з піснею, настроїв з рефлексією.

Порівнання взяв з життя рільничого (жниво) і з дружиннього (пир.), розвів їх, витягнув у подробицях і завершив образ.

Се один примір. Так само виглядає цілість. У ній звязані в чудову гармонію еле-

мент епічний з ліричним,*) сьвіт реальний з фантастичним, народня пісня з літературньою традицією.

Сьвіт реальний, се князі, княгині, хани половецькі, дружина, цілий історичний підклад, який автор хоче вірно задержати, а фантастичний, се надприродні сили, відгуки руської мітології, оживлена природа. Поставити поруч себе Ігоря з Дивом, Ярославну з гоцькими дівами — се завдання так трудне, що тільки справжні артисти можуть його добре розв'язати, не викликаючи в читача вражіння анахронізму і неприродности. В „Слові о полку Ігоревім“ вітри називають ся внуками Стрибога, Русь-Дажбожими внуками, Боян Велесовим внуком, Всеслав Полоцький перебігає дорогу Хорсови, на морі плеще лебединими крилами Обида і сьпівають готські діви, верху дерева кричить Див, а поруч того виступають князі, як люди реальні, історичні, в сьвітлі авторової критики і зовсім ті два сьвіти собі не шкодять.

Се можливе тільки там, де орудує велика чародійниця — правдива поезія.

Питання, звідки авторови прийшла до голови гадка покликувати до життя тих всіх, мабуть тоді покійних Дивів і Хорсів, ми вже

---

*) Драматичний виступає злегка в розмові Ігоря з Всеволодом, Донця з Ігорем, Ѓзи з Коньчаком.

доторкали ся висше. Се була літературня традиция. Хоть тії божества умерли були в життю, але жили вони в поезії, як пізнійше в європейській поезії мітольоґія грецька і римська. Було в них багато поезії, як взагалі у споминах давнини. І тому поет, хоть сам Християнин, випроваджував у своїм творі богів поганських.

Так само подають собі дружну руку народня і книжня поезия. Всеволод — се буйний-тур з українських степів, він і його брат гор, то два соколи сизі, що злетіли з золотого батьківського стола, Ярославна порівнана з зозулею, Ігор до ньої горностаєм біжить, гоголем пролітає — подібно, як в народних піснях.

І так як там, порівнання починають ся переченням „не“, приміром „не сороки заскреготали, се Гза з Коньчаком Ігоря доганяють“, так само битва порівнуєть ся з тучею, або з молоченням збіжа на тоці. Як в народній поезії, так і ту жиє ціла природа і спочуває чоловікови, або ворожо відносить ся до нього. Сонце тьмою вкриваєть ся, щоб Ігоря перестеречи, птиці зловіщо кричать, орли скликають ся на жир, трава вяне від жалошів, дерева з туги віття похиляють, стяги глаголять, навіть епітетів багато таких самих, як в народній українській поезії. Приміром: сине

море, сизі вірли, красне сонце, чисте поле, сірі вовки і т. д. А поруч того стиль місцями сильно стиснений, повний поетичних символів, фігур і тропів, з всіми прикметами виробленої артистичної книжної форми. Значить ся, автор одною рукою бере скарби з невичерпаної народної поезії, а другою опирається об вироблену літературну традицію,*) подібно як не оден з пізнійших великих поетів.

---

*) Подібність „Слова о полку Ігоревім“ з народною піснею незвичайна.

Ось кілька примірів. В утечі Ігоря читаємо: „Игорь Князь поскочи горностаемъ къ тростию и бѣлымъ гоголемъ на воду; вѣврѣжесе на брѣзь комонь, и скочи съ него, и босымъ влъкомъ потече ся къ лугу Донца, и полетѣ соколомъ подъ мъглама, избивая гуси и лебеди“.

А в народній пісні співався: Через темний ліс — ясным соколом лети, через бистрі води — білим лебедем пливи, через степи далекії перепелочком біжи на моїм, брате подвірю — ти голубоньком пади!

В „С. о п. І.“ читаємо: „Другаго дни вельми рано кровавия зори свѣтъ повѣдають. Чръныя тучи съ моря идуть, хотять прикрыти четыри солнца; а въ нихъ трепещуть синіи млъніи. Быти грому великому! ити дождю стрѣлами съ Дону великого! Ту ся копіемъ приламати; ту ся саблямъ потручати о иеломы Половецкыи, на рѣцѣ на Каялѣ, у Дону Великого!“

А народи в Думі про Наливайка змальований виступ війська в подібний спосіб: „Ізза гори хмара виступає, — виступає, вихожає, й до Чигрина громом

Особливо близьке „Слово о полку Ігоревім“ до українських дум. Ту і там боротьба в обороні вітчизни, ту і там поважний, високий тон, ту і там лицарство пійняте не як забава, а як важне діло. Браття і дружино! Лучше нам бути порубаними, чим з нечестю вертати!

Так каже Ігор. А в народній думі Ничай відповідає козакам, котрі йому радили втікати: „Не бійте ся, не бійте ся, пани атамани, поставив я стороженьку усіми шляхами. *Як я маю, козак Нечай, звідси утікати, славу свою козацькую марне потерять!*“

В „С. о п. І.“ битва представлена, як пир, на котрому ллеть ся червоне кров-вино, а в Думі про Корсунську пригоду так обзиваєть ся пан Хмельницький:

„Гей друзі — молодці,
Братя, козаки запорожці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Із Ляхами пиво варити заширайте!
Лядський солод, козацька вода;
Лядські дрова, козацькі труди“.
Ой за теє пиво
Зробили козаки з Ляхами превеликеє диво.

вигремає, на українську землю блискавкою блискає; то Поляки через три ріки три переходи мали, да й біля третього переходу станом стали“ і т. д.

О. Огоновський каже, що автор „Слова“ любував ся вельми в тропях, іменно в метафорах та в гіперболі і заявив великий талант в уложенню таких окрас мови. Колиж тропи поезії народньої суть прості і дуже природні, то тропи автора суть сьмілі та незвичайні.

„Хощу копіє приломити кінець поля Половецького“ кличе Ігор, а в думі українській нарікає Василь Молдавський, що Хмельницький „все його поле копом ізорав“.

Русини в „Слові о п. І.“ побивши в п'ятиницю полки половецькі „орьтмами и япончицями и кожухы начаша моста *мостити*, по *болотомъ* и грязивимъ мѣстомъ, и всякими узорочьи Половецькими“, а Хмельницький на Волощині „Де були в полі стежки, дорожки, волоськими головками *повимощував*, де були в полі *глибокії долини*, волоською кровю повиповнював“.

Та сама віра в природу і живе спочуття з ньою, що проникає наші думи виступає також і в „Слові о п. І.“

З природи, особливо зі сьвіта зьвіринього, бере автор свою багату символіку. Соколи гонять ту за птицею, вірли літають під облаками, соловії скачуть по галуззю, зозуля кує в неділеньку в ранці. З ними то порівнує автор любих для себе людей. А для немилих собі і противних має воронів, галок і сороки. Подібно і в *думах* козаки літають соколами ясними, їх матері зозулями по них плачуть, а вороги чорними воронами на Україну набігають. Коли має скласти ся лихо, то мовкнуть соловії, а будять ся галки і полози сунуть ся у лозах. . . .

Так само як в думках, повторює автор „Слова“ деякі звороти, епітети і вискази. Приміром в плачу Ярославни повторюють ся слова: „Ярославна рано плачеть въ Путивлѣ на заборолѣ аркучи“, а в думі про Марусю Богуславку повторюєть ся: „Тоді дівка бранка, Маруся попівна Богуславка“ і т. д. Тим способом пісня набирає епічного широкого тону (*epische Breite*), того якогось глибокого віддиху, яким визначають ся героїчні поеми.

Крім того такі повторювання мали мабуть також музичне значіння; на них вривав ся на хвилю сьпів, мовк акомпанямент, сьпівак говорив піднесеним голосом і переходив до дальшої части твору, чи там до нової фрази.

І складом нагадує „Слово“ наші народні думи. Хоть воно сильно ушкоджене і по нині не є цілковито відреставроване, то всеж таки ухо наше в богатях місцях дочуваєть ся того самого речитативного метра, тих самих довгих і коротких віршів, що наступають по собі зовсім свобідно, тих самих римів, що чергують ся без ніякого з гори зазначеного пляну. Для приміру наведемо тільки:

„Всеславъ князь людемъ судяше,
Княземъ грады рядяше,
А самъ въ ночь влъкомъ рыскаше“.

Або : „Уже намъ своїхъ милыхъ ладъ
Ни мыслию смыслити,
Ни думою сдумати,
Ни очима съглядати;
А злата и сребра ни мало того потрепати!“

Не диво, що Антонович і Драгоманів,*) а за ними О. Огоновський**) називали „Слово о полку Ігоревім“ українською думою XII. віку. Воно справді є самотнім щасливо

---

*) „Коли, як то всі признали, українська дума по своєму більш мирно-прозаїчному, чим віршовому складу схожа зі Словом о полку Ігоревім“, котре мож назвати українською думою XII. в. тільки без ритму новіших дум — то на всякий спосіб характерно, що деякі з наших сучасних кобзарів називали всяку думу невольницькою псалмою. А Слово о полку Ігоревім в значній частині є також повісттю про неволю братів Ігоря і Всеволода у Половців“. Так кажуть Ант. і Драг. (Іст. п. Мал. нар. том I. ст. 15).

Але як наведені приміри вказують має Слово навіть в метриці деяку схожість з думами, а могло в первісній своїй формі мати тої схожості багато більше.

**) „Замічаємо враз із проф. Антоновичем і Драгомановом, що Слово можна назвати южно-руською думою XII. віку. Колиж зважимо, що в давніших думах українських являє ся іногді в деяких віршах більше число стіп, та що нераз кілька віршів тим-самим римом кінчать ся; то згідність Слова з тими стародавніми творами фантазії народної що-до форми метричної окаже ся правдоподібною“. (Вступ до Слово о п. I. ст. X.

перехованим пам'ятником української епіки з часу між билинами а думами.

Питанням про те, чи *Слово* є писане прозою, чи віршом занимали ся всілякі дослідники від Востокова (1817) починаючи. Були й такі, що хотіли видіти в ньому гексаметри (Дубенській 1828). Другі знов читали прозою.

Правда мабуть по середині. *Слово написане* віршом, але не нинішнім, тільки давним українським віршом з XII. ст. який найбільше підходить до наших пізнійших дум.*)

*) Ось деякі приміри метричного розміру „Слова“.

Ту ся копіємъ приламати!
Ту ся саблямъ потручати.

Коли соколь въ мытехъ бываетъ,
Высоко птицъ възбиваетъ.

Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая
Галицы стада бѣжать къ Дону Великому.

Темно бо бѣ въ треть день:
Два солнца помъркоста,
Оба багряная стѣла погасоста.

Тѣй бо Олегъ мечемъ крамолу коваше,
И стрѣлы по земли сѣяше. . .
Тогда по Русской земли рѣдко ратаевѣ кикахуть,
Нѣ часто врани гряхуть. . .
А галици свою рѣчь говоряхуть. . .

Боян

Не десять соколовъ на стадо лебедей пушаше,
Нѣ своя вѣщія прѣсты на живая струны вѣскладаше.

Якою мовою написане „Слово?“

На се питання відповів Калайдович,*) що „словянсько-руським язиком, найбільше зближеним до польського“. Відповідь не ясна, що завела була декого на манівці, немовто „Слово“ є пам'ятником польським.

Так само заплутані були виводи Граматтина,**) котрий казав, що автор уживав мови тільки вчасті образованої і тому не міг устерегти ся від впливів живого язика, а звідси пішла суміш старославянсько-руська.

Ще дальше пішов Бутков. Не знаючи української мови, хотів він незрозумілі слова пояснити говорами кавказькими, туранськими та фінськими і дав таким чином початок тим пинявим, а мало хосенним далеко-ідучим порівнюючо-лінгвістичним дослідом над „Словом о полку Ігоревім“.***)

Що йно Полевой в своїй історії „руського народу“ і в деяких статтях¹⁾ заняв яснійше становище, виказуючи, що язик „Слово о полку“, се народний український

---

*) Труды Об. люб. Росс. слов. 1812.

**) Вѣстникъ Европы 1822.

***) Досить згадати покійного Партицького, приклонника норманської теорії, котрий не тільки поодинокі слова, але цілі речення тулкував по скандинавськи. („Темні мѣстця въ Словѣ о плъку Игоревѣ“, У Львовѣ 1883).

¹⁾ „Вѣстн. Европы“ 1830. „Московск. Тел.“ 1833.

язик, доведений до такої високої артистичної міри, до якої доходить і в нинішніх народніх творах. Тої самої гадки був оден з найлучших знатоків „Слова“, М. Максимович. Він заявив (в „Моск, Тел. 1833), що мова нашого памятника, подібно як мова майже всіх більших поетів, складається з двох елементів, з книжнього і народнього і що той народній елемент, який в „Слові“ має перевагу над книжнім, се мова українська, та сама якою говорять Українці, не тільки в Росії, але й в Галичині, де їх прямо називають Русинами, а їх мову руською.*)

Про Галичину натякнув Максимович даром. Він бачив, що в „Слові“ є багато тарих язикових прикмет, які до нині стрічаються на галицькім ґрунті.**)

Тому то Кораблевъ почав здогадувати ся (Сл. о п. І. Москва 1856),

---

*) . . . природный и привычный Пѣвцу языкъ былъ Южнорусскій (Сѣверской области, ибо Пѣвецъ безъ сомнѣнія(?) былъ Сѣверянинъ) а сего языка слова и обороты безпрестанно пробиваются сквозь покровъ Словенскаго“.

**) комонь (приміром у Федьковича)
шелом (Шоломия, ошоломити)
смага (смага би тя втяла)
болоне (оболоне)
чілка (Верхратський)
глаголати (а за столом паленочки глаголяли)

і т. д.

що автор походив з Галичини. Здогадку тую підхопив Партицький та вказав еще близшу вітчину забутого автора — Лемківщину. Але наука не звертала на се уваги і що йно Др. Щурат в своїх замітках до перекладу „Слова“ на нинішню мову відновлює гадку Кораблева та скріпляє її цінними доказами. Він каже: *„Я стрібував вияснювати пісню про поход Ігоря Свѣтославича при помочи галицько-українського лексикального материялу і переконав ся, що майже кожде ужите в ній слово живе доси, коли не в устах галицького народа, то в его традиції, яку представляє топографічна номенклятура або ономастика.* Але що дальше показало ся? Неодно слово пісні, хоч его знайдемо й деінде, що йно в своїм галицько-українським значінню відповідає вповні змістови пісні“.

Думаю, що галицьким походженням автора треба толкувати собі апострофу до Ярослава Осьмомисла, князя галицького і згадку про Плїснесько і хто зна, чи не плач Ярославни, котрий, як епізод занімає в творі дуже визначне місце.

Та на тім всі наші звістки про автора кінчать ся. Не знаємо як він звав ся, де

Так само багато імен Троянів, Стрибогів, Хорсів, Велесів зберегло ся ту в родових та місцевих назвах.

і коли жив, чим був? Можемо тільки дещо здогадувати ся та малювати собі ідеальний портрет чоловіка сьвітського, уроженця галицького, можливо що дружинника сіверського, людини вельми образованої, глибоко патріотичної, геніяльної. Сьвітським був автор тому, бо духовних не впровадивби до свого твору поганської мітології, котра цілком закриває перед нами тих кілька згадок християнських про Матір Божу Пирогошу, про поборників християнства і того кінцеве, хто зна чи не рукою пізнійшого переписувача додане „амінь“.

Що був він дружинником сіверським можемо догадувати ся з симпатії, з якою відзиваєть ся про сіверських князів. Дехто вважає навіть цілу поему панегіриком в честь тих князів, одною з похвальних пісень, які сьпівали двірські сьпіваки при пирах. Доказом — кінцеве славословія. Але годі на се писати ся. Автор заявив тільки критичного дару, таку питьоменність гадки, такий свободний, нічим не стиснений широкий сьвітогляд, такий вільний, високий лет уяви гень аж в країну віщовання, що трудно знижувати його високу постать до уровени двірських сьпівців — прислужників. А кінцеві похвальні

слова, се звичайний додаток, який стрічаємо також в наших думках.*)

Навпаки можнаб скорше думати, що належав він до княжої родини, бо таке у нього знання історії не тільки рідньої землі і то в ріжних її частинах, часто від себе доволі далеких, але також і поодиноких княжих родів, таке горде почуття лицарської чести і такі сьмілі, більше товариські, чим підданські відзиви о князях і до князїв. Всї подробиці княжих родів, їх спосіб думання, їх серце

---

*) Дума про бурю на чорному морі кінчить ся :

Дай, Боже, миру царському,
Народу християнському,
Усім на здоровіє, на многі літа мати.

або : Да услыши, Господи, упросьбах, у молитвах.

Люду царському,
Народу християнському
І усім головам слухащим
На многі літа
До конца віка !

А в думі про Самійла Кишку сьпіваеть ся :

Слава не вмере, не поляже !
Буде слава славна :
Поміж козаками,
Помежи друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, люду царського
Народу християнського, і т. д.
На многая літа
До конца віка !

і душу міг знати хтось хто походив з їх верстви, або був дуже їм близький. Так само подробиці походу і вражіння з його поодиноких моментів міг нам передати так живо тільки той, хто сам брав участь у ньому. Тимто думаємо, що автор був у поході Ігоря Святославича і зараз опісля, поки вражіння не затерли ся, описав його в пісні, щоб князів візвати до війни з Половцями. „За славу Руси, за рани Ігореві!“

Се висша і красша ціль, чим забава княжого уха за бенькитним столом.

На всякий спосіб написана „Пісня про похід Ігоря“ перед роком 1187, в котрім вмирає Осьмомисл, а до котрого автор звертаєть ся з зазивом, як до людини живої.

Про образовання автора говорять студії тих учених, що в „Слові“ шукали чужих впливів. І Вяземскій, котрий добачав у ньому ремінісценції грецько-тракійські і Всеволод Міллер, що в Ігорю видів спомони Дігенеса Акріта і Партицький, що шукав усюди слідів скандинавської культури і тоті, що знайдуть в нашій дорогоцінній пам'ятнику старофранконські та иньші впливи — мають і матимуть по части правду.

Автор був чоловіком вельми образованим, і те образовання, як звичайно буває, полишило сліди на його творі, але всеж таки

найсильнійше пробиваєть ся його власний геній, окрилений любовою рідньої землі, та рідньої пісні, якому не дає спокою тривога о будучність вітчизни.

Вона жене його степами над Дон, вона трівожить його сном Сьвятослава, вона, знімає його на самий верх дерева мисли, з котрого видко будучність.

Мусів се бути справді геніяльний ум, котрий потрапив вирвати ся з заплутаних сварів і межиусобиць княжих, з того вічного „се моє і то моє“, з усіх марниць і турбот нинішньої хвилі, щоб злетіти понад час і простір, там, куди долітають тільки ті висші духи, яких провидіння ставить на сторожі народів і людства. Там, на сторожі нашої землі стає одним з перших автор „Слова о полку Ігоревім“. Невідомий, незримий, а прецінь так близький для нас і так дорогі й.

Перша друкована звістка про „Слово о полку Ігоревім“ являєть ся в 1797 році. „Spectateur du Nord“ за жовтень того року доносить про „частину поеми“, яку знайдено в Росії 1795 року, а яку рівнати можна з найкрасшими піснями Осіяна. Рукопись була власністю гр. Александра Івановича

Мусин-Пушкина. Ось як пише він про її знайдення в листі до Калайдовича :

„Заки перероблено монастир Спасо-Ярославський на архиєрейський дім, завідував ним і остав ту до смерти архимандрит Йоїль, чоловік освічений і любитель письменства. В останніх літах життя попав він у нужду і тоді мій „комісионар“ купив у нього всі рускі книжки, між котрими в одній, надписаній Хронографом, найдено „Слово о полку Игоревім“. В тім самім листі (з 31. грудня 1813) каже Пушкін, що рукопись була писана почерком досить „ясним“, але відчитати її не було легко, бо письмо (в лініях і над лініями) йшло *per extensum*, без знаків перепинання, з множеством слів, яких тепер не уживають. По письмі і папері догадував ся Пушкін, що рукопись походить з кінця XV., або з початку XVI. ст.

Між Москвою, а Петербургом йшла тоді наукова ворожнеча. Тому то Петербург повитав новий здобуток Москви з недовірем. Поема з XII. віка — чи се можливо? Може то яка підрібка, наукова ошука, дневникарський гучок? Але се не зражувало такого любителя старини, яким був Пушкін.

Кілька літ працював він з Малїновским та Бантиш-Каменьским над відчитанням „Слова“ та над його першим виданням, що поя-

вило ся в Москві 1800 року.*) Найбільше знання і праці положив на се діло Маліновский.

В 1812 році, підчас великого пожару Москви, згоріла між иньшими скарбами руського письменства також рукопись „Слова“ а з її попелу, як фенікс, підняло ся питання автентичности. Може то була справді тільки вигадка? Хто видів, хто провірив сей дивний пам'ятник?

Вороговання двох столиць та особисті рахунки московських учених з петербурьськими прийшли тепер до слова. Петербурьські скиптики казали, що се прямо якась сумішка фраз Макферзона, причіплена тільки до дрібної події з історії Руси. А може се тільки перевід якоїсь византийської, або норманської поеми, яка в оригіналі запропастила ся?

Бантиш-Каменьский, Маліновский, Карамзін, Єрмолаєв, Пушкін і другі доказували, що вони не тільки бачили „Слово о полку Ігоревім“, але й провірювали його автентичність, папір, чорнило, студіювали текст, порівнювали з хроніками — не помагало. Спір ріс з дня на день і одному з найбільших оборонців „Слова“ не оставало ся нічо більше, як тільки ждати на те, що правда вийде

---

*) То перше видання се білий крук; є в бібліотеці Оссолинських, у Львові Ч. 12549.

на верх і що час — який має власть скри-
вати і відкривати, відкриє нам також незбіті
докази автентичности „Слова“. — І його
сподівання здійснило ся. В деяких памятни-
ках (приміром Апостол з 1307 року, літописи
і т. д.) віднайдено звороти і речення, як ко-
либ вихоплені зі „Слова“, а вкінци проф.
Тимковський, відкрив „Пѣснь о побѣдѣ Дмитрія
Донскаго надъ Мамаємъ“, яка доказно свід-
чить, що „Слово о полку Ігоревім“ не тільки
було, але що його також наслідувано, пе-
рероблювано і копійовано, як в „Димитрію
Донскім“. Особливо тая редакція Димитріяди,
що зветь ся „Задониною“, є прямо блідою
відбиткою, і беззвучним відгомоном незабут-
ньої пісні про Ігоря. З *Задони́ни*, виданої
Срезневським по списку з XV. століття, доказно
бачимо, як в XV. віці не зрозумілим було
для московського письменника наше чудове
„Слово“, як давні його звуки, і старинна
його краса далекими були і чужими для пів-
нічної, московської душі, котра не могла
відчути ані широкого лету гадки, ані аромату
степових чарів. *Задони́на* при *Слові* вигля-
дає як копія з образу Руїсдаля, зготовлена ру-
кою богомаза.

Українська поема мала тоді єще мабуть
давнуславу поміж Москалями, але не мала
вже потрібного розуміння.

До людей, які анї на хвилю не сумнівали ся об автентичности „Слова“ належав найбільший поет російський А. С. Пушкін. В поясненнях до свого переводу він каже: „Духа старини, яким навіяне „Слово“, підробити не можна. І кого з наших письменників XVIII. ст. стати було на таку підрібку? Карамзін не був поетом, а всі иньші, на-купу не мали тільки поезії, скільки єсть єї в пляні твору, в описі битви і утечі“.

Що Пушкін відчув, те доказала пізнйша наука так, що нинї сумніви Каченовского, Сеньковского, Белікова і Давидова пішли в забуття, стали звичайним науковим балястом, крізь котрий мусить на силу передирати ся кождий, що основно хоче пізнати історію пам'ятника.

До нинї не рішено, з якого часу походила тая рукопись „Слова“, яку дістав Мусін-Пушкін. Маліновский думав, що з XIV, Срезневський, з початку XV, Карамзін, з кінця XV, а Тіхонравов, що з кінця XVI. ст. На всякий спосіб була се рукопись пізна, далека від оригіналу, з численними змінами та похибками, які вкрали ся до твору протягом кількох століть.

Коли додати, що славянська фільольогія була тоді, коли „Слово“ віднайдено і відчи-

---

*) А. С. Пушкинъ. Соч. 1887. I. ст. 462.

тувано до друку, що йно в первопочинах, то зрозуміємо звідки вкрали ся до нього так численні незрозумілі місця, які наука прозвала темними.*)

Над їх розвязкою працювало протягом цілого століття багато учених, слявістів та істориків. З їх праць можнаби зложити спору бібліотеку. Крім того пятьдесятьох поетів перекладало його на різні мови, причиняючи ся також немало до вияснення твору.

Між першими стрічаємо такі поважні імена, як: Карамзін, Востоков, Максимович, Міцкевич, Буслаєв, Шафарик, Соловійов, Бодянський, Потебня, Костомаров, Пипін, Ганка, Огоновський, Ягіч, Шлецер і багато иньших. Між другими подибаємо: Міллера, Бляншарда, Деля-Рю, Мінаєва, Шевченка і других.

Як бачимо належить наше „Слово“ до тих творів сьвітової поезії, якими різні люди, в різних краях і часах живо цікавили ся, Се справді твір сьвітової слави,

Переглядаючи численні праці, питання, причинки і т. д. бачимо, кільки то треба бу-

---

*) З тої самої причини має також „Слово“ невелике значіння для пізнання фонетики київсько-чернігівської з XII. віка, але є дорогоцінним жерелом для слівництва і складні.

ло зусилля, кільки блуканини по манівцях знання, щоб зробити сей красний пам'ятник українського чуття і думки з XII. століття хоть в такій мірі зрозумілим, як він тепер є. По всіляких грецьких, іранських, скандинавських і польських теоріях, по приміненню методи Грімів і Бенфея, по далекоідучих порівнюючих дослідах фільольогічних, зрозуміли ми, що близша сорочка, як кожух, що „Слово о полку“ треба передусім оцінювати як твір української поезії*) в злуці з епікою давнійших від нього билин і пізнійших дум. Бо коли можна сей прекрасний твір рівнати зі старинним дубом в гаю нашої поезії, то скажу, що його довговітими гіллями хитали вітри з ріжних, нераз дуже далеких сторін летючі, алеж корінням своїм він кріпко дер-

---

*) На український характер „Слова“ вказав також, не дуже до українства прихильний Беліньский. На його гадку носить „Слово“ печать українського духа з передтатарської доби, який не знав еще ярма неволі і ріжнив ся так дуже від грубости і дикости північної Руси. (Полн. Собр. Соч. Бѣл. Т. V.) Але Бел. як приклонник Геґля, шукаючий в поезії загальнолюдських ідеалів не доцінював вартости „Слова“.

Так само Пипін в своїй іст. літ. т. I. вважає слово твором української музи з всіми прикметами південньої поезії і каже, що не зважаючи на ушкодження можна його рівнати з Нібелюґами та з піснею о Роляндї.

жав ся рідної землі і звідтам тягнув свої життєві соки.

Хто любить і розуміє голос давнини, най сяде в тіни того дерева мисли, най наставить уха і відчинить серце, а може вчує як гень, гень далеко, тумить степова трава, як в ірізну чорну ніч незвісними дорогами сунуть ся, в сталь закуті Ігореві війська, як, лисиці брешуть на їх червоні щити, як вие пажерливий вовк, як бог тьми, Див, кидаєть ся з дерева на землю і як хоробрий неустрашимий князь взиває: „На Дон, Дон нас кличе! Ходім голову положити за рідну землю, або шоломом напиту ся з Дону!“

Крізь пропасти віків, крізь яруги недолі гомонить ще й нині сей сильний, чистий, довговічний голос.*)

---

*) Видання: „Ироическая пѣснь о походѣ на Половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII. столѣття съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе. Москва 1800. съ поколѣнною росписью Россійскихъ великихъ и удѣльныхъ князей, въ сей пѣсни упоминаемыхъ. (Есть в бібліотеці Оссолинскихъ у Львові ч. 12. 549),

Шишковъ: „Слово о походѣ Игоря, сына Святославова, внука Олега. Сп. 1805 і 1826. (Перші проби пояснення т. з. темних місць).

Ганка. „Igor Svatoslavic“ i t. d. v Praze 1821. (Деякі добрі пояснення).

Граматинъ: „Слово о полку Игоревомъ, историческая поэма i т. д. Москва 1823. (Поправки тексту; граматичні замітки хибні, історичні подекуди стійні).

Дальше видання Полевого з 1830 і Вельтмана з 1833. (конектури).

Максимович. „Пѣснь о полку Игоревѣ, сложенная въ концѣ XII. вѣка на древнемъ русскомъ языкѣ“ i т. д. Київ 1837 і 1839, Максимович подав поділ поеми і поставив її на тлі української народньої поезії з XII. віку.

Снегиревъ і Сахаровъ подали текст з деякими поправками.

Дубенскій. „Слово о плѣку Игоревѣ“ i т. д. Москва 1844 з цінним коментарем.

Hattala. „Slovo o polku Igoreve“ v Praze 1858. (Знаменитий коментар).

Буслаевъ. Текст з поясненнями в „Историческій хрестоматіи“ Москва 1861.

Пекарскій. „Слово о полку Игоревѣ, по списку найдену межу бумагами імператрици Єкатерини II. Сп. 1864.

Тихонравовъ. „Слово о п. И.“ Москва 1866. (Порівняння з билинами). Проба палеографічної реставрації.

Омелян Огоновський. Слово о плѣку Игоревѣ, поетичний пам'ятник руської письменності XII. віку у Львові 1876. (Дуже старанне).

А. А. Потебня. Вороніж 1878. „Слово“ i т. д. текст і замітки.

З перекладів найновіший Дра Щурата „Пісня про поход Ігоря Святославича, поэма XII. в. Львів 1907.

Література зібрана в творі Е. В. Барсова Слово о полку Игоревѣ, какъ художественный памятникъ кievской дружинной Руси М. 1887—1889.

Огляд літератури Слова у Смирнова. „Филолог. Записки“ Воронеж 1877. Ждановъ: Лит. Слова і т. д. Київ 1880 (Ун. Изв.)

Владиміровъ. Слово і т. д. Київ 1894. (Універс. Изв.)

Лонгиновъ. Историческое изслѣдованіе і т. д. Одесса 1892.

Коцовскій: Исторично-лит. замѣтки. Львѣвъ 1893.

Каллашъ. Нѣсколько догадокъ и соображеній по поводу „Слова о п. Игоревѣ“. (Юб. сборникъ В. Миллера 1900).

Про уклад Слова о полку Игоревім писав Др. Франко в Archiv für slavische Philologie XXIX. п. 3. Die Komposition des „Слово о плъку Игоревѣ“.

Закінчення.

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Т. Шевченко.

Минула ся колишня наша слава. Велика і блискуча будівля Володимира давно в руїні. Лицарські бої наших предків, з азійським хижацтвом, — забуті, і нами і чужими. — І вже ми не панове, а раби, і вже не слава золотить наші крила, а сором неволі згинає ярмом згорблені шиї.

Та на сторожі коло нас стоїть наше слово. Воно нас кріпить, завзиває до бою і підносить з упадку. Сьвяте, рідне слово.

В книжочці, котрої сторінки ми що йно прочитали, списані наші давні словесні твори. Ту розказана їх історія в першій, сьвітлій добі.

І виділи ми, які безцінні скарби скривав український нарід у давних, споконвічних піснях, з котрих тільки дрібонькі останки зберегли ся до наших часів. Але й вони сьвідчать доказно про велику силу чуття, про

буйність гадок і про незвичайне почуття краси наших предків зперед тисячі літ.

Виділи ми, як отвором стояли наші ворота для посторонньої гадки, як радо переймала давна Україна, що було гарного і цікавого у других.

Довшеспирилися ми на тім, як промощено широку дорогу з Києва на Балкан, особливо в Греки, і як тою дорогою протягом двох віків ішла чужа, не все для нас пригожа культура, а поруч ньої, як тінь за подорожним, скрадалася византийська нетерпимість і релігійний фанатизм. На щастя на зустріч тим непрошеним гостям виходила славянська свободолюбивість та обороняла нас.

Наші письменники майже не переймалися чужими, фанатичними кличами і не зброїли своїх пер до бою з заходом, а голосили чоловіколюбні слова згоди, пошановання людини, охорони слабого й покривдженого.

„Не давайте сильним погубити чоловіка, не забувайте убогих, помагайте сиротам і не допускайте кривдити вдовиць“ — наказує своїх синів великий князь-письменник.

„Старих чтіть, як батьків, а молодих любіть, як рідню; куди поїдете корміть і напувайте слабосилих. Анї винуватого, нї безвинного не вбивайте і не давайте вбивати“.

Таких, і тим подібних слів можнаб чимало навести зі старих наших письм.

Їх автори, дуже часто не звісні, ні з життя, ні навіть з імени, виринають перед нами з моря минувшости, як люди поважні, віруючі, але не заскорузлі тільки серцями живі, почуттям горожане.

Навіть духовник-монах, що йде до Палестини, щоб поклонити ся місцям Христовим, не забуває про свою вітчину, про князів і про всіх людей рідньої землі.

А князь-герой пригадує нам по нині, що *лучша чесна смерть, чим нікчемне життя.*

Виділи ми, що письмо і письменство вважало ся річею небуденньою, богуугодною, висшою, тому писання пустого, оттак собі для розривки, а тим наче для згіршення, не стрічали ми. Якоюсь повагою несе від наших старих книг. Але не мертвеччиною, як дехто давнійше думав. Навпаки поруч чужого літературного шабьону бачимо там чимало живних поривів; стрічаємо охоту писати так, щоб широкі верстви могли користувати ся написаним, бачимо й полеміку між письменниками висшого стилю, а між популярними.

До того визначаєть ся наша стара література чималим почуттям демократизму.

Володимир Великий пирує з народом, бідним каже мід розвозити, а його богатирі борються не за жіночу честь, як Провансальці,

ані за ласки королів і королевих як Нормани, а в обороні рідної землі і для добра ближніх. *„Як втечемо сами — кажуть князі в битві над Каялою — а людей чорних оставимо, то будемо гріх мали від Бога; краще жиймо, або шнєм разом!“*

Сей демократичний, альтруїстичний дух робить наші найдавніші твори дуже нам близькими і дорогими.

Мимо того бачили ми, що письменство не злило ся зі словесністю, не перейшло в кров і кости широких верстов люду. Чому? Бо не було загальних шкіл, не було опіки над освітою, а натомість була ріжниця мотт. Нарід говорив по своєму т. є. по українськи, чи як хто привик казати, по руськи, а письменники силкували ся писати по чужому т. є. по староболгарськи.

І коли наше старе письменство, мимо таких гарних починів, мимо письменників, яким тоді прямо не було рівних (Турівський, літописці, автор „Слова о полку Ігоревім“), мимо опіки і співучасті навіть самих князів не розвинуло ся так, щоб сьвіт весь здивувати, то попри иньші причини, винні сьому головню отсі дві: брак школи і язикова плутанина. *Пам'ятаймо: брак школи і брак одної, всім рівно близької, дорогої, ріднєї мови.*

Се велика і дуже важна, хоть прикра наука, яку дає нам стара наша література. І тільки там, де письменник не стає виключно на становищу книжнім, а лучить в собі світогляд люду з духом інтелігенції, пісню з книжкою, плуг з мечем, тільки там, де поруч літературних фраз приходить до слова язик народний, вицвітає такий буйний, запашучий і розкішний квіт, як наше „Слово о полку Ігоревім“.

На всякий спосіб нема нам що соромити ся нашого письменства з княжої доби, ані цурати ся його, бо мовляв, воно нам чуже, не нашою мовою писане, мертво.

Соромити ся нема чого, бо в ньому є твори, яким під пару не знайти тоді нічого, ні в ближших, ні в дальших сусідів. (Приміром — літописи.)

Наші закони, се перші писані закони в землях славянських, наша поезія, ще й нині чарує чужих дослідників багатством чуття, живостю кольориту, легким поетичним летом, а поруч того людяністю, демократизмом і наклоном до своєродного реалізму.

І мова не така то вже зовсім чужа, як зразу здасть ся. Вже в найдавнійших пам'ятниках, крізь основу старославянщини проглядають живі нитки народнього слова. Та й не мертві

отсї наші паломники, моленія, поученія, а навіть проповіді. В них є багато дечого, що кидає ясне проміння на тодішнє життя, на звичаї і на характер людей. Тільки треба їх читати і вчитувати ся, треба відчувати перспективу далекого часу. А забувати не годить ся, що се тільки друзочки того великого, а може дуже вірного зеркала нашої народньої душі, яке недобра судьба сторожила на превелику втрату, не тільки нашу, але й загальної культури.

Не всьо, що можна сказати було сказане в отсїй книжцї. Дещо, приміром „Правду руську“,*) або церковні книжки, пропустили

---

*) Найстарші памятники нашого права се Договори Руси з Греками, (особливо Олегів з 911 і Ігоревий з 944) та Руська Правда. В договорах елементи правні комбіновані з грецького і руського права, тому більше значіння має Правда. Маємо чотири єї редакції. Перша з них, (осібно не переховала ся), складаєть ся з 17 параграфів. Се найдавніша кодифікація з часів Ярослава Мудрого, а може й перед тим.

Друга редакция має на початку 17 параграфів першої, а до них додані деякі постанови Ярославових синів такса за різні карні вчинки і такси княжих урядників. Разом 26 пар. а з попередними 26+17=43 §. Зладжена вона в 60 роках XI. ст. Переховала ся в новгородських літописях.

Третя редакция, розширена головню постановами права приватнього (позичка, проценти, закупи і т. д.)

ми, бо вони до письменства не належать. Дещо, як приміром про релігійні поеми, буде розказане в другій книжці. На кінці третього тому дамо замітки і додатки.

Писаний отсей начерк здалека від рідної землі, від наших наукових центрів, а навіть від друкарні в якій печатали його, та ще серед життєвих відносин, для автора не дуже то

Уклад несистематичний. Зладжена в першій чвертині XII. ст. (А се уставилъ в кн. Владимиръ Манамахъ). Заховала ся в дуже численних списках і називається також „Судъ Ярославль Володимирица“ або „Уставъ в. кн. Ярослава Владимерича о судѣхъ“.

Має 135 §§. Найстарший кодекс з року 1280, власність Синодальної бібліотеки.

Четверта редакція — се скорочення другої і третьої. Копій дві (в кормчих).

Всі отсі редакції мають характер більш приватний, чим публичний. Три перші редакції зладжені мабуть в Києві.

Жерелом Правди була судова казуїстика і постанови княжі. Впливи скандинавські малі. (Скандинавські народи стояли низше руського). Більше значіння мав вплив права византийського, високо розвиненого. Але і він не був великий. Приміром родинне право в Руській Правді має дуже оригінальні прикмети. Провина мала значіння публичне. Вчинок оцінювався по своїм наслідкам (школа). Але бачимо також узглядження злої волі і свідомости учинку — значить ся, не єсть се право варварське.

Так само звертається увагу на степенування злої волі та на обставини. В системі кар головне місце займає пімста і грошева кара. Грят може

прихильних. Звідси хиби й недостачі книжки. Коли вона мимо того має яку стійність, то діждеться другого видання, в якому не одно мож буде справити, як ні, — то нехай уступить місце лучшим від себе.

На всякий спосіб не забуваймо, що літератури не вчимо ся з підручників, а з читання літературних творів; наша книжка

мстити ся за брата, син за батька, батько за сина і т. д. Суд рішав, чи пімста була слухна. Коли не було пімсти міг провинник викупити ся грішми. Грошеві кари були дуже високі. Підпал і крадіж коний карали ся потоком (прогнання). Коли громада не хотіла видати провинника, то платила за нього кару (дика вира). Проби кар смерти не вдержали ся. Цивільне право опрацьоване слабше, особливо спадкове. Процес мав вироблену форму, що вказує на давний розвій інституцій правних і на поважання свободи чоловіка, котрого за щобудь не карали і не вязнили.

В загалі Руська Правда, котра не карає смертю, ані не зневажає на тілі чоловіка, котра остро карає зневагу людини, береже чести входить в мотива вчинку а в кінці рівнає жінку з мущиною дає дуже похвальне свідощтво культурности наших давних предків і стоїть далеко висше від пізнішого московського права.

Крім того Руська Правда є важним жерелом до пізнання нашого тодішнього життя. Про „Руську Правду“ писав у нас Др. Кость Лезицький.

Церковні книжки, які часто-густо мають велике язикове значіння вичислені в проф. Кримського Українській граматичі. Москва 1907. Том I. і далші.

хотїла бути тільки заохотою, а подекуди
провідником в країну нашого дотатарського
письменьства, котре пізнати варто хотьби
для того одного, з серця вирваного клича:
*о стонати руской земли, помянувши пръвую
йодину!*

Зміст книжки.

Вступ.

Що таке історія літератури? Перші натяки на іст. літ. у нас. Праця над усною літературою. Видання уст. літ. від Калиновського до публікацій тов. імени Шевченка. Заслуги Драгоманова. Досліди над книжною пписьменністю за кордоном і в Галичині, від Срезневського до останніх часів. Катедри університетські, семінарії і підручники шкільні. Загальна характеристика нашого письменства. Слово від автора. Обсяг, ціль і провідна гадка книжки.

Сторона 3 до 24.

Глава I.

Край, нарід і держава. Устрій суспільний і його розвиток. Культура. Обряди та ігри. Сьпіви. Відгуки передхристиянської поезії. Письмо та його перші сліди.

Сторона 25 до 50.

Глава II.

Володимир Великий. Його заходи коло устрою держави. Ідея Володимира. Дві силі та борба між ними. Чужі впливи. Византийство. Причини слабого розвитку византийської літератури на Україні. Старословянщина. Релігійна література. Початки історичного письменства, географія, збірники, їх розповсюдження та замилювання до них. Література красна.

Сторона 51 до 138,

Глава III.

Тло. Два літературні напрями. Ілярион і Лука Жидята. Їх твори. Перша наша літературня полеміка. Письменники висшої школи. Клим Смолятич, Кирило Турівський, незвісні автори похвал. Школа низша: Теодозий Печерський і його твори, Писання Якова Мниха, Повчіння Зарубського; єще раз про літературу проповідничу, Нестор і його Чтеніє про Бориса і Гліба та житіє Феодозія. Агіографія, легенди, патерики. Паломник ігумена Данила. Сьвітські письменники. Мономах і Заточник.

Сторона 138 до 199.

Глава IV.

Длячого включаємо наші літописи в історію літератури? Дещо про досліди над нашою історіографією. „Повісти временних літ“ — основним каменем наших хронік.

Несторова, Київська, Галицько-волинська літопись. Хто їх писав? Жерела. Хронологізація. Стійність.

Сторона 199 до 232.

Глава V.

Зла доля нашої давньої поезії. Сліди поезії у всьляких творах, пр. в Паломнику. Поетичність хронік. Відгуки поезії в хроніках. Спомини про поетів. Боян, Митуса, Ходина. Народня поезия в княжій добі.

Сторона 232 до 256.

Глава VI.

Слово о полку Ігоревім. Історичня основа. Зміст. Літературні елементи. Провідна ідея. Мітольоґія. Слово о полку, а народня поезия, особливо Думи.

Автор. Історія пам'ятника. Його стійність і значіння
Бібліографія.

Сторона 256 до 299.

Закінчення.

Загальний погляд на дотарську літературу. Як
нам її цінити. . . . Автор до читачів.

Сторона 300 до 308.

Спис імен.

Агапит — — — — 86	Боян — — — — 239, 262
Акиндин — — — — 168	Брінете — — — — 5
Акрітес Дігенес — 72	Брячеслав — — — — 269
Александрия — 78, 105, 106, 113	Brückner — — 231, 236
Андрей — — 55, 92, 171	Бутков — — — — 284
Анастасіос — — — — 71	Вагилевич — — — — 15
Антиох — — — — 117	Варлаам і Йоасаф, повість 113, 115, 176
Антоній съв. 90, 94, 175	Варяги — — — — 28
Антонович — — 243, 282	Василь съв. Великий 102
Апокрифи — — 119, 125	Василь І. — — — — 77
Аполльо — — — — 93	Василь II. — — — — 77
Артимовський-Гулак 14	Василь Молдавський 280
Аскольд — — — — 29	Василько — — — — 58
Атос — — — — — 89	Вахнянин — — — — 16
Багдад — — — — 35, 78	Вацлав з Олеська — 10
Барвіньский Олексан. 19	„Вечерниці“ — — — — 15
Барвіньскі — — 16, 216	Византия 28, 29, 35, 51 63, 79, 89, 90
Белз — — — — — 56	Винниченко — — — — 17
Белїзар — — — — — 72	Владиміров — — — — 142
Бернардій — — — — 71	Волинь — — — — — 56
Билини — — — — — 175	Володимир В. 30, 31, 32, 3842, 51, 52, 54, 75, 142, 257
Білозерський — — 14	Володимир Мономах 183—189, 257.
Бодянський — — — — 10	Володимир Овч — 57
Болгари — 30, 63, 77, 88, 89, 122	Воскресеніє Лазаря 127
Босня — — — — 107, 113	

Всеволод 55, 259, 260,
 269, 275
 Всеслав — 269, 276, 277
 Галич — — — — 57
 Галичина — — — — 56
 Гамартоль Георгій 101,
 209, 229
 Геннадий — — — — 93
 Георгій — — — — 133
 Георгій Сінкель — 101
 Гердер — — — — 4
 Геродот — — — — 66
 Гліб — — — — 38
 Глібович Волод. 258, 260
 Гнатюк — — — — 11
 Гоголь — — — — 14
 Головацький 10, 15, 18
 Голубинский — 142, 147
 Гомер — — — — 262
 Граматин — — — — 284
 Греки 30, 34 36, 63, 64, 85,
 (митрополити 90)
 Григорий Богослов 93
 Григорий Квітка — 14
 Грушевський Михайло
 19, 35, 87, 103,
 147, 157, 208, 232, 241
 Георгіос Монахос — 68
 „ Сінкельос 68
 Гза — — — — 271, 277
 Глікас Михайло — 68
 Грімм — — — — 4
 Давид — — — — 102
 Данило — — — — 57

Данило ігумен — — 176
 Данило Заточник 94, 183,
 189, 234
 Дажбог 40, 45, 266, 273
 Дальматія — 107, 113
 Дарет — — — — 107
 Дашкевич — — — — 18
 „Девгенієво Діяніє“ 110
 Деревляни — — 30, 42
 Дзонарас — — — — 68
 Дзозім — — — — 66
 Диктис — — — — 107
 Див — — 45, 264, 276
 Доманицький — — 17
 Доментий — — — — 148
 Дон — — — — 60
 Донець — — — — 271
 Драгоманів 12, 13, 14,
 243, 282
 Думи — — — — 132
 Евангеліє Томи — 125
 Європа — 172, 174, 266
 „Енеїда“ Котлярев-
 ського — — — — 106
 Епіфан — — — — 102
 „Есон Індиянин“ — 117
 Еуаргіос — — — — 69
 Еустатіос — — — — 70
 Жиди — — — — 63
 Житецький — — — — 17
 „Житіє Θεодосія“ — 165
 Закревський (Старо-
 свѣтскій Бандуриста) 10

Заревич — — — —	16
Запорожская Старина	
10, 13	
Зарубський — — —	161
Збірник Сьвятослава	81,
96, 97, 122	"
Звенигород — — —	57
Златая Матиця —	99
Згарський — — —	16
Иларіон (митрополит)	15
„Исторія древний русск.	
слов.“ — — —	13
„Историческія пѣсни	
мар. нар.“ — —	11
Йоан Екзарх — —	98
Йоан Лїств. — —	93
Йоан Дамаскин	93, 98
Йоан Пресвітер —	112
оан II. — — —	133
оан Диякон — —	93
ордан — — —	179
Ивн-Хорд. — — —	35
Іван Дамаскин	69, 102,
115, 117	
Іван Золотоустий —	92
Ігор 29, 259, 260, 262, 275	
Ігор Ольгович (житіє)	167
Ізяслав Василькович	269
Ілія Муромець — —	61
Ілярион 82, 139, 141, 144,	
146, 148	
Індійське царство	111

Індокоплав Косма	69
100, 102	
Іпатський кодекс	203, 261
Історія про Стефаніта	
і Іхнілата — —	116
Ітиль — — — —	35
Калайдович — — —	284
Калиновский — —	9
Каллікст єпискон	92, 105
Каяла — — —	266, 274
Калїлава Дамна —	116
Керч — — — —	38
Київ 27, 28, 34, 35, 38,	
52, 56, 57	
Кирило Турівський	153—
158	
Кирило сьв. — —	37
Киріякос — — —	66, 71
Китоврас — — —	119
Кіннамос — — —	67
Київская Старина —	17
Клим Смолятич	150, 152
Климентий — — —	14
Климкович — — —	16
„Книжная старина южо-	
русск.“ — — —	13
Ковуї — — —	258, 259
Колесса Олександр	
Др. — —	11, 17, 18
Комарів — — —	17
Кончак —	261, 271, 277
Константин Порфіро-	
родний — —	42, 67
Копач Іван Др. —	17

Коперник	— — —	99
Кораблевъ	—	285, 286
Корнелій Непот	—	107
Корсунь	— —	10, 52, 88
Крумбахер	113 і дальші	
Куліш	— —	13, 14, 242
Лавур	— — —	261
Лаврентієвська літо-		
пись	— — —	83, 204
Латиняне	— — —	63
Лев	— — — —	132
Левицький	— — —	17
Левицький Кость Др.		308
Літопись Галицько-Во-		
линська		218, 226, 238
Літопись Іпатська	—	227
Літопись Київська		215, 217
Лозинський	— — —	10
Лука Єпископ	— —	85
Лука Жидята		139, 140, 149
Луцьк	— — — —	56
La lit. nkr.	— — —	15

Максим Ісповідник		94
Максимович	10, 11, 13,	285
Маковей Осип Др.		17
„Малороссія въ єя сло-		
весности“	— —	15
Малала Іван	68, 101,	229
Массуді	— — — —	29
„Малорос. и червонорус.		
нар. думы и пѣсни“		10
„Мета“	— — — —	15
Мінеї	— — — —	91
Метлинський	— —	9

Мономах	— —	183—189
Мстислав	— —	55, 201

Народнія южнорус.

пѣсни“ Метл.	—	10
Неманя	— — — —	148
Нестор	63, 123, 163, 203,	
	204	
Нива	— — — — —	15
Никифор	— — —	133
Никон Чорног	— —	93
Ничай	— — — —	279
Нікефор Брієнній	—	67
Німці	— — —	8, 9, 63
„Нові укр. пісні про гром.		
справи“ і т. д.		11
Номиса „Укр. приказки		
і т. д.“	— — —	10
Номоканон	— —	84, 117

Огоновський Омелян,

Др.	— —	19, 256, 282
Олег	— — — — —	41
Ольга	— — — —	30, 42
Ольстин Олексич	—	258
Опытъ собранія старин-		
ныхъ малор. пѣсней		9
„Основа“	— — —	14
Остромир	— — —	137
Отон	— — — — —	30

Павлик	— — — —	16
Палея	—	102, 103, 123
Паломник Данила		123,
	172, 180, 235	
Париж	— — — —	41

Партицький Омелян	286
Патерик — — —	86, 169
Первоевангеліє Якова	123, 125, 126
Петров — — — —	18
Печенїг — — — —	44
Пипін	18, 111, 127, 236
Pieśni polski i ruskie ludu galicyjskiego —	10
Плянудес — — —	68
Pieśni ludu ruskiego	10
Пліснесько — — —	286
Плятон Лукашевич	13
Повість Афродитіяна про чудо в Перські зем- лі — — —	123, 125
Поглядъ на укр. слов.	14
Подорожі Агапія .	123
Покровский	198
Полевой	66
Польша	6, 57
Поляки	7, 63
Полїб	66
Половці	44, 55, 257, 265 284
Порфірієв	197
Порфірородний . .	52
Посланїє Пилата до Риму	127
„Правда“	15
Притча о кралех	107, 108
„Просьвіта“	16
„Прольог“	95
Прокопій	25, 32, 66
Птоломей	100
Пселльос Михайло .	69

„Пчола“	94
Рей	7
Рогніда Горислава .	42
Роздольський . . .	11
Роман	57
Романос	66, 71
Ростиславич . . .	56
Рудченко	10
Русалка Дністровая	10
Ruskoje wesilje . .	10
Севериян Гевальський	98, 102
Симеон князь	89
Симеон до Полїкарпа	168
Слово о полку Ігоревім	13, 44, 62, 110, 128, 241, 256, 273
Слово Христюбця	39
Слово о премудрім Акирі	108, 110
Соловьевъ	230, 236
Соломон	118
Солунь	78
Софронїос	66, 71
Срезневський	10
Сьвятополк	38
Сьвятослав 7, 39, 30, 38, 97, 100, 212, 238, 260, 267	
Сьвятослав Ольгович Рильський	258
Стрибог	45, 276
Студинський Кирило	
Др.	16

Сююрлей	259
Татари	44, 56, 58, 83
Тен	5, 6,
Теодозий Печерський 258, 159. 176	
Теофан	68
Теофілос	71
Теофілякт	92
Троян	45
Тукидид	66
Угри	56, 58
Узи	257
Український повѣря	20
Ukraino	12
Україна	80, 88, 143
Федор єпископ	85
Федькович	16
Фізіолог	98
Фома Смоленський	150
Фотий	28, 70, 89
Франко	11, 15, 16, 18, 19, 115, 132
Хазари	28, 30, 237
„Хата“	14
Херсон	78
Хорс	269, 276

Храбр	37
Христофор	71
Хронограф	101
Хронографія Сінтом.	101
Царгород	41
Цертелев	9, 11
Четії Мінеї	7
Чого стоїть Шевченко яко поетъ нар.	2, 14
„Чтенія“ Осипа Бод	10, 14
Шевченко	26
Шестоднев	98
Шлецер	198
Шляпкинъ	198
Щурат Василь Др.	17, 286
Юстиніян	68
Яків монах	39
Яків Мних	160
Ярополк	30, 55
Ярослав Мудрий	38, 42, 55, 75, 82, 140, 141
Ярослав Осьмомисл	258, 268, 286
Ярославна	270, 276, 277, 281.

Від видавництва.

Гадка „Загальної бібліотеки“ виринула два роки тому в кружку тутешніх Українців, щирих прихильників рідньої культури, а нам припала честь перевести ту гадку в діло.

Як з перших запитів видно, не щадить „Галицька накладня“ ні гроший, ані труду, щоб дати широким верствам добрі, а дешеві книжки з всіляких областей літератури та знання. Молодіж, старші люди і діди, селяни, міщани і духовні рільники й урядники, словом кождий Українець знайде ту згодом підходячу лектуру. Видавництво постараєть ся добути на сьвіт божий не одну забуту, або тяжко-доступну українську книжку, а разом з тим заповнить неодну з тих численних прогалин, особливо на полі популяризації наук, які так дошкульно, а довго ми відчували.

До тої праці „Галицька Накладня“ зєднала собі гурт молодих українських учених, які певно не пожалують праці для такого похвального діла.

Їх кличем буде: подати як найширшим верствам українського народу добутки загальної культури та викликати серед них охоту дальшого, певпиннього поступу, по словам

незабутнього Тараса: І чужому навчайтесь, свого не цурайтесь.

Знаючи однак не тільки важність, але й трудність такого завдання, просимо заздальді, щоб критика не клала надто високих, теоретичних вимог, і щоб не забувала об тім, що не одно треба було робити з самих основ, прорубуючи дорогу та борикаючись з всілякими перепонами. В міру розвитку видавництва, в міру того, як ростиме круг його читачів та прихильників уступить не одна з його недостач і підніметься його вартність.

Таким чином будучність „Загальної Бібліотеки“ не лежить виключно в руках видавників та співробітників, але й в добрій волі читаючого загалу. До нього і звертаємося ми з зазовом. Хочете, щоб наше видавництво сповнило велике завдання культурне, так підпоможіть його материяльно і морально, щоб не упало так соромно, як не одно з його попередників, а росло й розвивалося на хосен і на славу народу. Особливо учителі та голови наших „Просьвіт“ повинні пособити нам в тому ділі — бо се просьвітня справа.

Ціну кладемо безпримірно низьку, щоб ніхто не думав, що числимо на великі зиски і щоб ніхто не міг нарікати, що радби купити собі книжку, але дорога тай не годен.

Ми зробили початок — тепер, Суспіль-
ности, нас тебе черча!

Галицька Накладня.

**Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.**

**Видала і продає такі рускі патріотичні
картки з видами :**

- 1) Шевченко : Гайдамаки, I-ша серия 16
карток коштує . . . . . К. 1.—
  - 2) Шевченко: Гайдамаки II. серия
12 карток коштує . . . . . К. 0.80
  - 3) Історія Руси-України — серия
12 карток . . . . . К. 0.80
  - 4) Рідне Слово — серия 12 карток К. 0.80
  - 5) Гоголь : Українські оповідання
серия 10 карток (коліровані) К. 1.—
  - 6) Гоголь : Тарас Бульба — серия
16 карток . . . . . К. 1.—
  - 7) Памятник Котляревского —
серия 8 карток . . . . . К. 0.50
  - 8) Франко: Захар Беркут — серия
10 карток колірованих . . . К. 0.80
  - 9) Франко: Захар Беркут — серия
10 карток чорною краскою К. 0.60
  - 10) Шевченкові офорти — 12 к. К. 0.80
  - 11) Куліш: Чорна Рада с. 16 кар. К. 1.10
- 50 карток з рускими типами по 6 с., коліровані
по 8 с. за штуку.
- 50 карток з видами гір по 6 с., коліровані по 8 с.

Крім того продає сьвяточні листки.

ГАЛИЦЬКА НАКЛАДНЯ Якова Оренштайна в Коломиї.

Загальна Бібліотека.

Кожде поодинокє число коштує 30 сот.

Кождий томик елегантно брошурований можна
набути окремо.

До тепер появили ся отсі томики :

- 1—6. Б. Лепкий : Начерк історії української літератури (до нападів Татар).
7. Ів. Левицький-Нечуй : Запорожці.
8. Ля-Фонтен : Байки (з 4 образками).
- 9—11. Карпенко-Карий : Суєта (зі вступом і поясненнями Б. Лепкого).
- 12—14. Літературні характеристики українських письменників : І. Іван Франко (Поезії) — нап. А. Крушельницький.
- 15—16. С. Руданський : Сьпівомовки (зі вступом Б. Лепкого).

Дальші томики в друку.

Кождий томик можна набути також в гарній картоновій оправі. Тодї коштує дорозше о 20 сот.

Гроші треба висилати наперед.

9,60
3463
(1986)

17092

1-6

В. ЛЕПКИЙ
Начерк
Історії
Укр. Літератури

I

КА
ШЕВЧЕНКА.

2/1-6